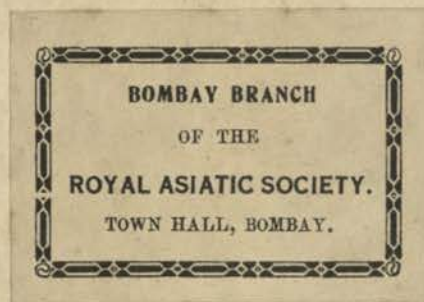

00138938

40
PATANJALI'S MAHÂBHÂSHYA

WITH

KAIYYATA'S BHÂSHYAPRADÎPA.

TB-e 32

2521
1932
PATANJALI'S MAHÂBHÂSHYA

WITH

KAIYYATA'S BHÂSHYAPRADÎPA.

REPRODUCED BY PHOTO-LITHOGRAPHY

UNDER THE SUPERVISION OF

PROFESSOR T. H. GOLDSTÜCKER.

FROM AN UNDATED MANUSCRIPT.

138938

ac

IN THREE VOLUMES.

VOL. I.

TB. c. 32

LONDON:
INDIA MUSEUM,

1874.

0
49125
Pat/Pat

00138938

P R E F A C E.

THE late Professor J. Ballantyne was the first Sanskrit scholar who conceived and partially carried out the idea of editing the Mahābhāṣya of Patanjali, together with the commentary of Kaiyaṣa and Nāgojibhaṭṭa's gloss upon the latter. The first volume of this great work, comprising about the tenth part of the whole, was printed at Mirzapore in the year 1855 at the expense of the Government of the N.W. Provinces. The edition, however, was not continued on account of the great expenditure involved; and even had the means been forthcoming, it is more than doubtful whether it could have been carried to a successful termination, as no complete copy of the work was then known to exist in any public library of India or of Europe. This was the more to be regretted as Dr. Ballantyne's scholarly edition, if completed, would have been calculated to supply a pressing want, for according to the highest authorities no other work in the whole range of the unprinted literature of India can at all compare in importance with the Mahābhāṣya. The following observations by the late Professor T. Goldstücker show his opinion on this subject:—"The greatest grammarian of India is Pāṇini, who belongs to that Vedic time which leads us over to the classical period of India. His work, which up to this day has remained the grammatical standard all over India, was criticised and supplemented by Kātyāyana who (according to the results at which I have arrived) lived in the beginning of the 3rd century B.C.; and his work, the Vārttikas, was again criticised and commented upon by his disciple Patanjali in the Mahābhāṣya, which he wrote in the middle of the 2nd century B.C. Pāṇini, Kātyāyana, and Patanjali are thus the great grammatical triad of ancient India; and the scientific value of their works surpasses, in my estimation, that of most, if not all other, grammatical works in existence. As Pāṇini's work became a Vedāṅga, that is, one of the works without which the study of the Vedas was considered to be, and in reality is, impossible, and as Pāṇini without Kātyāyana and Patanjali would be incomplete and even unintelligible, the Mahābhāṣya, which embodies Kātyāyana's Vārttikas, is one of the chief works of the whole Sanskrit literature. The most difficult portions of the Mahābhāṣya, which is one of the hardest Sanskrit works to study, were explained by Kaiyaṣa, and his notes again

were commented upon by Nāgojibhaṭṭa. These two latter works are therefore likewise of great value and importance."

It was not till a few years ago that, through the offices of Dr. F. Hall, three excellent MSS., making up a complete copy, were lent by the well-known archæologist and philanthropist Dr. Bhāu Dājī, of Bombay, to Professor Goldstücker, with full permission to use them in any way required for literary purposes. The copies thus lent were regarded by Dr. Goldstücker as by far the best he had ever seen, and he considered that their reproduction would render an invaluable service to Sanskrit literature. As, for various reasons, it was found impracticable to print the work from Dr. Bhāu Dājī's copy, Dr. Hall, at Professor Goldstücker's suggestion, brought before the Secretary of State for India in Council the desirability of reproducing these invaluable MSS. in fac-simile by having twelve copies of them photo-lithographed at the establishment connected with my department. This proposition was sanctioned, and subsequently, by Council Minute of Nov. 4, 1869, the scheme was extended to an edition of fifty copies. The execution of the work was entrusted to my assistant Mr. W. Griggs, and Professor Goldstücker himself undertook the laborious task of supervising the correct reproduction of the text, and devoted several hours daily to the correction of the proofs. After almost three years of unremitting labour, the enterprise was approaching its completion when, on the 6th March 1872, death overtook him.

It would be impossible on this occasion not to advert briefly to the great loss which the scientific world, and more especially India, experienced through this event.

In science Goldstücker was one of the foremost representatives of the severe historical method of investigation, according to which so-called internal evidence and merely formal logical agreement are not accepted as sufficient tests of truth, unless supported by an exhaustive historical corroboration. It was a necessary result of this method, and of the deeply conscientious spirit which animated him, that the greatest part of his long scientific career was mainly spent in preparatory work, in elaborating as it were the proper instruments of investigation. It was 25 years ago that the treasures of the India library attracted him to this country, whilst collecting his materials, and his life was cut short at a moment when he had the fullest command over them, and when his long and patient preliminary labours were fast expanding into important results. It may be mentioned that a critical edition of the Mahābhāṣya was one of the works

which he had in course of preparation, and that he was strongly impressed with the importance of the influence which such a work was calculated to exercise on the future course of Sanskrit studies.

As regards India in particular, his studies led him to appreciate and to reinstate in public recognition the gigantic linguistic labours accomplished by Hindu grammarians and commentators. It is as defender of the old literary glories of India, no less than for the untiring and sympathetic care which he extended to natives coming to England, and for the ardour with which he constantly kept in view the practical purpose of abstract linguistic science, that is, its application to the investigation of the living history of the country and to the amelioration of its actual social condition, that his name will always be gratefully remembered in India.

Of the present work upwards of 4,400 pages had passed through his hands; only 230 more were waiting correction before the issue of the entire work. The revision of these pages has been carried on, under Dr. Rost's superintendence, by Miss Amelia Rattenbury, who had already assisted Professor Goldstücker in his fac-simile edition of the *Mānava-Kalpa-Sūtra* in 1861. The complete work, in six volumes, containing 4,674 pages, is a faithful photo-lithographic reproduction of the three MSS. before referred to, viz. :—

- I. Patanjali's *Mahābhāṣya*, Samvat 1751, one volume, pp. 698. On account of the great difficulties attending the reproduction of this beautiful MS., it was taken in hand after the two other parts.
- II. Patanjali's *Mahābhāṣya* with Kaiyyāṭa's *Bhāṣyapradīpa*. Undated. Three vols., pp. 2,218.
- III. Nāgojibhaṭṭa's *Bhāṣyapradīpodyota* on Kaiyyāṭa's *Ṭikā*, Samvat 1871. Two vols., pp. 1,758.

In conclusion, I must remark that in the course of execution there arose many technical difficulties of a formidable nature, resulting partly from the condition of the paper of the original MSS., partly from the presence of various marks on their surface, and it is only due to the skill, untiring energy, and intense application of Mr. W. Griggs, during a period of upwards of three years, that the work has finally been brought to completion.

J. FORBES WATSON.

कै.टी.
१

श्रीमद्गोशायनम्: योऽनविज्ञस्य परेन वाचं मलंशरिप्यते वैद्यकेन यो वाक्ये तं प्रवृत्तं नीतां पतंजलिं प्राप्तां निरानतोस्मि १ उक्तं सो भगवते वक्रवैराग्या पाणिनियतेनानिकाया यन्मयो नमः सवोकारं विराकारं विश्राध्य सप्तमी द्विमां सदस्यपतातीत मृदुशर्ममायया हृते: २ ज्ञानलोचनसंलक्ष्यं नारायणामते विभुं: प्रणम्य परमात्मानं स वै विद्याविधायिनं ३ पुरुषाः प्रति पद्यते देवत्वं मदनप्रदातृत्वं स्वर्गोचरं तन्मा सर्वविद्याधिदेवता ४ पदवाक्यप्रमाणानां पारिथातस्य भीम तः गुरोर्मे हेतुस्तस्यापि कृता चररावं रते ५ महाभाष्यारोवावा शरीराणि बहुतिष्ठन्ते यथागमविधायिहंके मरुते यदात्मजः ६ भाष्याब्धिः कोतिरभीरुकाहं सं रमति सन्नका ज्ञाणाद्युपहास्यते वास्या

अथ शास्त्रानुशासनं अथेत्यंशद्वौ धिकारार्थः प्रयुज्यते ॥ ॥ श्रीगोशायनम्: ॥

मिथियुनात्मनां ७ तस्यापि हि देवैरनसारेण्यंशसेतुनाः कममाराः सन्ते पारंतस्य प्राप्तास्मि पंगुवत् ८ भाष्यकारो विवराकारत्वात् व्याकरणास्य साक्षात्प्रयोजनमाह १ अथ शास्त्रानुशासनमिति १ प्रयोजनं यो न जानते तस्मिन् हादीनि पृथक् दृश्यन्ते १ स्वभावात् व्याख्यातं तं द्रव्यं यमयशस्तु तावत् व्यावृष्टेः अथेत्ययमिति १ शिरोशब्दशब्दस्य स्वार्थेऽवस्थापना यप्रचक्रः १ एवं हि पदोत्तरैः सामानाधिकार्येण संवेद्ये सति अथ शास्त्रे व्याख्यातं शक्यते १ स्वार्थेऽवस्थितं च सर्वनाम्ना व्याख्ययते १ अयमिति शब्दशब्दस्य स्वार्थेऽवस्थापना यप्रचक्रः १ अथि कारा धीरिति १ अथि कारः प्रस्तावोद्योयत्वेना स्य प्रयोजनमित्यर्थः निपातानां च घातकत्वेनाप्यपदीयेक्षितं ॥ ॥ ॥

सम०
१

xप २

अथ शास्त्राधिकारार्थे लोवाकार्ये संयमने तं रथेति शास्त्रानुशासनमिति १ अने कजिभाषिययस्याविशानुशासनस्य प्राप्तास्यमाणा तां १ ईहं संधिधने प्रतीयते व्याकरणास्य वेदमत्वेनामशास्त्रानुशासनमिति १ अत्र शास्त्रार्थस्य कर्तुं प्रयोजनाभावाद् अनुशासनादुभयप्राप्ताभावात् तौ भयप्राप्तौ कर्मणि मनेन घट्टे १ अथि त्रकटे कर्मणि कृतात्मनेने तौ कर्मणि ने तिसमासप्रतिबेधा प्रसंगादिमप्रवृत्तौ दिवत्समासशब्दात् स्यमासा न्यशब्दादिना प्रकरणादिनाभिषेधेऽवस्थाभावादि शब्दात् काकवद्वितीयां नाम्नां शासनप्रसंगे निमत्वा एकैकं बोधयति १ अत्र प्रत्ययान्तस्य पि पूर्वपदाद्ये स्पृहया प्राविभागात् नुमशो १ यद्यपि अनुवच्यते कं कस्य स्यति हिंदा

शास्त्रानुशासनं नाम शास्त्रं अधिकृतं वेदितव्यं केवांशानां लौकिकानां वैदिकानां च तत्र लो
किकास्मात्त गोरश्चः पुरुषो हस्ती शकुनिर्मृगाश्चास्य शास्त्रे वैदिकाः सुत्वपिशत्रोदेव
रपिष्टये रवे लोर्तेत्वा अग्निमीलेपुर्तेहितं अग्रव्याहिवीत यरति अथ गोरीयत्रकः शाहः

तवादीनुवाकसास्यवेदां पलात्तामर्थ्यादिशेषातिरेति मत्वा लौकिके कानामिति १ लोके विदितारति लोके सर्वलोकप्रख्यातं ज्ञितं १ अथवा १ वाद्ये अध्यासादि साधनं वेदेन वा लोके काः वैदिकानां लौकिके कले विप्रध्यान्यात्मा पनारप्युच्यु पारानां यथा शास्त्राण्यव्याताः १ वसिष्ठाव्याया तस्मिन् सिद्ध्या ते योत प्राधान्ये यत्ने तादृशं परिहातुः १ अथवा भाषाशास्त्रात्मनो लौकिकत्वमिति भेदेन निदेशः १ तत्र लोके यदानुष्ठाने यमाभावात् सान्ये वेदसायति गोरश्चरति १ वेदे लोके योऽनेय महात्मान् भुरा सति १ शास्त्रेति १ अयं गोरीयं शुक्लपतिशायं योऽनेन लोके व्यवहारदर्शनं तत्र शास्त्रं सत्यं निर्धारणं यद्युक्तिः अथ गोरीयं गोरीयं विज्ञाने प्रतिभासमाने च सुवृकः शास्त्रं स्यथ ॥

पू२ xति२

x व२

क. ३१.
३

आगमरतिः आगमः प्रयोगः प्रवर्तको नित्यकर्म तत्त्वकारणधर्मन सारमयति प्रयोगेन शब्देन च लक्षणं प्रयोगोक्तं चोच्यते। निष्कर्षा
रतिः। इहंकाराणामनुमेयप्रधानेवेति। यदपराधोवागमस्यमाकुराणिमिह इत्याहंमूलत्वाद्वाक्यार्थावतामयेति भाष्येनोद्घा
रतेति। आध्यापनं ब्राह्मणस्य ह्येन चाश्वत्थस्य यद्विद्येति शिष्य एतेनाध्विनृपाहंज्ञानमस्य प्रयोगेन नाना आसं देहाद्यर्थमिति। सदेहस्य प्रा
गभावो ज्ञेय इति व्युत्पत्त्यर्थमाभाषः। ननु विद्याकराण्यस्यैव प्रत्ययविनयति। इतरस्यैव तदेवादातम्वरति। पूर्ववदप्रकृतिक

आगमः स्वत्वविग्रहणो न निष्कारणो भवेत्। अंगो वेदो ध्येयो ज्ञेयश्चेति प्रधानं च द्वुगोष्ठ्याकरणं प्रधाने च कृतो भवत्यक
नवानभवति। लक्षणं च ध्येयं व्याकराणाम्। अंगो न चावश्यं प्रहृष्टे याति। न चांतरा व्याकराणं लघुतोपायेन दाहावा
क्या विहातं। असं देहाद्यर्थं व्याकराणाम्। निकाः पठेति स्मृत्युपपत्ती। माश्रि वा रुशीमन इहाह। मानभेदेति तत्त्वोप
देहः। स्मृत्या दासो दृष्टो च स्मृत्या निवृत्तेति। यस्यास्यैव स्मृत्युपपत्तीति तां न विद्याकराणः स्वरतेऽध्यवस्यति। यद्विद्वत्
प्रकृतिसरत्वेततो बहुव्रीहिः। अथ समासोत्पत्तौ तत्त्वतस्तत्त्वत्वरतिः। मासि च भूयः शब्दनुशासनस्य प्रयोगो नानि
तेः सदा दुष्टशब्दधर्माति। यस्तु प्रयुक्तो। अविद्वत्संविभक्तिं कुर्वन्निवो ज्ञासं सत्त्वादिगुणः। सकृद्विद्वत्सत्त्वतो दृष्ट
या प्रत्ययसु देवो आसि वरुणाशति। तेः पुराहेन योहेन यरति कुर्वन्तः परावभलुः। तस्मात्तद्वाहो नान्न स्तेऽतिवैनाय
भाषितं वेत्तुं ह्येव यदुपपन्नः स्तेषामाभ्युपगम्येति। अध्येयं मासं। तेः सदा ॥ ॥

राहृवास्त्वर्थो वसायस्य स्यात्। सखा निप्रयोगेनानिप्रत्यये आउयगिकारि मरशयति। इमानि चेति। मयस्ति पुनरित्यर्थः। अनुवर्गिकत्वा
च्चैव विद्वत्त्वोपादाने। ते सदाहेन पशति। निराहं ज्ञेयं न स्तेऽतिवैनायति स्तेष्वनं निधिधत्ते। तन्न के विराट्। हे हे प्रयोगो हे हे योतिस्ते प्र
कृतिभावे च कर्त्तव्ये तदकराणस्तेऽनमिति। अद्विद्वत्त्वे कार्ये वाकाद्विद्वत्त्वे। नत्वे वस्ते वस्ते पितृपरे तस्तेऽतिवैनायत्यर्थो वाकाभा
षितं वरति। इत्येव तत्त्वतः प्रत्ययः। नित्यं ते कर्मणि गम्य ॥ ॥ ॥

सम-
३

* शत्रु २ * प्रश २

दुष्टः शत्रुति। खरेण स्वरतः। आघादित्वात्तमिध्या प्रयुक्तं रति। यदर्थे प्रातिपादनाय प्रयुक्तं ततोर्थात्तरं च तदोपाह्यं निपादयन्तमि
तमर्थं। हेत्यर्थः। बागेव वज्रो हि सेकत्वात्। यथेदं राहः। खरो वा घातुमा नहि सितवानित्यर्थः। रंस्याभि बागे दृष्टे ताराखः। तत्र शत्रुवै
स्तेति मंत्रकहेतुः। तत्रेदं स्पष्टं न धितया मधिता बाभवेति। किमप्यहो शत्रु आश्रितो न ह्युदशहः। तदाश्रयतां हेतुवद्वाहित्यस्य वोर
वोभेदः। तत्रेदं मित्रत्वेति हे सति रंस्याशत्रुभवे। यथार्थं प्रतिपाद्ये कंतोरात्रे प्रयोगे आकरात्त मासि जाप्रयुक्तं रति अर्थेन रामिभर

दुष्टः शत्रुस्त्वतो वरातो वा मिध्या प्रयुक्तो न तमर्थे माहासवापन्नो यजमानं हेतुस्ति प्रयोगेन शत्रुस्वरतो मयरा
धादिति दुष्टाश्रयत्वात्मा प्रयुक्तः। इत्यर्थे यं व्याकराणाम्। दुष्टः शत्रुः। यदर्थो तमपि तातं निपादेनेव शब्दयेति अन्
प्राविद्वत्त्वो न तत्त्वतः कर्त्तव्येति। तस्मात्तदर्थं कं माधिगी कर्त्तव्येयं व्याकराणाम्। यदर्थो तं यस्तु
यं कंकुशलोविशे वेसहा न्यथा वध्यवहारकालो नो न तमात्रोति जयं परत्र बागो प्राविद्वप्यति वापशहः

नादिदृष्टवत्त्वस्य शासयिता संयज्ञवत्त्वस्य वध्येयत्वात्संबोधनावुभक्तेरनुवाचविषयकादिहाभावात्पराजन्तवपुष्पस्ये
ति। अत्रान्तस्य चामेवलाघनकर्मणो नित्यवादिष्यरासेन तत्रागमे कथ्यति। यिधो यमाने हनं भवेति। अविज्ञासमिति। अविदि
तस्य वादिसंस्कारादर्थीय रिता नाना निगदेनेति वाठमात्रेण। ननु तत्त्वतः। नित्यं कलं भवति। अर्थे कामि। तानि अर्थो जने
यस्तु प्रयुक्तं रति। अनेनाभ्युदयहेतुत्वं व्याकराण्यस्य यतिविशेषरति। तस्यैव शब्दः कविद्वयं कं न चिन्मिनेन प्रयुक्तसाधुः
अन्यथा लसाधुः यथाः खिखशब्दं नानाभाविनिमित्तकसाधुः। आतिनिमि। अको साधुः। गवि न गीशीशब्दः साधुम्यीत्तु सुरूः साधुः। आ
तिनिमित्तकस्त्वसाधुः ॥

कश्चिन्नायोपाविदः श्रुतत्वेनैव वरंशना च पञ्च प्रष्टेव्यस्ततः प्राशं कथा वाग्यो वाचिरेवेति । एवमप्यश्वत्थानेपीति यथाशौकिक इत्य
 सेवया श्रेष्ठिको व्याधिर्भवति । द्वयोस्तु सेवया बहो र्गताया वाचि यशो र्ज्ञेय्या यमिति भावः । अयोहात्पीयोस्तु तेषामन्तरेण यथाशक
 र्पेभ्यः पादेष्वपि सेवकः शृङ्गः अन्त्येयशब्दाच्चाश्वत्था चकनश्चैव्यमिति तत्तज्ज । यस्माद्द्वयोर्लोकांशशब्दाञ्ज्योयोस्तस्य ॥

कः वाग्योपाविदेवाकृत एतत्तयोद्विहशान्नानातिअपशान्नप्यसो जानाति यथेवद्विहशान्नेधर्मः एवम
यशहान्नेप्यधर्मः अथवापशान्नधर्मः प्राप्नोतिभूयांसोयशसाअप्यौवासः शहाः एवैकस्यशवस्ववहोय
भ्रंशः तद्यथाऽतोद्विहस्यतावीजोऽसीमोतातोपोतनिकेत्येवप्राप्तोयभ्रंशः अथयोवाग्योपाविदेवअत्ता
नंतस्मशरराविषमवद्व्यासः नार्थतायाज्ञानंशरराभूवित्तमइतिधोस्तानन्वेत्राहृराहृन्मात
खरांवाधिवेतसोपिमयेपतितः एकतएकेहिंसोतंतमात्रेतिनयंपरत्रवाग्योपाविद्व्यतिवापशहैकः
अवाग्योपाविदेवः अथयोवाग्योपाविद्विज्ञानंतस्यशरा ॥ ॥ ॥ ॥

अज्ञानमिति तथा च त्रिधां ब्रह्महत्यादिपलाभावात्तान्तेत्येवेति । पुनरापारां विधिनिषेधयोर्धिकारात्तत्परिज्ञाने प्रपन्नस्य न्याय्यत्वात् एवम्
प्रकरणात्सामर्थ्ये कर्त्तव्यत्वात् । अत्राभ्योपादिरिति वारयोगादितत्त्वभेदापेक्षा न प्रयुक्तैतादृशान्नितिज्ञानपूर्वकयोगादित्थर
यथाभवति ॥ ४

x प्र०

श्रुतत्वाप्रतिद्वालाप्यकृतिः कृपुर्नहिती। प्राप्तिपरिकल्पप्रश्नस्वात्रतासंयमैर्किंतदस्यियत्रेदंयदिति। सत्यः यत्स्वभूतकारितप्रयुनाते
 नोदत्रअप्यस्योक्तोऽधितिवाच्यत्वात्। आश्रयकलापरिज्ञानादह। केचमोर्तिभ्युद्वेरेति। अयंभूतः सोऽत्रमणीयस्यसंराण्य
 इत्युपश्रवयति। प्रयमनोऽपि। प्रयमनेनयवप्रतिपक्षेयानि। तस्यार्थः कल्पयत्येव। वनिवद्वैतान्तस्यद्वैतमध्यमद्वैतस्यसंयमै
 स्यस्युत्तिखप्रादिकति। एकः श्रुतसंततस्यपक्षः वर्गोऽनेकाधमप्यभवतीति। तद्वैधिवेति। प्रयमनोऽपि। तस्यसंराण्युत्तः कार्यः पक्षुत्त
 तेकर्मनानागतसरस्वीवद्वैतयोः। यममृतिमिसह। भवार्थेदेवरेहोमृतिव्यावृत्तकृतवाकोनेम्यः। अप्रयमनोऽपि। अर्कं रणोऽतिमिति

[illegible][illegible]

×क×

[illegible][illegible][illegible]

५३९

अज्ञानत्वात् सत्त्वातिज्ञानतैश्च असत्त्वात् संकुसत्त्वातिज्ञानतैस्तु यानि ज्ञानतः कृत्वा एव ह्येते माह कर्माणि
वारिष्यन्ते पुनस्तैरेवेया करणा कुतस्तत्ताभेदे ध्यानस्तीर्णित्वादिष्वपि एषो वाचिभूयस्तीर्णित्वात्ताभवेत्तल
ह्येते स्वरूपसत्त्वात्तिराभवन्ति सत्कुसित्वात् सत्त्वात्ता यत्किंचिद्वर्तते प्राप्तिमाधिरयश्वं प्रयुज्यया यश्चित्तायो साहज
तामिति निर्णयैदिति प्राप्यति ता यमात्रे संध्ये यमात्रांसां सत्ता ॥ ॥

[illegible]

के.दी. दशमसहस्रकालमिति दशम्या उद्भवति यस्मिन् योगविभागात् समासस्ततः कालश्चेन्न बहुवचनः कः याविशेषात् जेत्यतः दशदि
भाष्येति वचनं निरुद्धं तत्र कालमिति कः पदविग्रहकश्च कतिः दशम्यस्य स्येति तदपि दशम्यमिति सामाजिकमधिक्यं कः रांया
स्येति योऽवयवराशेति शोकेनोपेक्षाः कित्वा योऽर्थः तदर्थः संवत्सरेत्यमिति प्रथमं परलयादयस्य तदर्थः शिषुवा न कति

रथायापुत्रस्य वा तिकायं गीता द्वापयुत्र काले पुत्रस्य जातस्य नाम विख्यातयोषधराघं तरं तस्य प्रहृष्टं द्वित्रिषु वानं
कमजराग्रते जितं तेन द्विप्रभुत तमभवति प्राप्तं च तुर्यं वानमरुतं कुमोन्नतं द्वि तमिति नृवां तरेणाम्यकराणं
तस्मादिवावशक्या यत्ता तुर्यं राध्याय वयस्य सुदोषो अतिविरागमयं तेन सप्त सिंधुं कुरुस्य तिकाकुलं तस्यैव धि ए
मिवावदोषो अतिविरागस्य दौषो स्यस्यते सद्यो सिंधुव न शोभनं यमनुत्तमं तिकाकुलं तस्यैव धि ए
होमनामि नृपतं तस्यैव तिकाकुलं तस्यैव सति तामेव मयाशोभनां यमनुत्तमं तिकाकुलं तस्यैव धि ए
तस्यैव सिंधुं सप्त सिंधुं कुरुस्य तिकाकुलं तस्यैव धि ए

निर्माणकाराण्येविकारिणितानस्यप्रत्ययपुत्राणांकारयन्तिधृश्रुतिरेवप्रयान्कञ्जयेवापुत्रित्वस्यत्तन्निर्दिष्टःसुरेवोच्यतेति।व ॥
स्वाप्येवैकनिर्दिष्टोहोम्येकराज्ञायात्तराज्ञास्येवोक्तिस्तुहोम्येवैकस्यैवअन्तीत्यर्थः।निर्दिष्टंवाति।ननुवाचिकप्रत्ययः।
तास्मिन्प्रत्ययानिअनेकार्थयद्वातानुक्तिप्रत्ययम्।अनन्तराति।तालुप्राप्यप्रकाशतप्रत्ययः।स्यैवाति।समितिप्राप्तेअनि
पर्वप्रत्ययार्थवतीत्यनुप्राप्यप्रादेशः ॥ ॥ ॥

[illegible]

(क) प्रसिद्धं भाषास्मादिति प्राप्तास्मान्तेषां प्रयोजनमवास्थाप्यते न पुनरन्यत्र विहितं चित्तं प्रियत्वादांशं तः शमित्येव द्वा
 रीति शशयंरति। प्राकल्प्येष्टरासात् संस्कारोत्तरकाले आसराभ्यां कासोऽस्मभ्योपेतैरेतत्प्राप्तं तत्कालादात्तं प्रदत्तं नूनं वा
 वैदिकश्रावणपरिचयेन न दृश्यते न तथा। वैदिकमार्गोऽप्यारितावकाशमिति, वैदिकी वैदिका श्रावणं हि नानावक्तव्यं कालिका
 -अनर्थं कथं कथं प्राप्तिरिति चेत् एवं प्रतिपन्नं श्रुतिप्रमाणं सद् दत्ताव्याप्यं श्रावणं तन्मार्गं प्रयोजनं प्रयोजनं प्रयोजनं
 मया कालादिनिर्णयः श्रावणं स्वल्पमप्युक्तं प्रयोजनं नान्यत्पुनः। इति प्राप्तासंनिधानं कर्तव्यं यत्कथं वैदिकश्रावणं
 देशकालेयं। अत्र श्रावणोपदेशः आहोस्ति दुर्गोपदेशरतिः अत्यन्तोपदेशेन कर्तव्यं स्यात्। अथवा अत्र नित्यमन

अथस्यप्रतिषेधोपपत्तेः। न च वैचनस्ताभ्यां इत्येकौगम्यतएतद्वैतोपेक्षयास्यति। अथस्यप्रतिषेधेन जाभस्यनियम
तयथा। अभस्योपपत्त्युक्तं। अगस्योपपत्त्युक्तं। इत्येकौगम्यतएतदारण्योभयशितोपपत्तिर्वापि। यदिदितोवतर्हि। योपेक्ष
क्रिपतो। गोरीवेतस्मिन्नुपपत्तिरूपम्यतएतत्तत्तामाह। योपेक्षतर्हि। अथाप्यपराधोपेक्ष। केयलात्ता। आदिषुपदिषुपपत्त्य

[illegible]

[illegible][illegible]

16

नानाश्रममिति। तत्तुष्टाश्रमः। समेतयेष्टाश्रमः प्रपुन्यते आश्रमो धर्मान्प्राप्तंतेषां नृणां आश्रमं स्यात्तन्मन्विस्त्रप्रयोगाणां दिनानां च क्रियायाश्च प्रयोगाणां
भीत्यापहृष्टिर्नित्यश्रावः प्रपुन्यते यथा आश्रमो यमनित्येति। तस्योपसृष्टोऽस्ति। आश्रमं बंधं वेति। द्रव्यमपते द्रव्यं स्यान्नित्यतारक्ष्यं नृणां संबंधवि

[illegible]

शेषाण्यमपार्श्वं अग्निः सौम्यं कर्षं संघमन्यति तेति चेत्तद्योग्यं तत्तद्वातात्संघं स्यात्तस्याश्च सभ्यस्य तावत् शहं यानि तत्तादृशेषः इति
नियममिति। असंयोगाभ्यां वक्षि ब्रह्मतत्त्वं तद्व्यवस्थायां नियम्य। आकृतिरिति तेन स्थितं। ब्रह्मरूपं तेन जगत्तादृशतात्पर्यं सत्यत्वं नित्यं
तत्तादृशत्वं सर्वमिति प्रातिपद्यं जातं। ननु क्वेदुपात्तं अग्निभेदोऽस्य यद्वै तेन तदोक्तं यद्वह्निर्वातात्। यद्वह्निर्वाकरोऽकारः स पार्श्वमहं
वि० तत्तादृशं सत्त्वं ॥ ॥

ति२

तुल्यान्नि सत्वे ॥ ॥

भा.के.

अथवेति। अतस्त्वत्वेऽपि तत्त्वतो लोकाव्यवहारोऽत्रावयवतो न तातेर्न सत्यं सध्वतोऽत्र विधावानित्यतां सार्गानित्यतां पद्यास्फुरिकस्य लासा
कपधनेखरूपमिति तातेन परस्परं प्रतिभासः। ३ पद्यभाषायां मेखरूपप्रतिभासात् पद्याभाषायां वदिराभासित्यता। पद्यावरीकस्य

अथवा ने मेव नित्यत्वतां। क्रवंकूटस्थमविचाल्य ~~न~~ न पापोपतन विकल्पेन नित्यत्वद्वय
ययोऽपि यत्र नित्यमिति। तदपि नित्यं। यस्मिन्सत्त्वं न विहृत्यते किं पुनस्तत्त्वं तस्यावस्तत्त्वं आकृता
वापितत्त्वं न विहृत्यते। अथवा किं न एतेन तद्वदित्यमिदमिति। यमिति। यन्नित्यं तं पदार्थं मत्त्वे
यविग्रहः क्रियते। मदेदं सत्त्वं अर्थसंबन्धेनेति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

व्यामतातिरोभावे लोहित्यस्याविभावं प्रवृत्तानि च तत्त्वतो तन्मा विनाशः। एतन्निविधानित्यता प्रतिज्ञेयानि सतां प्रतिपादयितुं एतत्
पुनस्तत्त्वं न विहृत्यते। अथवा किं न एतेन तद्वदित्यमिदमिति। यमिति। यन्नित्यं तं पदार्थं मत्त्वे
यविग्रहः क्रियते। मदेदं सत्त्वं अर्थसंबन्धेनेति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

लोकांतराति। अन्यथा कार्यं पुनस्तत्त्वतो लोकाव्यवहारोऽत्रावयवतो न तातेर्न सत्यं सध्वतोऽत्र विधावानित्यतां सार्गानित्यतां पद्यास्फुरिकस्य लासा
कपधनेखरूपमिति तातेन परस्परं प्रतिभासः। ३ पद्यभाषायां मेखरूपप्रतिभासात् पद्याभाषायां वदिराभासित्यता। पद्यावरीकस्य

* वार्थमि

कथं पुनस्तत्त्वतो लोकाव्यवहारोऽत्रावयवतो न तातेर्न सत्यं सध्वतोऽत्र विधावानित्यतां सार्गानित्यतां पद्यास्फुरिकस्य लासा
कपधनेखरूपमिति तातेन परस्परं प्रतिभासः। ३ पद्यभाषायां मेखरूपप्रतिभासात् पद्याभाषायां वदिराभासित्यता। पद्यावरीकस्य

* प्रयोगः

निर्ग्रहणप्रयोगः। मोनतज्ञानमात्रादित्यत्वं न तातेर्न सत्यं सध्वतोऽत्र विधावानित्यतां सार्गानित्यतां पद्यास्फुरिकस्य लासा
कपधनेखरूपमिति तातेन परस्परं प्रतिभासः। ३ पद्यभाषायां मेखरूपप्रतिभासात् पद्याभाषायां वदिराभासित्यता। पद्यावरीकस्य

प्रियतद्विज्ञाति। नायम पशुर्ह्येत्येवोक्तेश्चैव भवाग्रपरात्तेलोकेश्चैव श्रुत्यामिधातुशब्दोच्चाध्यायप्रियकृत्या
तद्विज्ञातिप्रयोगः। प्रियतद्विज्ञातिमिहोपस्थाकश्चिद्वत्प्रियतद्विज्ञातिप्रयोगे कश्चिद्वत्प्रियतद्विज्ञातिप्रयोगे
नावयवावयविभाक्किर्तर्हिर्वद्लोक्यतिरिक्तसिद्धांतशब्दार्थमवहृत्प्रत्ययः। लोचिकः स्मृत्यपि वदः वैदिकः। अक्षपि

[illegible]

पैरादि ति॥ त्वेयतीति त्वेदोरा॥ इन्द्रि॥ मासामर्थ्यवारेदः॥ ययोव्रतश्रुति॥ सत्यामर्थितायां पयएवव्रतयतीति नियमोयं ननु विधिः

अर्थितामेवेकाराभावात्समाप्तायामिति। यद्यपि साक्षादयं श्रंशाभावो बुद्धास्तव्यापिस्मर्मागताक्षशब्दव्यवधानेनार्थप्रत्या
पत्त्यतिरेकेचिन्नाश्रंशाः परम्पर्याप्रतिरुद्धिमागताः साक्षशब्दान् समायेतस्वार्थेन्यापत्त्यति। अयेतमन्येते। साक्षशब्दव्यवधानेनार्थप्रत्या
पत्त्यासादर्थस्यैवावकाशः ॥ ॥

अ०१च०१

五

राम०
१८५

38

तायां अत्रत्यादीनां कालव्यायः । अत्रतिदिशो दीशस्य व्यायः सकरेण अत्रक रेकाखो व्यवधानात् ॥ एकस्ते तव्यवधानं न ह्यंयया
अत्रति केवलं काश व्यायते तस्या इहात्रादिभिराकालस्य व्यायाच्चानात् त्वमकास्य प्रत्यभिज्ञाने चात्रादि सामान्यनिबन्धनः य
द्यपि शब्दव्यायेः स्थितान्वयः बायोः स्थित्यापि कालव्याय एव हि धारयति शब्दव्यायः शब्दोच्चा ॥ ११ ॥

५३

सप्तमः
३५

—

[illegible]

भा.के. २७ अथवेति नार्सि त्वद्गोत्रं तत्तासां पृथक् प्रथमिहान्नत्वा सिद्धात् पृथक् पत्न्यानां वार्त्ता नो मुखरायेनासि सत्वां ससराश्वाद्योप
 २७ हिरपितत्रवर्गांतेन तासि कीर्तिमिव शतवयवसंज्ञाया अथोरा प्रवृत्ता ॥ नमो ते रवे सागान्मेना वरौ पथो निवसेते न तस्मात्तिरे

[illegible]

वा.सा.म.या.पे.ल.ता.त्रि.प.ता.य.का.य.आ.वि.भ.क्ति.क.र.ति.म.स.त्र.ज.का.नि.र्.द.य.ता.म.ध्या.हि.भा.ग.प्र.क.ल्पा.देश.ो.धि.रि.य.ते.म.यो.र.मा.ए.क.॥
ज.भि.ति.न.प्र.ति.स्को.व्य.त.र्कः.त.त.ष्ठा.न्त.र्.ता.न्त.र्.भ.र.क.ल.का.र.भ्य.ये.ता.म.ये.ष्ठा.न्या.देश.भा.वे.ना.धी.य.ते. ॥ ॥

[illegible]

विनामैः कारय्यहोकारं चरबाभ्यांनोताः सवानपदेकारावेति चकच्योः इहापियथास्यात्मानहोकारोपलक्षणमिति यस्य पुन
र्गद्येतेषां भाष्यामिषेव तस्य सिद्धेः न सिध्यति । यच्छेपात्पर्यभक्तेः तेन व्यवहितत्वात्त्राग्नौ तिग्माभरेचं अदृश्यवायव्यत्वेव सिद्धे
न सिध्यति । (वर्गोकरेका केव गां यद्गहो न यद्गते ये यद्गहा अपि वर्गाभवेति यच्च दिरेकत्वात्पर्यभक्तेः तत्तत्कविदिपियपहंकर
इत्यते । स्वंसर्हिषो गाविभागाः करिष्यते रबाभ्यांनोताः समानपदे । ततोऽयवायेवायै चरबाभ्यांनोताभिवर्तितो ततोः कृष्ण
कुम्भमिति । इवमेवातोः किमर्थं निघमाथैः एतेरेवाह रसमाश्रयिकेभ्यं वायेनामैरिति यस्यपि न गृह्यते तस्याप्येव तद्ग
वः आद्याय प्रहृतिर्ज्ञेययति । भवत्स्काराग्नौ गालमिति पर्येत्यभारिष्यन्मनशः पर्यति तैः तस्य सिरपकं च धृष्टं
तत्स्यान्मानं सतिः यत्तर्हि तस्योति शर्दं पठति । पञ्चापि न मनशः पर्यति । ननु चोक्तं धृष्टार्थमित्तस्यात्तव हि गाल्विः अत
र्गगाल अस्ति हं वहिरंगमेत रंगे अद्यवापरिषाद्यो गाविभागाः करिष्यते । अतः नो गाविवति । तत्तच्छब्दस्यैव यहातः । अत
र्येव सुतो वै चरुः कुतो एतच्चकच्यं यस्य पुनर्गद्येतेषां भाष्यामिषेव तस्य सिद्धेः पक्षादिन गृह्यते तस्याप्येव तद्गः किमपि न
तस्यास्यैव ॥

य भक्तिस्तत्र साध्याप्रसादिकोतिर्नेनानिवस्यते प्रगुरो देविति। एकरोधुस्तस्य देशितिसिद्धं। तत्र यायाश्च यायाश्चुरोपस्थितेऽस्तोभ
कोतिरेवरातेति। ~~विष्णवेति।~~ क्रियतेऽस्मात्वेति। अत्रयत्कर्मयत्तारंशयति। अयत्क्रेभिर्भाष्योर्विहृतनत्वात्प्रयत्नमेवादि। कारोका राणा
अग्रहणाद्भाषात् ॥

ॐ०१०१

साम्बन्ध

2

१२ तदीयस्यवृत्तिकाशदेः)

तुं किंपुनरियतासूत्रेण ॥ ४॥

77

भा. के.
३

३२

एवमानर्थकोपरि हते सत्तासं प्रत्ययापहर्ता तदापि प्रत्ययत्वेन प्रतीतिरिति किमनर्थकं तदमनर्थकं इति आदेहं सत्यं दृष्टवान्यो रिति हिवचनं अ० १ न० १
निर्देशात् आदेहप्रतीतिर्भावद्वयनिर्देशो यमादेहं दृश्यते १ मयोपनिषा माधेयिनि आदेहं हि हिंति प्रयोगो माधेयिक्येन नेहेति प्रत्युच्यते रति
प्रयोगात् तत्र सत्तंत्रस्थानदस्य प्रत्युमानस्य नियमो नारभ्यते अस्मिन्पदावयवस्य प्रकृति प्रत्ययोपसर्जनगमादिप्रत्ययलोकेव केवल

किं सतोपदश्रवणं अतः संज्ञा संज्ञितत्वे वक्तुं तोयत्वेन तत्संज्ञा संज्ञितत्वे वेति न च न बाधनश्यासने किं न बाधे साधुत्वमने
न किं यते कृतमनयोः साधुसंकथा वृत्तिरस्यापि विशेषणवदिक प्रकृतिपारि। तस्मात्किं प्रत्यय-आदेहोप्यस्य समाप्ता
पउपदेशाप्रयोगानियमायेतहीरुस्यं हृदिशाहपमआदेव प्रयोक्तव्या इति नेह प्रयोगानियम आश्रयते किं तर्हि मस्क
त्यसं स्तूपपदा-मुक्तसंतेति योयद्येवमभिसंधेधोभवति तदप्या। आहं पानेवात्रमाहरेति आदेशात्तर्हि मस्य हृदि
शहस्यादेव बलीनिर्देशस्यादेशात्तत्वेन न वात्रप हीयश्राम आग्यास्तर्हि मस्य हृदिशहस्यादेन आगम आग
मात्रविषयीति निर्देश्योच्यते तं लिं गेन च न वात्रयधौनत्वं नप्यागमलिं गं पश्यामः ॥ ॥

अ

एव हृदिशह प्रपुतेति न तस्यानेन नियमक्रियते लोके च प्रयुक्तानां तिरमनुशासनं षष्ठी निर्देशे वेति स्थानशब्दोवाची निर्देशे त्वस्मिन्
हसति स्थानेन च हृदिशाह्यं यदि बोधकं शक्ता तेनानयव्यर्थो भावविति तात्पर्यं तच्चाहि यद्यभावेति तदर्थं प्रज्ञावावयवस्य न्यादेशा
सद्राव्ययानामिनेन वारं रीति पञ्चेति आगमात्तथापि अत्राप्यर्थो वेत्येते अनामकानामर्थे सामान्यकारण्येनेन गम चेति देशविशे
षणीति यत्तमेर कारादि लिं गं तत्र क्रियत इत्यर्थः ॥

पक्ष
३

७४

रदं खल्वपि निविशेयराविशेष्यभावनिर्णयकारो न संज्ञाप संज्ञापमतिरेकदृश्यवती सति सामानाधिकरण्यमनेकविभक्तिं लोकोपधारयस्यैवे
कविभक्तिं संज्ञासामानाधिकरण्याभिलम्भयो रूपादानो संज्ञासंज्ञितो रप्यनिविशेयराविशेष्यत्वं प्रसिद्धा प्रसिद्धिबशात्तु नैवादानं तत्तत्संज्ञा
मानाधिकरण्येन दृश्योरेककेन्द्रिर्दिष्टिहृत्प्राप्राहं भाभिन्नप्रवृत्तिनिमित्ताभ्यानेकस्याधिकरण्याभिलेखस्य प्रतिपादनदिशेयराविशेष्यत्वं

रदं खल्वपि भूयः सप्रताधिकरण्ये एकविभक्तिं च दृश्योरेतद्वृत्ति। कयोर्विशेषराविशेष्ययो बो संज्ञासंज्ञितो बो संज्ञे तं स्या
ताविशेषराविशेष्येति तच्च न हृद्योर्हि प्रतीतपदाभ्येकयोर्विशेषराविशेष्यभावः न चोदेकः प्रतीतदार्थिकः तस्यासंज्ञ
ज्ञासंज्ञितत्वावेव। तत्र त्वेतावान्नेदेहः संज्ञीका संज्ञेति सचापि ह संज्ञेः यत्रोभे समानाहोयत्र त्वन्यत्र अ युगा
संज्ञाकृत एतत् त्वद्वयं हि संज्ञाकरणं तत्राप्ययनावश्यं गुरुलघुताभिधौ पन्नपित महती किं तर्हि अनाकृतिता
मभिः असाकृतिः संज्ञा आकृति संज्ञा संज्ञितः लोके द्वाकृतिमत्तो मा सपिंडस्य देवदृशति संज्ञा कियते अथवा आवर्ति
न्यः संज्ञा भवति। हृदिशाह आवर्ते नोदेहं नद्यथा हतरापि देवदृश आवर्ते नोत्तमो स विरः ॥ ० ० ० ०

अप्यविशेष्यार्थे प्रतिपारणाद्विशेषराविशेष्यत्वं। अयेतमीतत्प्रत्ययमिति प्रवृत्तिनिमित्तयोर्नतिशयोरेकमधिकरणमाश्रयश्रितिसा
मानाधिकरण्यविशेषराविशेष्यभावो वा योरेवमन्योनो न चोदे च दृशति न ह्यस्य कश्चिद्वैकिकार्थः प्रसिद्धति आवागम्येति देवद
शहस्यादेन आगमिदप्रतिपादनाय चर्तते ॥ ॥ ॥

७५

भा.के.
६

उभयमितिः आश्रयस्याहानियतस्य तद्विषयेणानामेदकत्वं लोकेतुभयव्याख्याहारः गोविंदोवत्साधवत्त्वाभेदाच्चयविक्रमप्रतिपक्षव्यादिभे
दादेनैव वादो गते स एवामिति प्रत्यभिज्ञानाभेदेनापीति प्रप्रः किंपुनरिति अत्रेति शास्त्रिः उदाहरणेति तस्माज्ज्ञातमित्योच्चारणाभावा
नानेति एकत्वात्तद्व्याप्यमाणा विपणाः प्रयत्नमन्तरागमविशेषात्तत्त्वार्थः यद्येककथमन्यत्रोक्तं उदाहरणियातनं करिष्यति शास्त्रावतातत्राय

उभयमितिः गोविंदोक्तं भेदाभेदकारिति किंपुनरन्यथाप्यः अभेदकारणव्यत्येक्याप्यं कुतस्तत्परममस्ति यथिस
वध्यत्तमिति उदाहरणं तद्विषयं उदाहरणं करोति यथिभेदकारणस्य उदाहरणे बोधायनेतः यद्विद्वद्भेदकारणः
अनुदाहरणं तद्विषयं यद्विद्वत्तत्त्वविषयः स्वमितातावत्प्रतीतिः तैपदोष आश्रय माणोणोभेदकोभ
वति तद्यथाशुक्तमानभेताकस्म मालभेततत्रयः शुक्ले आलभ्येकस्मालभेतनहितेनयथोक्तं कृतं भ
वति ॥

विवक्षाप्रतीतिनेषरोषः तत्रापि हि सुमनेतरतमशतिवचनारदेशस्ययः स्वरः आश्रयस्मिन्नुच्चारयितये उदाहोबाणाप्रयत्नेन विवक्ष्यते वि रतर्हति ॥ तन्ना तव्यमा
नसायते ॥ एवमुक्तसिक्तस्य प्रत्यभिज्ञाकोचोच्चारणं विवक्ष्यते उजः ऊरुमिथ्याः अन्येत्वादाः एककृत्यसंज्ञाप्रियव्यतिः किंवदंशो
चारणोतद्विषयमिति अनुदाहरणेति अनुपलब्धार्था अवदातप्रतिः स्याद्विषयः उच्यते वचनग्रहणमेव कुर्वीत्यभिप्रायः ॥ ॥

84

व्याख्यानातिप्रसिद्धिः इति व्याकरातले सिद्धे मानदीमां चेति मानाशब्दस्य हृद्वाधेन हृत्पादस्य कारप्रतिषेधनिष्पत्त्यर्थे रतर्हति ॥ ननु तव्यमा
ना आदेवो आह्वाननवर्धिति नैतत्स्मिन्संज्ञाविधादेवोभयं ते किंतु एस्मिन्स्वातंत्र्ये मात्रवर्तमाना यद्वा तस्मात्प्रसंगाद्द्विगुणावि

असंदेहाद्यं स्मृतिं कारः ऐतत्कृत्यमाने संदेहः स्यात्किमिमांवेचयेवाश्रयोस्विराकारोप्यत्रतिरिच्यतयति ॥ संदेहमात्रमेत
द्वेवति ॥ सर्वसंदेहेषु चेदमपि युते आख्यातं तेषु शेषप्रतिपक्षिर्न हि संदेहादः ननु नामिति त्रयारोपप्रसङ्गमिति व्या
ख्यास्यामः आन्यत्रापि ह्ययमेवेनातीयके पुनके विद्यते करोति तद्यथा आतोप्यसोपिति ॥ रतर्हति प्रसोत्तर्हति ॥ अतर्हति
तस्मिन्मात्रवर्तमानां त्रारोप्यनिर्गोत्रिमात्रवर्तमाना आदेयमाध्ववसिति ॥ रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः
वारवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः
यावत् रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः रवद्वर्तः
तन्मत्वेति तत्र सत्त्वालस्येति नियमात् ॥ ननु तत्र परः यस्मात्सोप्यं तपरः नैत्यादा तादविवरस्तप्रसः मदितादविवरस्त
परः अदोरवित्ती हेवस्यात्तमवस्तवः लवः पवः रत्नवः नस्यात्तले पतः कारः कस्तर्हिकारः किदकारः प्रयोजनं ॥ अथाकित
कारेयद्यसंदेहादयं रतर्हति ॥ अथमुखसुरवायं स्तकारः दकारोपि वृद्धिर्दादेव ॥ ॥

धोनेवामपि त्रसं गच्छन्निषेधापयतरलाएव स्थिते चोरयति ॥ यथे मथे स्तकारोनाकारस्य संवैधाभावात्तद्यमादिते तत्पदं कृततालेयरीन
ये नैतकारस्योच्यते आनुवंशिकं ह्यकार्यं तेषां कृद्वासाकारमुच्ये ॥ विज्ञायमाने प्रतिपक्षि गोस्वभावतिसंतिनकते आकारस्य स्वह
प्रतीतिः स्वलाभवती ॥ तितकप्रसंहितस्य संदिग्धानुकर्म्यं प्रतिपादनाद्येव ताद्विभक्त्यर्थे सत्याप्राशस्त्यमसंदिग्धं ॥ ॥

85

भा. के. ११ प. ४ तया ४
 एवं तर्हीति परस्परानयेत्तयोः स्वस्वमिति प्रयुक्तसंज्ञानयोर्द्वयोः परिभाषयोः प्रदेशेष्वस्वकार्यप्रतिपादनं तत्र यदि कथं विवेकविषये
 संनिपातो भवति न तावताप स्य रावे सामवतीत्यर्थः अन्यदेवेति अंतराशब्दो विरोधवाचीति अत्रात एव द्यो विरुद्धः प्रयोगो अप्रयोज्यता
 तच्च यत्नमिति अत्रोत्तरिभाषायाः प्रयो जनाभावात् ज्ञानपस्थानमिमांशपक्षपकंति कश्चमत्रे स रिभाषापतिष्ठते यावत्तव इति स्थ
 नोति हि अत्रात्र अचरति अत्रात्रा विरोधोऽपि यो गाराच्चः स्वस्वमिति लाभावा इति ग्रहणं न निर्दिने कय रिभाषायाः पतिष्ठत एव मेघात
 एवं तर्हीनायं तद्वेक नापित र पवाद् अमदेवेदं परिभाषांतरमसंबद्धमनप परिभाषापरिभाषांतरमिति चमत्वाजो ह्य
 मा पठेता निमग्रादि को गुणगृह्य भवति विप्रतिषेधेनेति याद चामे तद्वेकः स्यात्तर्नेने वत् स्या पुक्तो विप्रतिषेधः अथापित
 दपवाद् उत ग्राव वा द्यो रप्य पुक्तो विप्रतिषेधः तन्नियमस्यावकाशः रात्तः क वरात्त को यर को गुणगृह्य इत्यस्य व काशः
 जयने चामेकः स्तवनेनावकः रूढमये प्राप्नोति मेघाति माधी ति को गुणगृह्य इत्येतद्वति विप्रतिषेधेन नेव पुक्तो विप्रति
 षेधः विप्रतिषेधे यमि त्यच्येते पूर्वश्रुत्ययोगा यशे नियमः एवाची पराशब्द विप्रतिषेधे परं पठितं इव ताति एवमप्य
 पुक्तो विप्रतिषेधः हि कार्ययोगा हि विप्रतिषेधः न च एको द्विकार्ये पुक्तः नावर्षा द्विकार्यो गाव विप्रतिषेधः केत ह्ये
 संभवापि स वा स्तपत्रा संभवः को हात् संभवः रूढा हि ते फ सत्ते यशे ति एकः स्वानी दावादेशे न चास्ति संभवः यदेकस्य स्वा
 नितो हावादेशो स्यात्तार हेरा नी मेघाति मेघात् संघाता नि दो स्याति नो एक आदेशः न चास्ति संभवः ह्योः स्वाति नो र
 ति एकरति वचनादिकारमप्राप्नोति अत्रोत्तरये । क आदेशः स्यादित्येवो संभवः सत्ये तस्मिन् संभवे पुक्तो विप्रतिषेधः ॥
 निवचनादिकारमप्यनेव पुक्तः ति एति द्वयेत्यर्थः पद्ये देशसेव परिभाषयोः दोर्कोप र्येन तकार्यकालरायो द्विकार्ययोगाति हाभाकायो भा
 यो गेयस्य स्वाति नः सा विप्रतिषेध विषयत्वादि प्रतिषेधः नावम्यमिति द्विकार्ययोगात्वाभावे केवलप्य संभवो विप्रतिषेध इत्यर्थः इति यादिति रार्थे
 पुन्युत्तरे तैरविधीयते एवं न च नरेन व संभवे ति यत द्वयोः स्तेन स्तेन निमि तेनानंन र्यस्याता इहेरा नीमिति मिदोऽप्येकावली सप्तम्यवयवसेवे
 देतदेकारस्य गुणोत्तमाय अथ स्वा न पठेत्तदालीत्यस्येति वना तदेकारस्य न चास्ति संभवो गुणवदुभयो गुणस्येत्यर्थः ॥ ॥

राम ११

एवमपीति पदोद्गारभ्येत गुणगृह्यीकस्य सार्ता अत्रोत्तरयेति चेत्तयेन चात्रा प्रिन्वा येन तर्हीत्याववात्तादि प्रतिषेधा

एवमप्यपुक्तः ह्योर्हि सावकाशयोः समवस्थितयोर्विप्रतिषेधो भवति अन्वकाशश्चायं योगाननुवर्तनी
 मेवास्यावकाशः प्रकृतचयने चायकोलवसेलावकाशति अत्रापि नियमः प्राप्नोति नाप्राप्ते नियमेयं योगा
 रभ्यते भावता चना प्राप्ते नियमे अयं योगा अभ्यते तद्वदादेययोगो भवति उत्सर्गा पवाद्योऽप्यपुक्तो विप्रति
 षेधः अथापि कथं चिदिको गुणगृह्य इत्यस्य स्यावकाशः स्यात्त एवमपि विप्रतिषेधादिको गुणो भवति मघाति मेघातः
 ये घाति एवमिहापि स्यात् अनेनित्यः पर्यवेवेवुरिति एवं तर्हीद्विर्भवति गुणो भवता नियमवद्वातात्तरकरत्येत
 तत्रोपस्थितं दृष्टव्यं किं कृतं भवति इति यावदौ प्रादुर्भाष्यते तत्र कामचारः एवमातो नरकं विशेषयितुं
 कावाट्टमाणा यावता कामचारं हतावन्मिदं निपातं लघुप धर्किं शिष्टं प्रकृतं वर्यमाणे नेकं विश
 खधिष्ठास्य एतेषां पाणिना इहेरा नीनु सिमावधात्तुका हेधातक दुवाद्योपुणे द्विकार्यमाणा विशेषयिष्या
 म् एतेषां गुणो भवति रकराता नापिति ॥ ॥

यथेह

न्यपत्तिरित्यर्थः एवकोऽप्यम तं असंबद्ध परिभाषांतरं वत्तु नोपपद्यते एवं तर्हीति अत्रोत्तरये । प्रदेशोत्पादनोः परिभाषयो
 ग्रात्तमप्यस्यैरासंबधा भावात् प्रदेशावात्सपयो वचनावाकाशे स्यावस्थानमित्यर्थः ॥ ॥ ॥ ॥

मा. क्र. १८ शीघ्रीवेदीर्हाङ्करोद्विषयत्वादिनिर्भाषायमेतयोः प्रयोगाभावात्। इष्टानुविधिज्ञातेति। यद्यपिमायायाप्रतिदृष्टमेवानुविधीपतोषिदृष्टान्तर्यसंबन्धे
इतिन्यायान्। तथाप्यादीयनमित्यादिप्रयोगाः क्लृप्तानां क्लृष्टत्वेनैकस्मिन्नुपनिधानमित्यर्थः। ननुक्लृष्टत्वेनैकस्मिन्नुपनिधानमिति ननु
आवेगान्।

शीधीतेवहाकप्रयेमिरमुज्यतेगुणवहीमाभूताप्रितिआदीधनं॥ आरीधकआवेयकअयेमोआशकोकहेकथं
 शीधीवेयो॥ अदीधिमयत्वाहानुविधिवाचकंदरसअरीधेदरीधपुरितिवगुणारंशानाप्रतिषेध॥ शीधीवेयोअदीधे
 वपोदृष्टानुविधिअंदसिभवतिशीधीवेयोअदीधिमयत्वाहानुविधिवाचकंदरसअरीधेदरीधपुरितिवगुणासद
 शनादप्रतिषेधअनर्थकप्रतिषेधअप्रतिषेधप्रत्ययितवैधर्कनमनसारीधेतहोत्रायवृत्तकृपमुत्तरीधेत
 अरीधयुदाशानेवृत्ताकंधवेदिरपुक्रमुदाहाराअरीधेदितिप्रदेवपुनर्यरीधपुरितिअयंजुसिगुणप्रति
 षेधविषयआरथतैसयअवेकृतिनेयेतंप्रतिषेधंवाधतेएवमिदमप्रियाधेतनेवेदरेकजुसिगुणप्रतिषेधवि
 षेकारभ्यग्राफल्पातीत्यं प्रतिषेधंवाधतेकश्चुत्तल्यतातीत्यंप्रतिषेधयप्रमयाअयप्रकृताअयस्त्राय
 यवायेननाप्रतिषयवाधनेभवतिनचाप्राकृतिनेयेतस्मिअप्रतिषेधेनसिगुणआरथनेअस्मिन्पुनप्रादेवा
 ॥२॥
 शीधीतेवहाकप्रयेमिरमुज्यतेगुणवहीमाभूताप्रितिआदीधनं॥ आरीधकआवेयकअयेमोआशकोकहेकथं
 शीधीवेयो॥ अदीधिमयत्वाहानुविधिवाचकंदरसअरीधेदरीधपुरितिवगुणारंशानाप्रतिषेध॥ शीधीवेयोअदीधे
 वपोदृष्टानुविधिअंदसिभवतिशीधीवेयोअदीधिमयत्वाहानुविधिवाचकंदरसअरीधेदरीधपुरितिवगुणासद
 शनादप्रतिषेधअनर्थकप्रतिषेधअप्रतिषेधप्रत्ययितवैधर्कनमनसारीधेतहोत्रायवृत्तकृपमुत्तरीधेत
 अरीधयुदाशानेवृत्ताकंधवेदिरपुक्रमुदाहाराअरीधेदितिप्रदेवपुनर्यरीधपुरितिअयंजुसिगुणप्रति
 षेधविषयआरथतैसयअवेकृतिनेयेतंप्रतिषेधंवाधतेएवमिदमप्रियाधेतनेवेदरेकजुसिगुणप्रतिषेधवि
 षेकारभ्यग्राफल्पातीत्यं प्रतिषेधंवाधतेकश्चुत्तल्यतातीत्यंप्रतिषेधयप्रमयाअयप्रकृताअयस्त्राय
 यवायेननाप्रतिषयवाधनेभवतिनचाप्राकृतिनेयेतस्मिअप्रतिषेधेनसिगुणआरथनेअस्मिन्पुनप्रादेवा
 ॥२॥

कचोरीध्यादिनिर्देशितपूतस्थूलौषधसंश्लेषेतिहस्तश्लेषलेदोरादाविस्वरागमःशुभमत्ययेनेतिस्थलेहस्तजुगामावाक्यीवर्ण्योर्ध्व
 धीव्योदिताकारोषधिविशुद्धव्ययनेनेतिपाठःतत्रशब्दिकजुगामावापनेकावर्तनित्यपादेः। उतिवर्तमानरति। नेद्विहस्तौष
 तंविधिरिति। पिबेद्यतेकिंपुत्रतोलोपुत्यकारोषधयस्वस्थिरुहोत्पसंनुपोरुहितिहस्तपूर्वजसिंहनस्थानिवरेतिश्रुत्योष
 धरुहेहानिवद्व्याभावाःश्रीगामितिश्रीगाम्यस्त्ववर्तनार्थाधिकारविहितंयदुप्यंतरमिदःतद्वर्तनार्थेतेउत्पद्यथास्थादितिनिय

यदित्तरूपयोगोनामस्येत कथं दीध्यदिति ह्यदिति वृत्त्यस्य येन दधि धादि च । इत्यदि निश्चयस्येत्येवमभि
प्राति ॥ इत्युपि यद्वा गोश्वमकलंकं कथं अ कणी सं आरागाप । ऊणितास्थी रणिता भूति आहृतकस्य स्वलादे
रित्यत्रेति तिवर्तमाने पुनरिदृहास्यप्रयेजनमिरेव यथाभ्यात् यदम्माप्नोति तन्मा भूदिति किंचान्यत्पा
प्नोति गुणः यदि नियमः क्रियते पिपहिषते प्रत्यक्ष पिपदा ईर्धवं न प्राप्नोति नेष दोषः आपं पत्कार्यतन्नि
यम्य तेन वैतदांगं आद्यानाकासे ईर्धवं संतस्य सिद्धवान्नियमो न भविष्यति ॥ ११ ॥

मेनेत्यर्थः निमित्तपथापवृत्तिरित्येतां गान् । परग्रहो निमिरी पथेतिरीयेतं हचत्वा इवति । विषयविषयिहारात् ॥ ता नीत्यत्र लुक् । लोप
स्य स्थानि वृत्ताः । लंतत्वाभावात् प्रमावसेन विवेकीधीनिकथंसेतमद्रुतः प्रयोगोत्येतिरीयेतं । प्रेति न जोदनीया । केविषि प्रतिनमिन्व
दित्यर्थः । यत्प्राप्य प्रियतेन तं अनस्थानिवर्तिनि । श्वेत्यस्मिन्निग्रमेरीयेत्स्थानि दत्ताज्ञानि यमनम्याहः । तत्तु शास्त्रद्वया
अविहंत रूप एव प्रयोगो एव तु विहंतः । अस्मादीयस्य तपि लोपकोदोऽपि तु रसासिद्धत्वे निषेधवचनात् सर्वगोदीयेतं भवति ॥

२। अथवेति। २

भा. के. २१

आहोस्विति॥ इयोरित्यव्यवशेषस्यानाश्रयणाद् हनमेवेत्यर्थः यथापवालेष्वनसमुरागस्येकावोर्द्विवचननादव्यवकाशां यदाहृयो ३०७-४०९
बहुनेषां नेतर्त्तदाहृयोर्भवमेवाह्वयति तत्रातोर्बहुवचननिर्देशात् मर्केतिमास्त्रिनशार्कहीतिनुमिक्ततेनसतानोसंयोगासंज्ञानतः

म. कुं

प्रा

संज्ञा

इकारस्य

अथपत्रबहुनामानंतयैकित्तद्बुद्धयोर्द्वयोः संयोगसंज्ञाभवति अहोस्वितिविशेषे गणकश्चात्रविशेषसमुरागसं-
योगादिलोपोमस्तेः समुरागसंयोगादिलोपोमस्तेर्न सिध्यति महुः इहचनिर्देशात् पातनिर्घोपातनिर्घोपात
निर्घोपातवाच्यस्य संयोगादिरित्येवंनप्राप्नोति इहचसंस्वरिपोर्द्वितिमतश्चसंयोगादिलोपोमस्तेरेतिहान
प्राप्नोति इहचसंस्वरित्यतिगुणोर्त्तसंयोगाद्योरितिगुणोर्त्तप्राप्ति इहोमात्कारेणमवमत्कारोतीतिसंयो
गात्सम्भोप्यतिलोपोनप्राप्नोति इहचनिर्घोपोनिर्घोपोनसंयोगादेरातोर्द्वितिरितिनिधानत्वेनप्राप्नोति अ
स्तुतर्हिद्वयोर्द्वयोः संयोगाद्वयोर्द्वयोः संयोगाद्वितिवैचनंनसिध्यतिर्द्वमिच्छति इद्वयति इद्वयतेः स
नरदिद्वयविधितर्नराः संयोगाद्वयतिद्विवचनंनप्राप्नोति ॥ इहोर्द्विलोः संयोगाद्वितिवैचनं ॥ ॥

संयोगादिलोपोमस्तेः समुरागसंयोगादिलोपोमस्तेर्न सिध्यति महुः इहचनिर्देशात् पातनिर्घोपातनिर्घोपात
निर्घोपातवाच्यस्य संयोगादिरित्येवंनप्राप्नोति इहचसंस्वरिपोर्द्वितिमतश्चसंयोगादिलोपोमस्तेरेतिहान
प्राप्नोति इहचसंस्वरित्यतिगुणोर्त्तसंयोगाद्योरितिगुणोर्त्तप्राप्ति इहोमात्कारेणमवमत्कारोतीतिसंयो
गात्सम्भोप्यतिलोपोनप्राप्नोति इहचनिर्घोपोनिर्घोपोनसंयोगादेरातोर्द्वितिरितिनिधानत्वेनप्राप्नोति अ
स्तुतर्हिद्वयोर्द्वयोः संयोगाद्वयोर्द्वयोः संयोगाद्वितिवैचनंनसिध्यतिर्द्वमिच्छति इद्वयति इद्वयतेः स
नरदिद्वयविधितर्नराः संयोगाद्वयतिद्विवचनंनप्राप्नोति ॥ इहोर्द्विलोः संयोगाद्वितिवैचनं ॥ ॥

३

ग
रा
संयोगा
त

नवास्वितिरिति अताश्चयः प्रतिषेधविधिः अतदेवितिकर्मधामनेनअत्र आदेयोर्त्तसंज्ञानाद्विद्व्यंनराहृष्टे तुत्कपोतकारेणव्यवहि
तलपद्विद्व्यंनराहृष्टे अविद्यामानमिति बहुनावानल इहसमुदायद्विवचनवत्बहुनामेवसंयोगासंज्ञानहृष्टोर्द्वयोः अविद्यमानमितिम
ध्ययव्यवहृष्टोर्द्वयोः संयोगाद्वितिवैचनंनप्राप्नोति इहचसंस्वरिपोर्द्वितिमतश्चसंयोगादिलोपोमस्तेरेतिहान
प्राप्नोति इहचसंस्वरित्यतिगुणोर्त्तसंयोगाद्योरितिगुणोर्त्तप्राप्ति इहोमात्कारेणमवमत्कारोतीतिसंयो
गात्सम्भोप्यतिलोपोनप्राप्नोति इहचनिर्घोपोनिर्घोपोनसंयोगादेरातोर्द्वितिरितिनिधानत्वेनप्राप्नोति अ
स्तुतर्हिद्वयोर्द्वयोः संयोगाद्वयोर्द्वयोः संयोगाद्वितिवैचनंनसिध्यतिर्द्वमिच्छति इद्वयति इद्वयतेः स
नरदिद्वयविधितर्नराः संयोगाद्वयतिद्विवचनंनप्राप्नोति ॥ इहोर्द्विलोः संयोगाद्वितिवैचनं ॥ ॥

नवास्वितिरिति अताश्चयः प्रतिषेधविधिः अतदेवितिकर्मधामनेनअत्र आदेयोर्त्तसंज्ञानाद्विद्व्यंनराहृष्टे तुत्कपोतकारेणव्यवहि
तलपद्विद्व्यंनराहृष्टे अविद्यामानमिति बहुनावानल इहसमुदायद्विवचनवत्बहुनामेवसंयोगासंज्ञानहृष्टोर्द्वयोः अविद्यमानमितिम
ध्ययव्यवहृष्टोर्द्वयोः संयोगाद्वितिवैचनंनप्राप्नोति इहचसंस्वरिपोर्द्वितिमतश्चसंयोगादिलोपोमस्तेरेतिहान
प्राप्नोति इहचसंस्वरित्यतिगुणोर्त्तसंयोगाद्योरितिगुणोर्त्तप्राप्ति इहोमात्कारेणमवमत्कारोतीतिसंयो
गात्सम्भोप्यतिलोपोनप्राप्नोति इहचनिर्घोपोनिर्घोपोनसंयोगादेरातोर्द्वितिरितिनिधानत्वेनप्राप्नोति अ
स्तुतर्हिद्वयोर्द्वयोः संयोगाद्वयोर्द्वयोः संयोगाद्वितिवैचनंनसिध्यतिर्द्वमिच्छति इद्वयति इद्वयतेः स
नरदिद्वयविधितर्नराः संयोगाद्वयतिद्विवचनंनप्राप्नोति ॥ इहोर्द्विलोः संयोगाद्वितिवैचनं ॥ ॥

अ० १-४०९

प्रनिष्ठां निष्ठां मिथ्यां मधुलिङ्गं स्नानमिति श्रोमरीतिलोपः प्राप्नोति। अत्रान्तिष्ठांति प्रादिसमासः अत्र
विद्योतशकारस्य द्विवचनात् तस्य आस्यशितमिति तन्मास्यशान्तां गवायैव स्यमईमसकादि सलुः भवति ॥ तद्विना त
स्यशहाप्रयगासामस्य देवास्यैकलविविष्यते तेन नाकस्मिन्नेव स्नाने पयोस्तस्य प्रसूत्या प्रोच्यते। अथवेति मय

एवंसकारित्वात्सप्तम्यंतोत्तरपरस्मैत्युद्बः।

गम०
२६

तस्मिन्नि।य हरोर्निःश्वसिभं वृंदाशुह।योवस्येति।अमश्यावर्णीतपेत्पत्तातस्यासप्रयल्लेनसवर्णोलेस्वतेदात्रयमस्यापि का
 यंप्राप्ति - स्रजाम्भस्तेरकाभगाभेदव्यर्थःप्यातात्प्रावचनमिति।तस्यैयममचकारहाशहःतस्येयस्यावचनमित्यर्थः।सव
 र्त्संज्ञातचनमिति।नचरेकोव्यर्थादिहव्यर्थचनरेकस्याभिरकःसवर्णोभवयेवएववृथामुद्रुत्ये।एवंवचनसामर्थ्यादौ

तस्यात्तस्येति तद्वक्तृत्वात् किं प्रयोजनं । यो यस्य तन्त्यास्य प्रयत्नः स तस्य स्वर्गी संतोय शाल्यात् । अन्यस्य तन्त्यास्य प्रयत्नः
 अन्यस्य स्वर्गी संतो । भाभूतत्वावचनं चेन्न प्रागपात् । तस्येति तद्वक्तृत्वं अन्यस्य तन्त्यास्य प्रयत्नैः । यस्य स्वर्गा संतः
 कस्माच्च भवति त्वचनं प्रमाणायात् । स्वर्गी संतो वचनसामर्थ्यात् । यदि ह्यस्य तन्त्यास्य प्रयत्नो यस्य स्वर्गी संतः स्या
 त स्वर्गी संतावचनमनर्थकं 'याता संवेध शब्देर्वा तन्त्या' मवेध शब्देर्वाप्यन कल्पयेतेतत् । तद्यथा । संवेधिशब्दाः सा
 तर्हिर्विमतयेषितरिभ्यश्च विभक्त्यभिहितः । न चोच्यते सस्यभातरि शाल्यातिरीति । संवेधाच्चैतद्व्यप्यते । पायस्यभाता
 पञ्चयस्यपिनेति । एवमिहापि तन्त्यास्य प्रयत्ने स्वर्गी मयि त्रसवेधिशब्दावेतौ तत्र संवेधादत्तद्वयं । यत्प्रति य
 त्वतिष्ठु तन्त्यास्य प्रयत्न्येतत्प्रति तत्स्वर्गी संतं भवतीति ॥ ॥

परितृप्तशब्दाभ्यामेनपरितृप्तमाह संबंधिभावैर्निमित्तत्वात्प्रत्यक्षशब्दसंबंधिशब्दात्तत्समानाद्येतिप्रदेशवाक्येवृत्ताः सव
रिशब्दसंबंधिशब्दसंबंधात्तत्त्वात्कथंनान्यथात्तत्त्वात्प्रतीतिः कथंनान्यथात्तत्त्वात्प्रतीतिः अपिवात्कथंनान्यथात्तत्त्वात्प्रतीतिः ॥
संबंधिभावविति ॥

३७

अ०१-ब०७

* कृति २

नकार्यं कृतं सति यद्युक्तं स्यात् त्रिमात्रयोरपि सावर्ण्या
दुहरो मतिष्कृतं संज्ञा भवतीति कृतसिद्धिः ॥ अ

१५०

126

रस्य रस्य हेतुभावात् संक राभावः ॥

[illegible]

भा. के. व.
२५

अनहमेववाक्पापरिसमास्यासाध्यतेनतुप्रमत्तमेदेनेत्याह। अपरात्राहेति। अस्मिन्पत्ररति। एकत्रहि साध्ये हेतुविकल्पोभवति। ३०१-४०१
इह तु साध्यमेदं सिद्धेन ह्येतेन ह्युपवाक्पापरिसमाप्तिः। एतच्चेति॥ अस्तु बध्यहामकारेण पाकारस्येति वाक्येण साध्यमाहा
रातप्रतिष्ठापिकत्याथोवाश्रयार्थः। तनुवेति। अतः तन्मेरमभ्युपगम्योच्यते। स एष कथं मे हो ज्ञेय इव छेदः भेद एवेत्यर्थः। र

अ० १-४०१

शकारस्य ५

४ प्रो

अपरआह। अक्तलोः प्रतिषेधशक्यप्रतिषेधोक्तत्वात्। अक्तलोः प्रतिषेधशक्येण सवर्गसंज्ञायः प्रतिषेधः।
प्रोतिक्कारो अक्तत्वात्। अचैव शकारो हल्वक्यं तावरचुहंकारः सवर्गो ग्रहणो न शकारमपि गृह्णातीति
। एवमक्षमाहल्युचोपदेशादन्वेतत्रकारोऽतः तत्र सवर्गलोपेदोऽतः तत्र सवर्गलोपेदोऽपि भवति। परः शतानिका
योहाभरोभाः सवर्गोऽतिलोपोन प्रीतिः सिद्धयेतत्। कथं अनज्ञातकथमन ह्येवमप्यपरिसमाप्तिः। उक्तावाक्पाप
रिसमाप्तिः अस्मिन्नेवेत्येतत्समर्थितं भवति। एतच्च समर्थितं। कथं। अक्तवर्णकारस्य शकारेण सवर्गसंज्ञाया
वाभूतामनुबोद्धं पशुशतानिका र्यागिभूतेभिरसवर्गोऽतिलोपोन प्राप्नोतीति भाभूजोपः। ननु च भेदो भवति स
तिलोपे हि शकारस्य सतिलोपे निशकारो नास्ति भेदः। अस्य पिलोपे हि शकारमेककथं विभाषाद्विचने एवमपि भेदः
असतिलोपिकरानि हि शकाराः कर्त्तुमिच्छाकारः सतिलोपे हि शकारमेव स एव कथं भूतं न स्यात्। यदि नित्यो लोपः
स्यात् विभावात्सलोपः यथा भेदस्तथास्तः। इति प्रथमसंख्यापस्य प्रथमे पादे वतर्थाद्विक ॥ ॥

सिद्धमनज्ञातः

तत्र आह स्यादेतेष्य शिनी लोके स्यात्। विभावात्सलोपरतिततो नास्ति भेदः। अस्य हि वचनमपि विभावापरोऽनुनासिके उनासिके चेत्य
नुवर्तमानो वेदियो हो न्यतरस्यामि नुवर्तनादित्यर्थः। इति महावहोपाध्यायजे व्यटपत्रके व्यटकृते भाष्यप्रदीपे प्रथमस्य प्रथमे पादे
वतर्थाद्विक ॥ ॥

एव ०

२८

[illegible]

यादेषु निर्दिष्टाणामतः पराणां प्रत्यक्षसंश्लेषते एव तत्प्रेकारणवत् एकः सवर्णानुगृहीयात्तराशेकोत्तमगृही-
यात्ताकिंकारणं अनगन्तात् यादेषु निर्दिष्टानामतः पराणां प्रत्यक्षसंश्लेषते नैव शब्दोद्भापिप्रसज्येत अकु-
र्वन्ति अत्र कुर्वन्ति इति तत्कारणं निर्दिष्टाणामेव तः पराणां प्रत्यक्षसंश्लेषतया निर्दिष्टाणामेव तः पराणां प्रत्यक्ष-
ति। एवं तर्हि किं च तेन पलेन पतसिद्धं भूतः स्वसंश्लेषितं असिद्धं भूतं तत्प्राप्तित्वात् तत्कालः एव भवति इति कथं
पतन्त्या एकमुक्तं भूतं प्रत्यक्षं अर्थात् भूतभावी प्रकृतयेत्येवमेतद्विज्ञायते नर्थाय तत्र योजनमुक्तं कियतेतत
मास एव। अत्र तादात्म्यमिति ॥

येनापीडिबशहेगमिधीयतेरतिइस्वतामितिबहुवचनं॥तत्रस्वनिर्देशेदृग्गतादुक्ततिय कृ०धत्ताधिक्रमाभाद्रिनका तम-
 न्यहृगांमिध्यातीत्यर्थः॥मुत्तभावीति ॥मुत्तभावीत्यस्यमुत्तभावीत्यानीतत्वेवप्रकृतिभावः॥ननुमुत्तस्यामिइतीति
 स्थान्यपिमुत्तभावितात्॥ननुअप्यदेशंकर्येतभने॥नेवे॥मुतोस्यभावरतिमुधाकल्पनमेतत्॥नवतत्रमुत्तस्यापि इत्यं अन्य
 यामुतोसि इत्ययमपिबहुवचनस्यात् कारिकायां नैकप्रमाणम् ॥ ॥

दोषः २

कार्यकालपक्षमाश्रित्याह ११

[illegible]

यथातिसिद्धः सुतस्त
तज्जगत्सुखं विदुष्यते

[illegible][illegible]

स्य

[illegible]

144

[illegible]

[illegible][illegible]

सबरीयदीपति। यद्वर्तते सभाजनार्यातिस्माश्चितमेतद्वचनान्तवेत्तु। प्रायामपि सप्रत्यां भविष्यतीति। तान्मोर्धयेयद्गणेन। ज्ञायकमिति॥ अ० १५॥
 रैरैदिसुत्रतत्प्रवृत्तयैषकयो रित्यर्थः॥ इहप्रगृह्यसीप्रकारेण यदि प्रत्ययलक्षणं स्यात्। तदेतत्तौ सप्रमीत्येव सप्रमासहचरि
 तं सप्रम्यां वाप्यसोयदी। इदं तत्तत्प्रगृह्यमिति प्रत्ययलक्षणं ननु प्रायामपि सप्रम्यां स ज्ञा भविष्यतीति किमर्थं यद्गृहीततत्क्रिय
 मात्तौ प्रत्ययलक्षणं भावैक्यव्यति। सप्रविद्यो प्रत्यययद्गृहीतं तदेत विधेः सभाजनं तदप्युक्तं तत्र नैव स्थितं तस्मिन् ज्ञायकफलप्र
 त्तिभासि सप्रम्यादित्वा विस्मयकं यत्। यदि स रसोपि सप्रवृत्तिः। अस्ति बल्लोके सरसोपाह्वसप्रवृत्तिः। कथं दक्षिणाप
 थ्ये हिमं हांति सरांसि सरस्यदत्तकथं। तापकुं स्याद्वदंतैः। एवं तद्ज्ञायक्यत्वाद्यर्थः। तन्प्रगृह्यसंज्ञायाम् प्रत्ययलक्षणां य
 भवतीति किं प्रत्यस्य प्रापने प्रयोजनं। कुमायोरगारकुमाद्येगारैव च गारमिति। प्रत्ययलक्षणं तत्र गृह्यसंज्ञानभवे
 त्ति। सावापूर्वपदस्य भूतः। अथवा पूर्वपदस्य भावद्वयेवमर्थस्य सगृहीतवाप्यामन्त्रवाप्यस्य। न घातात्। न घाति
 न। अथ ज्ञायकमात्रोपेयं ग्रहोक्तं तत्तदेवात्र न भवति। ननु त्वार्थो ह्यस्ति। अथातहा त्वार्थो वृत्तौ दोषवत्। अत
 हा त्वार्थो यान्तोऽयः। समुदायार्थो भिधीयते। रैरैतौ सप्रमीत्येव लक्षणं यद्गृह्यणाद्वेत्तु। पूर्वस्वेतत्त्वार्थो मावादाभावः
 प्रसज्यते॥ १॥ ननु ताद्यन्तरीधत्वं तज्जा। विसरसीयदि। ज्ञापकस्याद्वदंतैः सावापूर्वपदस्य भूत ३ ॥ ॥

[illegible][illegible]

[illegible][illegible]

संख्यासंज्ञायां संख्याग्रहणं मूलं

मध्य- १४ वृहाराध तदति संख्या ॥ संख्या संपत्त्यर्थमिति संख्या प्राक्कारिकायाः संख्या प्रवेशेषु संप्रत्ययार्थमित्यर्थः ननु चेति यथा यथा प्रत्यय देव अङ्ग व ११
नेति नोक्तिकार्यं एतदेतत्तथा कादिकापि संख्यायैव अत्र त्रय्यर्थः ॥ कुञ्जिमाह निम्नोर्गतिन्यायो यो तथा हि सप्तोर्गतिभिर्नाशजियुक्तः श
त्रो यथा विशिष्टं व्यवहाराय निमित्तमत्र तत्रात्रैव प्रतीतिस्तु न्यायितान्मत्र ॥ नदीयो रीमासीति ॥ पूष्णाम्यो नदीति संसृष्टिधानासीति नो
ग्रहो प्राप्नोत स्वस्वस्य शब्दं सेति ति विधातयो रीमासीति नियमार्थो रीमास्यप्यहापरा ग्रहो रीमासीति नो स्यादिति चेति ॥ एव

[illegible]

सुखं यो गोप्तासाय हय्याताम्यति वक्रं यो स्यात् । बुकाश्च हो न वन्दे । संतं कमेवोका गंतं पोरुतासाय प्रहायाशिहसा हचर्या नूहो ब्यते । तदि एतं
 शेषेय गोप्तासाय । अदयमिनि नियायः पाठः स्यादिति चेन्न न्यवस्थितिभिन्ना प्रयावि पाठः शहस्य निमयः अविष्यति त्यदो वः वृहव नोते । १४
 अन्वधा आशन द्राश्रयादौ यथोक्तं वचने न निदेशात्तद्योहाधिकृत्य स्यात् । न चेदमिति । अनाश्रिता नित्यार्थः । ॥ ॥ ॥

158

[illegible]

उत्तरार्थे च उद्धारार्थं नैकाग्रप्रवृत्तं कर्तव्यं । एतौ तावत्प्राप्तवान् कारुण्येन संख्यायाश्चरन्तं संज्ञायाम्बुजात् । इह मत्तु पाप्मानो विमु-
च्यतां । हास्येन तावदाद्यैः संख्यापटुभिः । ननु बाल्येन विमुक्त्युपायं प्रत्यक्षं कृत्वा तावत्तथाज्ञानं कर्तव्यं । वरुणोऽप्येवमस्माकं ।
हा । नो केचन प्रेमाकृतिमयोक्तव्यं । नैव प्रत्यक्षं यो भवति कर्तव्यं । वासिष्ठेन कृतं नुभवति । प्रकृतं वा नुभवति । इह मेव संज्ञा केनैव
ज्ञाप्तिनिहातं । अतश्चार्थतत्त्वकरणं हा । अग्रे गृहभोजनं आर्यप्राप्तुं लघुपरमं प्रकराणि प्राप्तां तत्रैवावृत्तं गोप्यं लक्ष्यमानं परमं लक्ष्यमानं य-
स्य । ति । उभयप्राप्तिस्तस्य भवति । सा दीनो वा पुष्टिः । इह मत्तु विमुक्त्युपायं । पुण्येन तं पुण्यं लक्ष्यमाणं । हा । नो केचन
माकृतिमयोक्तव्यं । नैव प्रत्यक्षं यो भवति । इह मेव संज्ञा केनैव
ज्ञाप्तिनिहातं । अतश्चार्थतत्त्वकरणं हा । अग्रे गृहभोजनं आर्यप्राप्तुं लघुपरमं प्रकराणि प्राप्तां तत्रैवावृत्तं गोप्यं लक्ष्यमानं परमं लक्ष्यमानं य-
स्य । ति । उभयप्राप्तिस्तस्य भवति । सा दीनो वा पुष्टिः । इह मत्तु विमुक्त्युपायं । पुण्येन तं पुण्यं लक्ष्यमाणं । हा । नो केचन

भवतीत्यर्थः साध्यायेति । योऽसमग्रमिदं सोऽनेन चोदितः । न च समैवं संज्ञकः प्रतिद्वित्येवमन्यते । लोके च योग्यानां कष्टाः संनिवृत्तियम्यमानः संज्ञातरि वर्णयति । क्रिप्रतिमिदं चार्थं न निरूपयति । तन्मयाती । यथेव यथा । द्वितियसो भवति । एवमिहापीति । बह्व्ययवाचनसंख्यातेन प्रकृता इति भावः । न च ध्वनौ कति । संख्या शब्दे वेदादिप्रतिपादनाय संज्ञातेनाविति । पुनोऽनेनैकदिनं स्थापितं तावत् अधिकार्थप्रतिपत्त्यर्थं चादिह संज्ञाकराण्य ॥ ॥ ॥

पूर्वपावरादक्षिणोत्तरापश्चादक्षिणवत्स्थायामसंज्ञायां। अवरदीनां च पुनः सूत्रवायेग्रहणामनर्थक्यमात्रोपपत्ति
तत्वात्। अवरदीनां च पुनः सूत्रवायेग्रहणामनर्थक्यं किं कारणात्। पातोपपत्तिस्तत्तात्पर्योद्योतयत्यर्थः। अथ पुन
रुपपत्तेः पूर्वः पातः अयमुपनः पावरादक्षिणानिहिवर्षादीनिश्मास्यवरादीनिश्मान्यपि पूर्वोदीनाः। एतत्तु हि आचार्य
प्रवृत्तिज्ञाययति स पूर्वः पातः अयमुपनः पावरादिपदार्थं पूर्वोदिभ्यो न बन्धो वेति नवग्रहाणां रोगितानि वैबहि पूर्वोदी

सप्त०
७

ति
य

इदं तर्हि प्रयोक्तव्यं यथासाधनं ज्ञापयामि निबन्धयामि । एतन्निमित्तं प्रयोक्तव्यं । एवं विनिश्चयं वैतानि शरीराप-
स्यंते । इदं तर्हि प्रयोक्तव्यं । आदिपर्वरासेन पर्वरासो मास इति । एतद्विनास्ति प्रयोक्तव्यं आचार्यप्रह्लादजीयं यति
नेषां द्वादश पर्वरासेन पर्वरासो भवतीति यदप्युक्तं सिद्धमिति नियातनं कर्तव्यं । आचार्यकारणव्यवहृतिनृणां भा-
वादिष्वेव नृणां भावात्पवादमस्य इति इदं तर्हि प्रयोक्तव्यं । असि विभाषणं यामि । स्वमन्त्रातिथिनामाया । आ-
रण्याग्रहणीकमर्थं । ज्ञातिधनपर्यायादीयः स्वशत्रुसम्यग्धास्यादिहमात्रं । स्वे पुत्रास्त्वे पुत्राः स्वभावात्स्वाभाव-
त्प्राप्तविभाषणाय पूर्वविधानात् । विभाषयामि । प्राप्रविभाषणमिदं । प्रतिपदं नृतेराचार्यकराणां प्रतिशोभनं कर्तु-
मिति भाव्यं नृतेराचार्यप्रदभाः समर्थं । स्वमन्त्रातिथिः । आत्मासीय ज्ञातिधनचक्रः स्वशत्रु-यायामिति त्रिविधमस्त्वेवमर्थं ।
आचार्याग्रहणमिति । स्वे पुत्राः स्वे भावस्य स्वशत्रु-आत्मासीयमेवाह । पुत्रादिशत्रुत्कृतातिथिधनयोर्वर्तते । नृत्कृतातिथिप्रति-
पेक्षोक्तविषयतीति प्रश्नः । नृत्कृतातिथिनि । प्रतिपदं प्रतिशेषः । इहमात्रेति । अस्याप्युत्पत्त्यर्थं स्वे पुत्रादप्यदिष्टादि वप्रतिपे-
क्षः आचार्यातीयत्वं प्रहृतिनिमित्तमुपायाय स्वमन्त्रातिथिधनयोर्वर्तते । पुत्रादिशत्रुत्कृतातिथिधनयोर्वर्तते । इति ।
स्वशत्रुद्वारातीयस्याख्यानत्वात् ज्ञातिधनयोर्वर्तते । इति । विदुः ।

भा. के.
८
तदर्थमे

अंतरां बहिर्दिशि नाहो देश उच्यते ॥ तेन गो गोवर्हिर्गोपायव बाह्यस्य भवति ॥ तिर्यक् तरेण द्वा द्वारानि सगरा बाह्यं शालादि गृहा उच्ये
ते ॥ यदा तु बाहिः शहेन वाह्यं अने वाह्ये न गो गोवर्हिर्गोपायव तिर्यक् तरेण द्वा द्वारानि सगरा बाह्यं शालादि गृहा उच्ये ॥ उभयथापि स्मर्ये तेषु यत्नो
न शब्दे विक्रमे कुर्यात् ॥ अत्रार्थः ततः सर्वथा बहिर्गोपायि मवाह ॥ उच्ये ॥ अनेति ॥ ननेति ॥ समान प्रमाणा शब्दक
प्रयोगे अत्र हि ते तत्रेदं न ज्ञापयते किं पुनरर्थे किं न तिर्यक् तरेण द्वा द्वारानि ॥ अत्रार्थः ॥ पञ्चोपसंख्या सत्त्वा विबुध्या अप्यवस्थाप्यते ॥

अंतरां बहिर्गोपाय संख्यानयोः उपसंख्यानयुह सामर्थ्यं बहिर्गोपायैर्नैकतया ॥ उपसंख्यानयुह सामर्थ्यं किं कार
णं बहिर्गोपायैर्नैकतया ॥ बहिर्गोपायैर्नैकतया न वा शब्दक पुगाप्यर्थः ॥ न वा अन्यर्थः ॥ किं कारणं शब्दक पुगाप्यर्थः शब्दक
पुगाप्यर्थः तत्रैकव्यं अत्रैतज्ज्ञापयते किं न त्रिथे किं पुनरर्थमिति ॥ अत्रादिप्रत्ययमनुष्यः येषां पूर्वकारिभिरिति
निर्णीतस्य भवति त्रिमेतरीयाभिर्मुत्तरीयमिति ॥ अपुरीति वक्तव्यं ॥ इह माभूत् ॥ अंतरायां पुरि सति वा प्रकरणे
तीत्यस्य हि त्रयसंख्यानां वा प्रकरणे तीत्यस्य त्रयसंख्याने कर्तव्यं द्वितीयायै द्वितीयायै तृतीयायै तृतीयायै
विभागा द्वितीया तृतीया भागमित्येतन्नैकव्यं भवति किं पुनरत्राया ॥ उपसंख्यानये वा अत्राया प्रत्ययसिद्धिः
भवति द्वितीयाया द्वितीयायै तृतीयायै तृतीयायै ॥

तथा बहिर्गोपायार्थः अन्ये बाहः ॥ आदिशब्दे बहिर्गोपाय शब्दक पुगाप्यर्थमित्यत्रोपात्तः तत्र शब्दकार्त्तव्ये च तद्वैवाच्यं ॥ एष
चतुर्थे योर्बहिर्गोपाया बाह्यसंख्यानग्रहणं कर्तव्यं ॥ अपुरीति ग्राह्यं न तत्कर्तव्यं ॥ अत्रादिप्रत्ययमनुष्यः येषां पूर्वकारिभिरिति
इह नैव नार्थः अंतराति सः श्रीविधानेहावेता आह्वयवात् ॥ पूकस्मिन्निद्रे प्रकाशयेते किं यत्तत्तत्प्रकारादहिरिति ॥
आप्तप्रत्येवाह्वयैः ॥

न

स्वरादिनिपातः किमर्थमिति ॥ स्वरादिषु किंचित् क्रियाप्रधानं किंचित् क्रियाधनप्रधानमिति असत्त्ववत्त्वादिष्वेव स्वरादीनि पठितव्या
नीतिमत्त्वाप्रमाणं स्वरादीनां पुनरिति ॥ स्वरादिवाच्यमिति स्वः पश्यति क्रियासंबन्धे अनेकांशं दर्शनात् स्वराचित्वनिश्चयः ॥ इ
त्यादिनिपातः दीनां वाच्यतां सत्त्वधर्मनृपसंकलरसनाद्यक्रमेण सत्त्ववाचित्वे ॥ निपातसंज्ञेति ॥ प्रथमं स्वरादिनिपातः स्वरादी

ना

स्वरादिनिपातसंज्ञः ॥ किमर्थं पृच्छ्यहं स्वरादीनां क्रियतेन वादिष्वेव पठेत् ॥ चारीनां वै असत्त्ववत्त्वादीनि पातसं
ज्ञा स्वरादीनां पुनः सत्त्वधर्मनृपसंज्ञा नार्थः ॥ अथ किमर्थं पुनर्नैकं क्रियते ॥ निपातसंज्ञेन स्यात् ॥ नैव शब्दो निपा
त एकानादिति प्रत्ययसंज्ञा सा स्वरादीनामप्येकावाप्रसत्येत ॥ एवं तद्व्ययसंज्ञेन स्यात् ॥ तज्ज्ञासंज्ञेन स्यात्
ततः ॥ अथ येन कुनिपातानामिति ॥ तद्व्ययसंज्ञा सेतपरिगणने कर्तव्यं स्यात् ॥ तस्मात्तद्व्ययहं कर्तव्यं ॥ उभे
च संज्ञेनैकं कर्तव्यं ॥

निचारयोस्तेरिति सूत्रन्यासः ॥ कर्त्तर्यस्यार्थः ॥ स्वरादीनामिति किमोदित्यत्र न्ययोरुक्तिरिति तावके अत्र न्ययकृत एक
ति चः संज्ञाभावात् ॥ तज्ज्ञासंज्ञां अथ यत्तज्ज्ञापयमेव सत्यामयमेकांशमिति सूत्रेन कर्तव्यं ॥ ततस्तज्ज्ञासंज्ञां न्यायप्रमाणं
तामसां प्राप्नोति ॥ अथ बाट्टय एकानादिति क्रियते तद्व्ययदीनामसत्त्वधर्मनृपसंज्ञा ॥ ॥ ॥

तदित आसर्वविभाक्तिः असर्वविभक्तावविभक्तिमित्रस्योपसंग्यात्तमा असर्वविभक्तावविभक्तिमित्रस्यो
पसंग्यात्तमकहेय्यनाभावित्वा किंपुनः कारणात्तमिधयति सर्वविभक्तिर्द्विशेषात् ॥ सर्वविभक्तिर्द्वेषमवतीकं
कारणात्तमिधयति सर्वविभक्तिर्द्विशेषात् ॥

[illegible][illegible]

भा. के.
१२

अनिकारोकारेति॥ एव एतद्विशेषात् नमकारस्य व्यवहारे चासंभवात्॥ आधपरतिगुणोक्तं न रावहिरं गयोरिति न्यायारव्ययसंज्ञास्वा
तः नमयादयः अंतरंगत्वादेव सुदृक्कृत्वाते॥ परिभाषांतरपयोत्तनकथनाच्चैतन्नराप्रतिवेदात्कृपोरिति तत्राश्रितो नासात्ताकं
प्रवृत्तिरिति प्रतिपद्यते कृतप्रत्ययमिति तस्यैव प्रहसो न्याय्यः॥ सन्निपातलक्षणार्थः॥ सन्निपातः सञ्ज्ञावः तन्निमित्तो यो विधिः स तद्वि
धातस्यानिमित्तं तस्य निपातं यो विहंति तस्य न्याय्यः॥ ग्रामादि कुलमिति॥ इतो ह स्वरनि प्रवृत्तं तद्विधातलक्षणं तद्विधातलक्षणं

कृत्मेतन्नानिकारोकारप्रकृतिः कृत्मेतन्नानिकारोकारप्रकृतिरिति वक्तव्यं इह मा भूत॥ आधयेऽप्येऽविचीर्यवे
विचीर्योरिति अनन्यप्रकृतिरिति वा अथवा अनन्यप्रकृतिः कृतस्य यस्य सौभवातीति वक्तव्यं किं पुनरन्यथायः अनन्य
प्रकृतिरिति वचनं सेवयाप्युक्तमिति सेहं भवति कुं भकारेभ्यो नगराकारेभ्यो न तत्र हि वक्तव्यं न वा सन्निपातलक्ष
णविधिः निमित्तं तद्विधातस्येति॥ न वा वक्तव्यं किं कारणं सन्निपातलक्षणो विधिरिति मित्रं तद्विधातस्येति एवापरिभा
षाकर्तव्यं किं पुनरन्यथायः एवावपरिभाषाक्रियेत अनन्यप्रकृतिरिति बोध्यं तत्र अवश्यमेव परिभाषाकर्तव्यावैव
येन स्यात् परिभाषायाः प्रयोजनविधाने पुनस्तन्निप्रयोजनं इत्येतद्विधेः श्रौतमिति कुलं॥ ग्रामाणि कुले स्यान्नि कुलवि
ति इत्येव कृतं इत्यस्य पितृकृतितुक्तं भवतीति तु कथाप्रमाणं॥ सन्निपातलक्षणो विधिरिति मित्रं तद्विधातस्येति नरा यो
भवति॥ नैतरिति प्रयोजनं बोधिरंग इत्यस्य अंतरंगत्वात्कृत्यसिद्धेर्हिरंगसंज्ञे ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इति चेन्नैतन्नानिकारोकारप्रकृतिः कृतस्य यस्य सौभवातीति वक्तव्यं इह मा भूत॥ आधयेऽप्येऽविचीर्यवे
विचीर्योरिति अनन्यप्रकृतिरिति वा अथवा अनन्यप्रकृतिः कृतस्य यस्य सौभवातीति वक्तव्यं किं पुनरन्यथायः अनन्य
प्रकृतिरिति वचनं सेवयाप्युक्तमिति सेहं भवति कुं भकारेभ्यो नगराकारेभ्यो न तत्र हि वक्तव्यं न वा सन्निपातलक्ष
णविधिः निमित्तं तद्विधातस्येति॥ न वा वक्तव्यं किं कारणं सन्निपातलक्षणो विधिरिति मित्रं तद्विधातस्येति एवापरिभा
षाकर्तव्यं किं पुनरन्यथायः एवावपरिभाषाक्रियेत अनन्यप्रकृतिरिति बोध्यं तत्र अवश्यमेव परिभाषाकर्तव्यावैव
येन स्यात् परिभाषायाः प्रयोजनविधाने पुनस्तन्निप्रयोजनं इत्येतद्विधेः श्रौतमिति कुलं॥ ग्रामाणि कुले स्यान्नि कुलवि
ति इत्येव कृतं इत्यस्य पितृकृतितुक्तं भवतीति तु कथाप्रमाणं॥ सन्निपातलक्षणो विधिरिति मित्रं तद्विधातस्येति नरा यो
भवति॥ नैतरिति प्रयोजनं बोधिरंग इत्यस्य अंतरंगत्वात्कृत्यसिद्धेर्हिरंगसंज्ञे ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अनिपातः

अभिदो नलोपशतिः॥ नलोपस्य पचरेयसिद्धेर्हिरंगमिति वा॥ न कुचितरति॥ कुं येर्भवेत्कृतप्रत्ययानि दितानि नलोपः तत्र केव
निमित्तं इत्युक्तं तदुपपत्त्या केव स्यात् इति निति तु गणनं भवति अतः नैति॥ नमनः तस्यापमर्शने कर्तव्ये यथावा सिद्धो भवति न तने
तत्र परतो यदीदं तत्रातिशयसंज्ञायां विह्वलकारे तत्वात्॥ इदं प्रसंगात् तस्मिन् कृतं ततोऽपि निरीदं प्यरीदं प्रकारः प्राप्नोति न त
अप्यनेति स्यात् नकारेण निमित्तं नानाभावात् इत्यस्य निमित्तं तद्विधातस्येति नरा यो भवति॥ नैतरिति प्रयोजनं बोधिरंग इत्यस्य अंतरंगत्वात्कृत्यसिद्धेर्हिरंगसंज्ञे ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एवमिति १

नलोपोपनराभिः अत्राह भवित्यनलोपे इति इत्यस्य पितृकृतितुक्तं भवतीति तु कथाप्रमाणं तिस्रिधा तलक्षणं विधिः निमित्तं त
द्विधा तस्येति नरा यो भवति तदुपपत्त्या केव स्यात् इति निति तु गणनं भवति अतः नैति॥ नमनः तस्यापमर्शने कर्तव्ये यथावा सिद्धो भवति न तने
तत्र परतो यदीदं तत्रातिशयसंज्ञायां विह्वलकारे तत्वात्॥ इदं प्रसंगात् तस्मिन् कृतं ततोऽपि निरीदं प्यरीदं प्रकारः प्राप्नोति न त
अप्यनेति स्यात् नकारेण निमित्तं नानाभावात् इत्यस्य निमित्तं तद्विधातस्येति नरा यो भवति॥ नैतरिति प्रयोजनं बोधिरंग इत्यस्य अंतरंगत्वात्कृत्यसिद्धेर्हिरंगसंज्ञे ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इति

नलोपोपनराभिः अत्राह भवित्यनलोपे इति इत्यस्य पितृकृतितुक्तं भवतीति तु कथाप्रमाणं तिस्रिधा तलक्षणं विधिः निमित्तं त
द्विधा तस्येति नरा यो भवति तदुपपत्त्या केव स्यात् इति निति तु गणनं भवति अतः नैति॥ नमनः तस्यापमर्शने कर्तव्ये यथावा सिद्धो भवति न तने
तत्र परतो यदीदं तत्रातिशयसंज्ञायां विह्वलकारे तत्वात्॥ इदं प्रसंगात् तस्मिन् कृतं ततोऽपि निरीदं प्यरीदं प्रकारः प्राप्नोति न त
अप्यनेति स्यात् नकारेण निमित्तं नानाभावात् इत्यस्य निमित्तं तद्विधातस्येति नरा यो भवति॥ नैतरिति प्रयोजनं बोधिरंग इत्यस्य अंतरंगत्वात्कृत्यसिद्धेर्हिरंगसंज्ञे ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इति वृत्तीति यदं नतिवचनं सति

न

श्रुतातीतिविभक्तिर्निनिवातमितिरोमुपात्तामधूरुत्तंसाहेकस्यविभक्तिर्न कोमतिमिषं। एषातामदिसं नयद्वाराप्रोचरोहेकप्रतिव्यस्ये
मिस्त्रनभविष्यतीतिचेतांसंख्यासंप्रत्ययाथेवद्वितीयेत्यादिहोत्व। एकरावितिविभक्तिं सन्निपातकमसंवेदितव्यमिति नैयात
आलंनयंविद्वेयं। शास्त्रेयैककार्यं अत्रादिवद्भावोनागतयेति किंचे। टाण्डिसंनिपातकार्याभिमित्य्यात। अत्रयेति तपरकरोना

ॐ

यत्राप्रिवर्त्तयितुं शक्यते तदुच्यते । इष्टान्नेमात्रे कस्याकारो भविष्यति । भाव्यमानं तादात्म्यं सारसं साकारो ग्रहकोनमविष्यति । तिनृत्तराणां सम०
 रेषाणां प्राप्स्यतीति तन्मात्राणां चेत्यकारो भविष्यति । ऐवेति आदिभूतितु कस्यानेति प्रकृतिप्रत्ययसंज्ञितसंज्ञाविघातः स्यात् ।
 उपविष्टेनेति विकल्पः केषां चतुः ऊवत्तिरित्येव सावकाशः रूपलोकेति तिर्यग्ग्रामप्रत्ययेनेति परविधेस्तत्त्वान्तरात्प्राज्ञादिविकि
 कल्पेन भाव्यामिति अनुसृष्टारामेति तत्पुरुषमशनेति ययोगे मनुजाप्रत्यगादपिशक्तीनामभावः प्रतिपादयितुं ॥ ॥ ॥

राम०

ब १३

10

102

८५२

राक्षसिणि॥ प्रयोधोव्यवक्षितस्येवकारस्यान्वाख्यामनेन किं यतश्चित्तं विधातुं तत्तत्प्रत्ययस्य संभाव्यते तत्प्रत्ययवति॥ कश्चि
तप्रकृतिप्रत्ययविभागेनान्वाख्यामात्रकृते रविद्यमानस्वप्रयुक्त्यावत्प्रत्ययः॥ अंगसं तेति॥ सत्यामंगसंज्ञाकामकारलोपरति
स्यारुतेत्येवविधाः॥ तत्र वराविनालस्यानिमिहं स्वादिश्यादोहारागोत्तरः॥ अत्रनेविह गौम्ययदुक्त्यावत्तत्तत्॥ तेननेयाद्यस्युदा
हाराद्येतेत्येवगौम्यप्रत्ययकारप्रत्येवमाहुः॥ काययति॥ ताविवृद्धेकतायायांयुक्तोनामिहंस्यात्॥ अत्रस्यप्रकारात्मस्ययुक्ति
तस्यदोषोवागोश्रयः प्रत्ययोवागोविधानस्य॥ तस्येत्यल्लक्षणस्य लोपोवागोश्रयः॥ लुपोवागोविधानस्यातिमिहंस्यात्॥ क
अतर्जराक्षिः॥ आक्षिप्तप्रत्ययः सन्निपातनस्ता॥ अंगसंज्ञातद्विमिहंस्यात्॥ आत्वंपुमिधेः काययति॥ आत्वंपुमिधेः निमि
हंस्यात्॥ ककाययति॥ पुमृत्स्वत्वादीरपत्॥ पुमृत्स्वत्वादिनिमिहंस्यात्॥ कश्चिअरीरपत्॥ तत्पराधकाराविधेः पराधकार
वाविधेः॥ निमिहंस्यात्॥ कयादि॥ राक्षिणिकालोपस्यययिनांरु॥ कश्चिणिकालोपस्यानिमिहंस्यात्॥ कयादि वज्रतस्मि
वानेति॥ सतपुत्रात्कारत्वेनैवविधातुमस्यतपुत्रेभ्यःकारत्वं पूर्वविधातुस्यानिमिहंस्यात्॥ अग्रिममयायुनापर
मवाचा परमवाची॥ तदीदृशत्वंसंबुहिलोपस्यानरीदृशत्वंसंबुहिलोपस्यानिमिहंस्यात्॥ कनदि कुमारीवाहृतिः
किशोरीवद्विधिः॥ इहत्वेकते एहृत्स्वात्संबुहिरिति संबुहिलोपानप्रप्रीतिमाभरेवेत्यतस्तेवंबुविष्यति॥ नहि
अतिरीर्यादिस्यअतेदृशत्वात्बुनप्रप्रीतिः॥ रमिहं संप्रधायेदृशत्वंकियती॥ संबुहिलोपश्रिताकिंयुक्तसंयं॥ परता
तदृशत्वं॥ निसःसंबुहिलोपकृतेदृशत्वेप्राप्तोयकृतेपि॥ अग्निस्य संबुहिलोपः नहिकृतेदृशत्वेप्राप्तिर्विकाराणाम् प्रो
सन्निपातनलोकाविधिः॥ निमिहंतेदिहादिन्येवेति॥ ॥
सवयवभक्तं पुं कमतारोयोपभासात् अग्रिमनिनिप्रवेसुराजमाश्रित्यमत्तयद्वारत्तं किं यतात्पूर्वं मिश्रातं न कृत्यते॥ परमवाचे नि अंतोरा
जाद्वारयादि॥ ति॥ अंतोराजत्वंविधायमानं पूर्वविनिपातस्यामिहंसेत्यात्॥ बाधदि॥ हनृद्वारिहसं दीपयद्दृशामहृद् दृशयते॥ तत्रकृतेपि
दृशत्वेत्यानिबद्धाद्विधयतीति भावः॥ तत्रकृतेपि सवयवभक्तं न ह्यने तस्याद्वारं नृतायां नित्यरति॥ कार्यं तावत्प्रियतेष्टेन सेविष्य न
तस्मान्नभक्तंतिर्भावः॥ संबुहिलोपस्यावकाशः हेवरेद्वेति॥ ॥

५

10

1

५

10

1

193

[illegible][illegible]

हम०

99

199

सिद्धान्तिव्यतिरेकि। विकल्पस्य स्वयं नवाशय एकनिष्पातः प्रतिषेधवाचीत्यस्यैवादाहानिर्भाष्य। यदेहात्तराभिधानाय नववर्गीकृतं
 त्वस्यैववृत्त्यादिनिर्वाहः। सदेहत्वेति। प्रतिषेधपरिधिगुहायनेतत्तत्तद्विकल्पस्यैवत्यतः। यत्तत्तद्विधातिषेधेति। एकविधव्यवर्धविध
 तिषेधव्यवर्धेतोदाहिर्यः। नवाशयप्रतिपत्तिः। सामान्याद्वैविध्यप्रतिषेधोपवर्धविष्यतीत्यर्थः। महती सत्तेति तेन हावत्रसंज्ञितौ विक
 तौ प्रवेश्युः

[illegible]

दिभाषा

अप्रतिषेधाविषयस्यार्थे हि कोऽप्यलं प्रतिषेधः संज्ञोऽस्यात् संज्ञाकारणान्न तत्रैकस्यात्तद्विभाषाप्रदर्शनेनैव प्रयुज्यते । तत्र समसस्यैव संज्ञेति विभाषाप्रदर्शनेषु विकल्पप्रतिषेधानुपपत्तिरित्येते । अत्राप्रतिषेधविभाषासु च प्रासंग्यभावात् प्रतिषेधस्याव्यापारार्थिकस्यैव कोऽपत्तिरिति चेत्

9

प्रक्रम ॥ ॥

2

[illegible]

यद्येवमप्येवंनामविधेयता।सं प्रसारामेव विकल्प्यतरतिर्देष्टुं प्रतिपद्यिष्यन्तानांभिधर्तीति।पस्यापठति॥साकल्यस्योक्त्येवत्येवद्विकल्प
नतरंगानामेवद्विकल्पतदर्थेतिपुष्कलाश्रयवैकल्यंवात॥त्रैयविकल्प्यते॥नचनञ्जोक्तंनचसंज्ञायाभावाभावाविधेयेति॥
इतत्कंसंज्ञाभिर्लब्धधर्ततत्तत्त्वविधेयेत्येवैतद्वैकल्यंवात॥नचनञ्जोक्तंनचसंज्ञायाभावाभावाविधेयेति॥
भावेदादित्त्राष्ट्रमाश्रयेकथाभावेएवसंज्ञायाभावाभावाविधेयेत्येवैतद्वैकल्यंवात॥

निष्पत्तादीकार्थपक्षेष्टवशात्साहचर्यविधिनापुण्यपक्षेष्टवशात्प्राप्तेरतिवृत्तकृतः स्यादवयवः सप्तव्योमितिभूतयस्यसकरोणस्तितले
नवविंशत्ययकयोः शब्दप्रयोगान्नियेक्षमाणा नवमित्यादीनामुपायद्वयसिः प्राप्नोति॥ ननुकैलसपतिः॥ ननुव्यवहितेपिपुष्पाहः
प्रवृत्तेः सत्यंशैरालक्ष्यतनैर्यानेत्यमारेण्यतत्रपुष्पाहप्रयोगानिदिष्टपुष्पाहशब्दानंतयोर्यमितिकुतोव्यवहितस्यप्रयोगः कथंते

[illegible][illegible][illegible]

भा. के.
१०

मिति रिति॥ चमोदिमया सदा मृगादयो ग्राह्याः॥ निवृत्तिमिति॥ तत्रिह जैवगोशा ता चमोदिमया मय हृताः॥ प्रत्यर्थात्तादिति चेति॥ क
थं पुनः प्रत्यर्थात्ताः शराहृताः तस्य ता उवादि अयं देशः सन्ति॥ सनापतापत वृत्त्यस्य यदा यमर्थे व्याख्यायते तातः सनापताप
वैतिधातुना मेतत्तु यदा सनापतापमिति॥ यथा सनापतापतादयः तदा प्रत्यर्थात्तादिति॥ सनापतापतातवत्तु
यथाः सनापतापतादयः तदा प्रत्यर्थात्तादिति॥ भावकर्मणो रिति चेति॥ विभावनकर्मणो रिति चेति॥ सनापतापतातवत्तु

विभावात्समागदीनां प्राप्ते अप्राप्ते उभयत्र वेति संदेहः कथं वा प्राप्ते कथं वा अप्राप्ते कथं वा उभयत्र वा तिर प्राप्तेनापि
ति वा नित्ये प्राप्ते अप्रत्ययवा अप्राप्ते उभयत्र वेति॥ अप्राप्ते जातिप्राप्तिनामिति चेति॥ उवादि रता गृह्यो रस्य तरस्यो प्राप्ते
अप्राप्ते उभयत्र वेति संदेहः कथं वा प्राप्ते कथं वा अप्राप्ते कथं वा उभयत्र॥ प्रत्यर्थात्तादिति वा नित्ये प्राप्ते अप्रत्ययवा अप्रा
प्राप्ते उभयत्र वेति अप्राप्ते प्रत्ययवा तातवत्तु ग्राह्याः॥ होपारी नो विभावाः॥ अप्राप्ते कर्म रिति चेति॥ एवमुभयत्र
वेति संदेहः कथं वा प्राप्ते कथं वा प्राप्ते कथं वा उभयत्र॥ भावकर्मणो रिति वा नित्ये प्राप्ते अप्रत्ययवाः प्राप्ते उभयत्र वेति॥
अप्राप्ते कर्म रिति चेति॥ एवमपि संदेहः अप्रत्ययवा कर्म रिति चेति॥ नास्ति संदेहः सकर्मकस्य कर्मणो कर्मणो रिति
ति॥ अकर्मकाश्चर्या पदं अविशेषो प्रसंगोः सकर्मका भवेति॥ कर्मोपदिष्टा विधुः कर्मस्थभावा कर्मो कर्मस्थानि
प्रसंगात्

प्राप्ते

ऐन संबंधः एव कदापि सामर्थ्यात्तरा प्राप्तिविभावा अथवा ननु ते परविप्रतिषेधस्तदा प्राप्तिविभावा पूर्वविप्रतिषेधे उभयत्रेति संवादः एव
अकर्मकाश्चेति॥ पद्यावेवमुक्तः सकर्मकस्य ताप्येकपरिहारी कथा साध्यमेतदुक्तं॥ सोपसंगारिति॥ अर्थोतरादिति तातवत्तु तद्विधिभावा
कर्मस्थभावा चेति॥ अथः कर्मयुक्त्यत्र ताप्येते स्वयमेवैकदाहृतं॥ तस्य एवैकदाहृतं॥ तदा कर्मस्थभावा कर्मस्थानि तातवत्तु ताप्येति भावः॥

आमीत्यापरतिनिवृत्तिमिति॥ पूर्वप्राप्तिवेधश्चेति भावात्॥ तजारीनामिति॥ आक्रोशस्य त्रयधौ तातवत्तु ते ततोय संशयः॥ एकहाराद

विभावाप्रे प्रथमप्रवेष्टु॥ प्राप्ते अप्राप्ते उभयत्र वेति संदेहः कथं वा प्राप्ते कथं वा अप्राप्ते कथं वा उभयत्र आमीत्यापरति चतिस
प्राप्ते अप्रत्ययवा अप्राप्ते उभयत्र वेति॥ अप्राप्ते॥ आमीत्यापरति निवृत्ते॥ तजारी नो विभावाः॥ प्राप्ते अप्राप्ते उभयत्र वेति संदेहः
कथं वा प्राप्ते कथं वा अप्राप्ते कथं वा उभयत्र आक्रोश रिति वा नित्ये प्राप्ते अप्रत्ययवाः प्राप्ते उभयत्र वेति॥ अप्राप्ते॥ आक्रोश
रिति निवृत्ते॥ एकहारादोपराये तस्येतरस्यो॥ प्राप्ते अप्राप्ते उभयत्र वेति संदेहः कथं वा प्राप्ते कथं वा अप्राप्ते कथं वा उभय
त्र उरकस्यो रः सताप्यामिति वा नित्ये प्राप्ते अप्रत्ययवा अप्राप्ते उभयत्र वेति॥ अप्राप्ते॥ सताप्यामिति निवृत्ते॥ प्राप्ते अप्राप्ते उभयत्र वेति सं
तस्यान्यतरस्या प्राप्ते अप्राप्ते उभयत्र वेति संदेहः कथं वा प्राप्ते कथं वा अप्राप्ते कथं वा उभयत्रा रजो निवादि प्राप्ते अप्र
त्ययवा अप्राप्ते उभयत्र वेति अप्राप्ते॥ रजो निवृत्ते॥ सताप्यामिति विभावा प्राप्ते अप्राप्ते उभयत्र वेति सं
देहः कथं वा प्राप्ते कथं वा प्राप्ते कथं वा उभयत्रा वादिमि योपारति वा नित्ये प्राप्ते अप्रत्ययवा प्राप्ते उभयत्र वेति॥ अप्राप्ते॥
वादिमि योपारति निवृत्ते॥ एवमुपराये विभावा प्राप्ते अप्राप्ते उभयत्र वेति संदेहः कथं वा प्राप्ते कथं वा प्राप्ते कथं वा उभय
त्र यद्विधानि नित्ये प्राप्ते अप्रत्ययवा अप्राप्ते उभयत्र वेति॥ अप्राप्ते यद्विधानि निवृत्ते॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

विति॥ प्रथितव्यस्य चास्ति संज्ञा उदयानमिति वादिमिरिति॥ प्रतिषेधस्याप्राप्तिविभावा व्याख्यायते॥ विधेस्तप्राप्ते विभावेव॥ यद्विधानि॥
यद्विधानि ते असाद्विरः सन्वतिताः॥ अत्र च यद्यपि यद्विधानि चेति यद्विधानि ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा.के.

[illegible]

वाक्येभ्यः

[illegible]

राजराजशाययति एवसंप्रसारणानिसेतन्निवृत्त्यभातेस्मृतिपथे' यथायथे' कदे शत्रुयोगः तथासि देशान्तरार्थसंबन्धे इत्यत्र प्रति एषा
प्रदितं । अथैवेति यथाज्ञानेन शर्तान्वितामित्युक्ते नामर्थोपलब्धेयावद्वा ताभ्यन्तरे तथेहापिसंप्रसारणादियुक्ते वाक्यार्थे नयोर्था
पर्याभावाच्चरुनस्यरुणस्यप्रतीतिः ॥ ॥

ਅਵਿਤ

[illegible]

कंचि

[illegible]

नामशब्देषु

कारक

[illegible]

रा.पु.

अतिशतहीननिवाहृद्दीर्घिर्धत्तप्रतिपाराशिपकेतकास्म्यम्कपोभक्तःतकास्वधरांत रनिमकाविभक्तुक्तान्यरांतशतिमिह्नेनक्षारस्यः॥अन्येतुतद
कृतानेकाप्रभृत्प्राप्त्यराभन्नुततरांतलेनहिद्वयोमेकांशेयस्तत्तस्यपपधत्तरादः॥शीभावेनकाप्रतिषेधः॥तिशोभावेनशोभयमानेनका
स्यस्थानिसप्रतिषेधावकम्पयः॥निर्दिष्टमानस्येतिप्रवर्णापारःप्रतिपदः॥पक्षद्वयेवधत्तिननरंतस्ययत्नः॥तिथोमिर्दिश्यतेतस्यनप्रज्ञो
(धः)

वं

[illegible][illegible]

अतिनिष्ठाप्यंतरंगी रत्नोपातिताखरद्वेष्टे विभक्तिनिपेक्षयांतरंगी तद्वन्निरिषत्वात्तत्त्वैरित्युक्तं स्मितं स्वामि कस्य भक्तिविनामिदमे
 तादृशं हिरेति प्रश्नः एव श्रुतिः सप्रश्निष्टावर्गात्तादृशप्रश्नावर्गावर्तुं न गच्छेत्कारो प्रामुतः ननु विप्रश्नावर्गा येति प्रश्नश्चात्रावः सम्यग्द्वारव
 दि १ नवावर्षदोषः किं कारणं वैरगतक्षणत्वात् १

हि १ नवाण्यदोषः। किं कारणं। वैरंगत्तक्षणत्वात् १

[illegible]

वर्णो २

५

गोविंति।समाहित्यमासावयत्तत्त्वामात्रार्थाप्येति।अद्यदशमेऽभिज्ञानार्थास्पमात्रव्यकृतिमेदस्मावात्मन्यानिर्देशशीर्वाह्विति।
स्तत्रमिदमिकानिर्वर्तकमितिभावः।अन्तमान्तस्यपिसर्गाह्णह्रादृष्टयेतन्नस्यामित्यादावितरेषोव्यत्यासः ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible][illegible]

三

[illegible]

उदात्तादिषुच

[illegible][illegible][illegible][illegible]

तेन विधीः सकारणं प्रत्यपसंतः सत्कृत्य प्रशस्तिभावात् एकादेशेति मित्रादिति । एकादेशात् त्वेति मित्रं यस्य सत्कारणस्येत्यर्थः ॥ यद्यं श्रुतिः । यद्यपि
पादस्य त्राययदाद्यं सप्रधातयथाविरेकं स्पष्टं यथा प्रधातोर्यस्यिंशं सत्त्वमिदं विधीयामिति भावः । यद्यपि प्रसक्त्यमानत्वात् न यतो विधीय
तेन व्याप्यते । न सत्कारणं मुद्रां प्रत्येवमविधानाहास्यं यथोक्तं न्यायेन केवलं ब्रह्मणा नमुद्रप्रविमर्शः । न त्वेवेति प्रत्येव पदबली
तेति यं ॥

भास्करः

प्रतिष्ठापकतिदिष्टेति आदिष्टवानिदिष्टेतिवृत्तिः उपलब्धं चेत् तद्विदितोपपन्नमिति नोपायान्नरतिः अत्रिहोवा अर्थादि
 त्वेति नोवावाशहन्तं किं पुनरिति न्याय्यं कथं कथं यतो न्यायोपपन्नस्यैव आदिष्टो निति प्रत्यासत्तेति भावः यथायथा
 स्वतो न प्रतिपद्यते तत्राप्यादिष्टेण कृतं तत्त्वेष्वप्रतिषेधः तद्वारक एव कार्योक्तः अद्वितीयमित्यत्र हा देश एव स्वतो

ति३

ख

प्रतिष्ठापकतिदिष्टेतिवृत्तिः उपलब्धं चेत् तद्विदितोपपन्नमिति नोपायान्नरतिः अत्रिहोवा अर्थादि
 त्वेति नोवावाशहन्तं किं पुनरिति न्याय्यं कथं कथं यतो न्यायोपपन्नस्यैव आदिष्टो निति प्रत्यासत्तेति भावः यथायथा
 स्वतो न प्रतिपद्यते तत्राप्यादिष्टेण कृतं तत्त्वेष्वप्रतिषेधः तद्वारक एव कार्योक्तः अद्वितीयमित्यत्र हा देश एव स्वतो

नादिष्टा तत्रातिदेशं प्रत्याकांक्षासर्वथातकत्वं तस्य सत्ता नास्तीति तदेवातिदेशो न प्राप्यते मया पुरुषोऽप्युक्तं तद्विदितोपपन्नमिति नोपायान्नरतिः अत्रिहोवा अर्थादि
 त्वेति नोवावाशहन्तं किं पुनरिति न्याय्यं कथं कथं यतो न्यायोपपन्नस्यैव आदिष्टो निति प्रत्यासत्तेति भावः यथायथा
 स्वतो न प्रतिपद्यते तत्राप्यादिष्टेण कृतं तत्त्वेष्वप्रतिषेधः तद्वारक एव कार्योक्तः अद्वितीयमित्यत्र हा देश एव स्वतो

ता३

ति१

करोताविति अकारः स्युः कारोमात्रिक एव न्याय्य इति शास्त्रां तरेणपि मा प्रसमिन्नका लुप्य निवृत्त्यर्थे तपः पितृयर्थः अन्योपमिः हनोवृत्त
 त्वेति नोवावाशहन्तं किं पुनरिति न्याय्यं कथं कथं यतो न्यायोपपन्नस्यैव आदिष्टो निति प्रत्यासत्तेति भावः यथायथा
 स्वतो न प्रतिपद्यते तत्राप्यादिष्टेण कृतं तत्त्वेष्वप्रतिषेधः तद्वारक एव कार्योक्तः अद्वितीयमित्यत्र हा देश एव स्वतो

ति

र

करोताविति अकारः स्युः कारोमात्रिक एव न्याय्य इति शास्त्रां तरेणपि मा प्रसमिन्नका लुप्य निवृत्त्यर्थे तपः पितृयर्थः अन्योपमिः हनोवृत्त
 त्वेति नोवावाशहन्तं किं पुनरिति न्याय्यं कथं कथं यतो न्यायोपपन्नस्यैव आदिष्टो निति प्रत्यासत्तेति भावः यथायथा
 स्वतो न प्रतिपद्यते तत्राप्यादिष्टेण कृतं तत्त्वेष्वप्रतिषेधः तद्वारक एव कार्योक्तः अद्वितीयमित्यत्र हा देश एव स्वतो

हेतुं चाति न्याय्य इति अवयवापामेव न्याय्य इति शास्त्रां तरेणपि मा प्रसमिन्नका लुप्य निवृत्त्यर्थे तपः पितृयर्थः अन्योपमिः हनोवृत्त
 त्वेति नोवावाशहन्तं किं पुनरिति न्याय्यं कथं कथं यतो न्यायोपपन्नस्यैव आदिष्टो निति प्रत्यासत्तेति भावः यथायथा
 स्वतो न प्रतिपद्यते तत्राप्यादिष्टेण कृतं तत्त्वेष्वप्रतिषेधः तद्वारक एव कार्योक्तः अद्वितीयमित्यत्र हा देश एव स्वतो

स्म२ पुण

एकदेशविकृतं पसंख्यानां पूर्णं

भा. ध्य

कर्मण्यपि। त्वेवासावुदितसकृत्प्रतोनुपसर्गकशितकुम्भासिन्धुतशितकेप्यराकृतप्रसंगविषयेरातिनि। तदाहः पुनरेवैयर्थ्यं ग्रास्यो
हृदिनिष्पन्नसदस्यत्वाः किंवासातिगत साययतिनोत्पन्नकृतमपानदिभनतीति। वहीनिर्दिष्टस्योत्पन्नवायवदः वहीनिर्दिष्टस्यस्त्वने
धीयते नभितनं चेयदिप्रकाशनेप्रथमप्राविधानत आसिखहीविज्वणरावगोतिनुवाहोतंप्रत्ययविषयविसेपः। यथैकवालवा

नकर्मयं

कर्मण्यपि। आतेनुसर्गेकशितकेपि। शितकृतप्रतिनिर्दिष्टकारणस्थानिबलात् उक्तं वत्तु कृतं विषये रातनानां ॥ करणसि
द्विप्रति। अथवापि तदं तथहीनिर्दिष्टस्यस्त्वनिबलवत्तु स इमेतत् कर्मवहीनिर्दिष्टस्यदेशः स्त्वनिवृत्तिवत्तु स इमेतत् कर्म
वहीनिर्दिष्टस्यहोकरं प्रकृतमनुवर्तते। कप्रकृतं। यहीस्त्वनेयोगेति। अथवायार्थप्रवृत्तिनोपयति। तावदेत
सर्गकृतं भवतीति ॥ यदयं प्रप्रादिको विहितः कर्तुं। यपनप्रमथाशः सुरिति। तस्योवस्तुयारदेशउभयप्रतिषेधः तस्य
तस्यलक्षणस्यदोषः तयदेशउभयप्रतिषेधोवक्तव्यः उभयेदेवमनुष्याः तययो प्रहृष्टो न प्रहृष्टात्। सि विभावाप्राप्ति
नेषदोषावच्यत्ययात्। तयदेशउभयप्रतिषेधोवक्तव्यः उभयेदेवमनुष्याः तययो प्रहृष्टो न प्रहृष्टात्। सि विभावाप्राप्ति
कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः
तयदेशउभयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः

मोविश्वं प्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः
विषयानि प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः
यदि विषयानि प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः
सायकं विषयानि प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः

तेलमानेति। वकास्वप्रत्याह। राखेस्योपादानाह स्याविशेषकलानाजशहमात्रप्रहृष्टाप्रसंगः सहास्येति। प्रत्ययात्करांमात्रप्रहृ
तिमातिप्रहृष्टाप्रत्याह। राखेस्योपादानाह स्याविशेषकलानाजशहमात्रप्रहृष्टाप्रसंगः सहास्येति। प्रत्ययात्करांमात्रप्रहृ
लोफवास्तभृतपर्वति। अनुबंधकार्यसर्वत्रभृतपर्वत्याश्रयादारातिचरूपसद्भावान्नलक्षणोति। अत्रात्रोतरहृष्टावेकतेसह

वहावप्रतिषेधः। तास्याव्याप्यवनातिरेकोत्पन्ननिबलवत्तु स इमेतत् कर्मवहीनिर्दिष्टस्यदेशः स्त्वनिवृत्तिवत्तु स इमेतत् कर्म
वहीनिर्दिष्टस्यहोकरं प्रकृतमनुवर्तते। कप्रकृतं। यहीस्त्वनेयोगेति। अथवायार्थप्रवृत्तिनोपयति। तावदेत
सर्गकृतं भवतीति ॥ यदयं प्रप्रादिको विहितः कर्तुं। यपनप्रमथाशः सुरिति। तस्योवस्तुयारदेशउभयप्रतिषेधः तस्य
तस्यलक्षणस्यदोषः तयदेशउभयप्रतिषेधोवक्तव्यः उभयेदेवमनुष्याः तययो प्रहृष्टो न प्रहृष्टात्। सि विभावाप्राप्ति
नेषदोषावच्यत्ययात्। तयदेशउभयप्रतिषेधोवक्तव्यः उभयेदेवमनुष्याः तययो प्रहृष्टो न प्रहृष्टात्। सि विभावाप्राप्ति
कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः
तयदेशउभयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः कलितिनैर्प्रमयप्रहृष्टाः

आहिभुवोर्दृ ७

आवधिपीष्टेति यदा यद्यहमप्येताः यदावधिपीष्टेति तदा तद्विदुः इति नियातः प्राप्तेति नियाते ये घटी निप्रतिषिद्धस्तैरेतदुदाहरणं क्वचित्

[illegible]

त्रयारेश्वरसिंह

हाम्

यदावधिषाष्टेतिषाष्टः॥

59

51

11

88

h

20

252

तर्क

स्य

उक्तान्यभ्युपगच्छति॥ तत्तादिक्रमव्यतिरेकतत्त्ववचनसुरेतेभ्यः दीक्षति॥ अप्रत्यक्षप्रत्यक्षहरिः श्रंतभीवाताशतामरिणि॥ नृवात्राणां ततः कृतश्च

आयिधेयो वा । आयिधेयो च स्वतस्य प्रतिधेयो वरूय ॥ चतस्रति शोता । चतस्रभावेकते च तुरजु होरा सुदृष्टः इयामप्राप्ति । नैवेद्य-
दोषः । इरमिह स प्रथार्यः । चतस्रभावेकियतो चतस्रजु होरा दक्षश्रयम् इति किमत्र कर्तव्यम् । परत्वात् चतस्रभावे ॥ अथेवा-
नी चतस्रभावेकते पुनः प्रसंगविज्ञानादयस्य स्वाभाव्यति ॥ सकट्टो विप्रतिवेधेन यदा धितं तदा धितमेवेति । स्वरचवस्वा-
रेणोः स्वरचवस्वारे शेषविधेयो वरूय विदुषः पश्य । शतरुमोत धरादी । अं तो वा हादिभ्यस्वरः प्राप्नोति । तैष्वोषः अ-
नुमरत्वेभ्यः प्रतिवेधो भविष्यति । अनुमरत्वेभ्यः । न वा त्रनुमं पृथग्यम् ॥ अनुमरति नेदमागमग्रह एतानि तर्हि प्रत्या-
हारग्रहस्य । कुतः निवेद्यार्थं प्रसाहणं । उक्तान् ग्रहस्य तस्योक्तमाह । यरि प्रत्याहारग्रह एतानुतापनता अ-
थापि प्राप्नोति । अनुमरग्रहो ननश त्रंति विशेष्यते किं तर्हि । इत्येते विशेष्यते तस्योः अनुमरति । अवश्यं चैते
वेदितेयः । आगमग्रहो हि सति रहस्येति । यंच तातुंच नैति । ॥ गोः पूर्वति स्वात्स्वरेषु । गोः पूर्वति स्वात्स्वरेषु
प्रतिवेधो वरूयः ॥ चिन्मयप्रोशब्दो ज्ञेयम् ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

नुमेवशाता। मुंचतेति॥ शत्रंतस्यननुम्कत्यादिनिभावः। तत्त्वाद्यागमग्रहो विंशतैवविशेषणीयशतिप्रत्याहामग्रहोपि स एवविशेष्यतस्तदेषुः ॥ ॥

अतस्तत्पदेषु ॥ ॥

253

माथितिकरति। यदा ठस्वेकरतिसंघातग्रहणां तस्य स्थाने बहुवादिकस्य कदेशः प्राप्नोति। वर्गानिर्देशे त्वन्विता कदेशाप्रसंगाः सं
त्रि न्यातपरिधानां चानुश्रियेते दुर्कः। अथोपचयिनि। इति तस्यो ताकास्त्रो वेकते कदेशविकृतमन्यवदिति। प्रेक्षायतनो मादेशो कतेच
ः कास्त्रचपररूपेकतेन स्यादिव द्वावात्तु सु प्राप्नोति। क्वा निव द्वावे सु गिजो वस्य पररूपस्यैव प्रधानं भवति। ननु पूर्व समादिषोः स्थाने

माथितिकः अथोपचयनवेधेदित्वा वेधेदितेति अकारलोपेकतेन कास्त्ररूपं प्राप्तिवेधः प्राप्नोति। स्थाने वद्वावात्रभव
तिमाथितिकः अकारलोपेकतेन तात्कद्रुतिकादेशः प्राप्नोति। स्थाने वद्वावात्रवति। अथोपचयनवेधेदितेन कदेशो कते
अप्यस्मान्मेतुं समवतीति न सभावः प्राप्नोति। क्वा निव द्वावात्रभवति। नितानि संतिप्रयोजनानि कुतः प्रातिपदि
कुनिर्देशो यं प्रातिपदिकनिर्देशाप्रार्थ्यं तं त्रामवंति। न काचित्प्राधान्येन विभक्तिमप्ययं तितप्रप्रातिपदिकार्थे निर्दिष्टे या
या विभक्तिमाप्रयितुं बुद्धिरुपजायते सामाप्रयितव्या इदं तद्विप्रयोजनं विधिप्राप्ते स्थाने वद्वावात्रभवति। अनाधीयमाणा
यामपि प्रकृतौ वा खोः अथ योः लोपो यो वैलीति यलोपोमाभूदिति। अतिप्रयोजनमेतत्कृतं हीति अथ रविधाविति
तु वरुयोः किं प्रयोजनं स्वविधावयि स्थाने वद्वावात्रभवति। कानि पुनः स्वविधौ स्थाने वद्वावात्रभवति प्रयोजनानि ॥ ॥

निवद्वावेक्यं हेमो रित्वादि तिष्ठति। उच्यते अथोपचयनवेधेन तास्त्रमिच्छेनास्त्रिमादित्याप्रयगात् तस्या हि गोश्वे ओकास्त्रोर्वा। एव
कारः न च तस्मादत्र विधिरिति। विधिमात्रमिति। अथोपचयनवेधेन तास्त्रमिच्छेनास्त्रिमादित्याप्रयगात् तस्या हि गोश्वे ओकास्त्रोर्वा। एव
स्यान्माभूत्स्वप्रयपित्यर्थः। अनाधीयमाणा यामिति। काये निमिजलेने मर्थः ॥ ॥ ॥ ति ॥ ॥ ॥ ॥

प
आपोऽत्रात अतदेवादिधानात् स्वविधिरात् रभुजति। पूर्वत्रादिदेन स्थाने वरिद्येत दृजना तितस्य दोषः संमोणादलोपनत्वगावेधित्यत्र सं
मोणादिनोपस्य संमोणाद्यनजितलोपोपलक्षणं वाता यदांत विधिं प्रतिनेत्ययमपि प्रतिषेधेना। त्रिपदांते विधानमेव प्रतिषेधः न च लोपो
भावात्कत्ता। यदांतः च कतु रिति। अत्र कत्तत्तद्विचनमिति स्वविधिर्भवति। ततश्च द्विचने जीत्येतत्तद्वच्यं भवति। ननु चाप्यविधावि

म
अथ न आसवेधेति। कर्तव्यं निरर्थं न मध्यं च कतु चकुर इहा वराय त्रासजितिश्रुत्पेयं गालो ययोः कतुयोरमना
दित्यादास्तादीनामिन्द्राणामप्राप्तिः। स्थाने वद्वावात्रवति। धिचंति कर्तव्यं ति। यदांतेशे कते वद्वावात्रवति। क्वा
निव द्वावात्रभवति। टध्यत्रवेति। यदांतेशे कते संमोणात्तलोपः प्राप्नोति। स्थाने वद्वावात्रभवति। चकतुः चकुरे इत्यत्र यणा
देशे कते अनवत्वात् द्विचने न प्राप्नोति। स्थाने वद्वावात्रवति। यदित्ति स्वविधावयि स्थाने वद्वावात्रभवति। हायादेयं लब्धं
न अत्रापि प्राप्नोति। हायामित्यत्रास्य स्थाने वद्वावात्रवति। देयमिति तत्त्वस्थाने वद्वावात्रवति। हायादेयं लब्धं
ति। न वनामिति गालास्य स्थाने वद्वावात्रवति। यदांतेशे कते वद्वावात्रवति। हायादेयं लब्धं

क अमानेकार्यवेधेदितेत्यादयः संघटो उच्यते। निमिजवेक्यं अथोपचयनवेधेन तास्त्रमिच्छेनास्त्रिमादित्याप्रयगात् तस्या हि गोश्वे ओकास्त्रोर्वा। एव
न वनस्थस्य रस्य विधिः किं तर्हि न केवेति सिद्धः स्थाने वद्वावात्रवति। एवंमाद्येति कोप्येव चावेधेयि वीस्यो हेमो रित्वादि तस्य स्थाने वद्वावात्रवति। हायादेयं लब्धं
एदिति तस्य हायादेयं लब्धं भवति। वाधवीया इत्यत्र यो जादेशो नासायाओ यत्तत्तिरिहा तेष्वेव यत्रातिमिजान्तरस्य दुको विधेरिति स्थाने
निवत्ताभावः ॥ ॥

烟

५ वेतानि

५८२

एम्.

६३

पद्मावश्चेत्तौ बुधसंख्यानमिति पद्मावः।

क३

नेताविति जिव्ययोर्मानं नमयेतेषु स्वस्वार्थमिति नेतारो धारणावगाणां व्यामिश्रति द्वंद्वहिमोऽं निमित्तद्वयं तं

वाप्यते

[illegible]

केनी मयति-जामात्प्रथमं पूर्वस्य गतिमावः अदृश्यं चेति स्थानि बहुवाच्यगोपीत्यर्थः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्यस्त्वानिवद्वावोलाभ्यत एवत ज्ञानेतनयथा आयातिमितकस्यस्त्वानिवद्वावोनिवार्यतैवैव्यापृषधः आरीभ्यश्चति एवंवहस्मिन्नेय-आदेया
कयवधारणाभुययतिमिसुप्ताप्रप्रिणिभाक्-आयसश्चेजोर्गतैभ्यः-ओप्रत्ययेकृतएकदेशेचतस्यादिहो ~~विद्युत्वावुमासोप्राप्तु~~ विद्युत्वावुमासोप्राप्तु
तःपादेउदराहृत्स्यचक्षुषेकादेःशेकृते-आदिहद्वाहृत्संजायासंजापद्वावुत्वावुमासुतः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]

देश्योयोनभवति।नागोपीत्यत्रतुआहर्तिरेतन्वोर्लोपेन्नोपेसा छयगाडयथाहृत्सन्निधेः।आतिस्त्रज्जोरंशीनामिति।विंश
कतिविंशतित्रिंशडादुव विंशमिति श्रुतंविंशतेष्टेति।स्त्रीष्वानिति।गालोययोक्तः।कालसाहचर्यास्यकथमनादिष्टादुव
वैयमोतेवेत् स्त्रीभेदोना।दिष्टादुवपूर्वात्रहाराणाम्पापिभविष्यतीत्यरोक्तत्रस्थानिवृद्धादिति।लक्षणेनमन्थानांनृपशत्रु
संग्रहः॥

[illegible][illegible][illegible]

प्रसवंध्याचक्षुष्यैः शकार्थ्यनञ्च प्राप्नोति अस्तिपुनः किंचिदुपवाधनस्य विधिः शस्यस्योक्तानसतो संसृहीतं-आहे।
 स्थितो वातमेव। अस्तौ साह्यरहकोति सति। पानिसेतिकोऽस्यः प्रोक्तः रतिषो लोप दंतो यकारो वकारो वा प्रयुज्येत। मनश्च य-
 नेः पक्षे कश्चापि सिद्धो भवति वाचिककृतसिध्यति। अस्मत्तर्हि कर्मसाधन-वाचिके कर्मसाधनः पारिकीन सिध्यति। अस्ति-
 त्मकारोपस्य स्थानि वारकारो तस्य भेदा परसंतात्वेन यंत्रिभिः नहि भावसाधनः वाचिको न सिध्यति। वाचिके वादको न-
 भेदाश्च पठ्याधकारो न सति। सिद्धे तस्मात् कर्मसाधने तु यमः षकारः पठोते तेन सिद्धति। अस्ति विरलानि पेधात यकारो तस्येव प्रसंगत कथं-
 त्प्राचिके कायभक्त्या यदुसंताया। केसंतायाकारो तेषां तत्प्राप्तिः। अस्ति वाचिके स्थितिः। कायसाधनं यदुसंतायाकारो तस्येव प्रसंगत कथं-
 नः वाचिके स्थितिः। यावत्केचिदस्येयं यदुसंतायाकारो तेषां तत्प्राप्तिः। अस्ति वाचिके स्थितिः। कायसाधनं यदुसंतायाकारो तस्येव प्रसंगत कथं-
 निबेध प्रोक्तः। नैवः पक्षे मेव तस्य नकारस्य निष्पत्त्यं यदुसंतायाकारो तेषां तत्प्राप्तिः। अस्ति वाचिके स्थितिः। कायसाधनं यदुसंतायाकारो तस्येव प्रसंगत कथं-
 भवापसंतायाकारो तेषां तत्प्राप्तिः। अस्ति वाचिके स्थितिः। कायसाधनं यदुसंतायाकारो तस्येव प्रसंगत कथं-
 ति नकारो तस्येव प्रसंगत कथं-
 निबेधः प्रोक्तः। नैवः पक्षे मेव तस्य नकारस्य निष्पत्त्यं यदुसंतायाकारो तेषां तत्प्राप्तिः। अस्ति वाचिके स्थितिः। कायसाधनं यदुसंतायाकारो तस्येव प्रसंगत कथं-

भा. ध्य.

कर्तव्यो जयन्तरति एकक पूर्वपरानामुत्तरयत्नो यो वक्तव्यरतिवाचिका सिद्धिः पदिक कुराता विति लोयेयस्मिन् लोयेचमिदं
उभयतरति। यस्यात्वादिविधिस्तत्त्वारोपदमिति प्रतीत्यारोभ्या प्रयत्नाप्यदेयं न शति। न च नत प्रत्ययः पदं एवं चिरे

कर्मजो जयन्तः कं यं जयन्तं व्याख्यातं वै उभयतः आश्रयेनां तास्विति। कथं वेतस्वनिनिर्णयं विज्ञायते। यस्यां
तः पदोतः पदोतविधिप्रतीति। कथं ताहं पदे अतः पदोतः पदोतविधिप्रतीति॥ अथवा यथेवाभ्यामपि यदकांशे
उपजयन्ते स्वं नु संवा एवमिदमपि यत्कायं उल्लेख्यते किं भवेत्तात्पर्यं यलोपविधिप्रतिनस्थानिवृत्तीक
कते। तत्र ते अस्तु यावावः प्रवयेत यं नु अवरगोपविधिप्रतिनस्थानिवृत्त्यात् नैव दोषः नैव विज्ञायते यो
यलोपविधिप्रतिनस्थानिवृत्तीति। कथं ताहं यरे अयलोपविधिप्रतीति। किं मिदमयलोपविधिप्रतीति। अ
वरगोपविधिप्रति॥ यलोपविधिप्रतीति। अथवा योगविभागाः करिष्यते। वरे नु प्रनस्थानिवृत्त्यात् यलोपविधि
वप्रतिनस्थानिवृत्ति। यलोपविधिमुदाहरणी ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

५५३

कप्रत्ययोनपदमिति नपि स्थानिवृत्तिनिषेधा यथेवेति। पविधिमन्यत्र तौ मन्त्रे च यत्नवदमिति वर्जते तेन पदं स्रज् संभ
वतीति लभे पदं चेत्तत्रैव न क्लृप्तप्रतिषेधाद्यो भवेत्तानि द्विषयत्वात् पदोतविधिरे निष्ठा निषेधात्त्वादुल्लेखः सिद्धः ॥ ॥

272

कं रं पनेरिति कार्त्ततां किं प। पगतां तु किं प। न भवति। उक्तं हि भाष्ये। नेतेभ्यः क्षिपुः प्रयत्नशति सो राति। एकोः रामकारलोपो
हिमापकोरेतयोः स्थानिवृत्तिप्रकारस्योपधात्वेन स्यात्स यानां अयत्नारसिद्धत्वात् सिद्धत्वात्। लोपस्य व्याप्यत्वात्। इत्था
प्रकारस्योपधात्वाच्चोपसिध्यति। आदेशयत्ति। अदितेः साप्यरेजते यत्रापि। ततो भवादा क्रीडनाद्योपः। एतौ यमादि
ति। लोपेऽप्यने सवृत्तानि वल्लिनिषेधात्। अति। आह। राक राउतिरिति। यथासायः कमेधारवेरकृतिशहस्यपूर्वनिपातप्रसे

कं रं पनेरप्रत्ययः कं शरति नैतयस्मि। कोलु प्रनस्थानिवृत्त। रं तहं सोरीवत्ताका मेतरस्ति। उपधात्विधिप्रतिस्था
तिवत्तरेन हि प्रयोतसे। आदेश्यः नेतरस्ति। पूर्वजासिद्धेन स्थानिवृत्त। रं तहं कं रतिः अन्तातिः। नेतरस्ति प्रयोजने
कस्यानन्त्या रतिभवेत्तयोः। रं तहं कं रतिः किं च ज्ञासाकां रतिः। कृत्तयं कं रतिः। प्रनिषेधे स्ररी यं यलोपव
लोपाज्जहो नान्ता निवत्त प्रतिषेधे स्ररी यं यलोपविधिप्रतीतिवृत्तीति यत्कथं स्र-आकां र
कः। किं कीर्तकः। निहीर्तकः। योऽन्य आदेशस्थानिवृत्त। रं तहं भवति। यवास्त्योद शरत्यः स्ररी योः ॥ ॥ ॥

५५४

*जा २

गः आकर्षिकरति। नरूपये आकर्षात् एति। इत्थाप्ये तिलोपस्य निष्ठा निवत्तात्काराकाराकारस्योदात्तं न स्यात्कारकर
कस्यादौ वस्त्रविधौ भोजनमविद्यमानं वादिनिश्चयत्न स्यादियमानत्वात् न तस्य स्वभावात्। संभवात् जयन्तं न स्यात् जयन्तं व
हिते यि पूर्वशब्देन तं तत्राप्यवधमिति प्रतीति। ततो यो संभवात् न स्यात् न ततो व्यर्थं न अनाहृत्क्य न हारः यत्र लानं तं संभ
वः तत्रैव च हि तं नैवाद्योपने। एतौ लिङ्गात्तत्र भविष्यति विधिः। तिचेत्। आकारस्यापि यत्कस्यादिनिष्ठा निवत्तनिषेधात्
संभ ॥ ॥

273

ती

३२

अदर्शनं लोपः अर्थस्तेति। स्वस्वमित्यवयवाद्यस्यैव संज्ञा प्रामोतिभावः इतोऽत्राप्रयमिति। विधिप्रदेशो चेत्तद्वोच्यमर्जुनवद्वारिलो
रिज्ञानाद्विषयसंज्ञा यद्विभाज्यमाह। इति करणानि। इहापि स्वयं अनुवर्तते लोपः स्वर्गसंज्ञा न ह्यस्यैव प्रसा। स्थितिः। यदि स्वभावतो प्रक्रमान्वात्मानमात्रे

व

या२

निर्देशार्थ

य

अदर्शनं लोपः अर्थस्य संज्ञा कर्तव्या शब्दस्य प्रश्रुतिपतरेतराप्रवर्धयति। कारते स्तराप्रयता। सतो दर्शनस्य संज्ञा भक्तिः। संज्ञा
या वा दर्शने न भाव्यते। सते दिते। तत्राप्रयमभवति। इतोऽत्राप्रयमिजनप्रकल्पते। लोपसे ज्ञापयते। इत्तुं किं पुं। अर्थस्य तावदे
रूपमिति। क्रूरलोपसंज्ञा। स्वतापुंरूपसिद्धं नित्यं। इत्तुं रति। नित्याः। फलमिति। चशब्देषु संज्ञो दर्शनस्य संज्ञा भिन्नते। न संज्ञादर्श
ने न भाव्यते। सर्वप्रमाणं सत्त्वं स्यात्प्रादृशते। सर्वप्रमाणं सत्त्वं भवति। सर्वस्यादर्शनस्य लोपसंज्ञा प्राप्तिः। किं कारणं। सर्वस्याप्यत्रा
दृशता। सर्वोद्देशादुच्यते। प्रयोगः। सत्त्वोत्पन्नं दृश्यते। ज्ञानं तु सत्त्वज्जातो दर्शनः। तत्रादर्शने नोपश्रुति। लोपसंज्ञा प्रा
प्तिः। तत्र कोरोषः। तत्र प्रत्यक्षं। तत्राप्रतिषेधः। तत्र प्रत्यक्षं। तत्राकार्यं प्राप्तिः। तस्य प्रमाणं। तत्राप्रतिषेधोक्तं। अत्रोक्तिः। तत्रा
तिष्ठतिः। तत्राप्रतिषेधोक्तः ॥ ॥ ॥

क्रियते तत्सर्वं सत्त्वं विषयाद्यत्राप्रयोगादस्य भिन्नमित्येत्यस्य सत्त्वसंज्ञाः ॥ ॥ ॥

योऽस्यास्याचोऽद्विद्व्यते यस्मात्त्रयं विधिप्रकारादिप्रययोगं भवति तस्य सत्त्वात् प्रत्ययविधिं नेत स्य प्रत्ययः प्रत्यय
 येषां तं तस्मात्प्रत्ययविधिप्रकारादौ दर्शनं न तत्र दर्शनं लोपः प्रतीत्येव संज्ञा प्राप्तिः । तत्र को दोषः । तत्र प्रतीत्येव तत्र प्रत्य
 यनकारका यै प्रतीतिः । तस्य प्रतिषेधो यत्कथं न स्वस्य पितृकानित्युपवर्तिनितु कृष्णप्रतीतिर्द्वेन प्रसङ्गा दर्शनं लोपसंज्ञा सा
 त् सिद्धमेतत् । कथं प्रसङ्गा दर्शनं लोपसंज्ञं भवतीति वक्तुं यादृ प्रसङ्गा दर्शनं लोपसंज्ञं भवतीत्यर्थः । तत्र प्राप्तांति से नानीः अ
 त्रद्विधिप्राप्तिप्रकारा दर्शनं लोपसंज्ञं भवति यदीति द्विद्व्यते यस्मात्प्रतीतिर्द्वेन प्रसङ्गा दर्शनं लोपसंज्ञा प्राप्तिः । तत्र को दोषः । तत्र प्रतीत्येव तत्र प्रत्य
 यनकारका यै प्रतीतिः । तस्य प्रतिषेधो यत्कथं न स्वस्य पितृकानित्युपवर्तिनितु कृष्णप्रतीतिर्द्वेन प्रसङ्गा दर्शनं लोपसंज्ञा प्राप्तिः । तत्र को दोषः । तत्र प्रतीत्येव तत्र प्रत्य
 यनकारका यै प्रतीतिः । तस्य प्रतिषेधो यत्कथं न स्वस्य पितृकानित्युपवर्तिनितु कृष्णप्रतीतिर्द्वेन प्रसङ्गा दर्शनं लोपसंज्ञा प्राप्तिः । तत्र को दोषः । तत्र प्रतीत्येव तत्र प्रत्य
 यनकारका यै प्रतीतिः । तस्य प्रतिषेधो यत्कथं न स्वस्य पितृकानित्युपवर्तिनितु कृष्णप्रतीतिर्द्वेन प्रसङ्गा दर्शनं लोपसंज्ञा प्राप्तिः । तत्र को दोषः । तत्र प्रतीत्येव तत्र प्रत्य

[illegible][illegible]

पेधोऽनर्थकः स्यादिति चेत्कृते स मांते लुक् स्यादित्यर्थवानेव प्रतिषेधः ननु स्वभावतोऽप्रवृत्त्या दर्शनं लुक् संज्ञा न च तत्र गोशब्दस्य स्व
भावतोऽप्रवृत्तिः नैव दोषः शास्त्रानुसारिभिरस्यार्थस्य दर्शनं न तातः प्रकृतेरप्यति स मुदाप्यस्य धर्मादिदेशात् यो विभाज्यवित्ति एकयो
गानिर्दिष्टानामप्येकदेशानुवृत्तिरित्येव कारंतेराप्रतिपद्यते । निशिष्टनिर्देशादिति न युतावेवाग्रनिर्देशस्याविरुद्धो ॥ ॥

उणादयोऽन्यत्रानिप्रतिपदिकानि। सप्तधोन्यायो विजिहानेदेशकर्तव्यप्रत्ययग्रहणं वक्तव्यं उक्तं वा। किमुक्तं।
 इत्याह प्रतिपदिकग्रहणार्थमयदसंज्ञार्थं यत्कयोश्च न्यायमिति। षष्ठीनिर्देशार्थं। षष्ठीनिर्देशार्थं तर्हि प्रत्ययग्रहणं
 कर्तव्यं षष्ठीनिर्देशोऽप्यत्र कल्पेता। अनेर्देशो हि वक्ष्यमाणादि। अक्रियमाणो हि प्रत्ययग्रहणो वक्ष्यमाणा प्रसिद्धः।
 एतात्कस्य स्थाने यो मत्वस्य। कपुत्रिहृषवीनिर्देशार्थं नार्थः। प्रत्ययग्रहणो। यावेतासन्नेवेव षष्ठीउच्यते। अणित्रा
 स्तद्वान्ययजरोः। शपशित्। हनकविषवीनयवेलेविति। अत्रापि प्रकृतं प्रत्ययग्रहणं यत्तु तौकप्रकृतं प्रत्य
 यः पश्चति। तर्हि प्रथमान्तिर्दिष्टं षष्ठीनिर्देशेन चेहायः। इत्याह प्रतिपदिकद्विमेवापेक्षी प्रत्ययग्रहणप्रथमस्यापेक्षी
 प्रकृत्यपिष्पति। तस्यादिसुतरस्यात्। प्रत्ययविधिरानन्वप्रत्ययविधौ पञ्चम्यः प्रकृत्येका भवति। नान्यं प्रत्ययविधिः
 विहितः प्रत्ययः प्रकृतश्चानुवर्तते ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥

स
साधने योगात् निर्दिष्टार्थमित्यर्थः अस्ति प्रत्येक्येतिसिद्धयः कश्चित् आनंतर्पदि संशयः स्यात्तत्तद्भूतानपरितुलितिवद्वान्नाशो भगा एव-
इत्यरेतन्न परवान्निरूपनं नरस्य भगादेशे निवृत्त्यात् ॥ " " " " " "

सर्वोदेशार्थं वाचनं प्राप्तमप्यातसर्वोदेशार्थं तहैरन्वयप्रहारां कर्तव्यमनुक्तं सुलुपः सर्वोदेशार्थमाहः अथ क्रि
यमाराधिप्रत्ययग्रहणं कथमिव लुक्तं सुलुपः सर्वोदेशान्वयाः उच्यते प्राप्ताप्यातप्रत्ययग्रहणसामर्थ्यात् एतद
विनास्ति प्रयोजनं आचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञातयति लुक्तं सुलुपः सर्वोदेशमर्थं तृप्तिः परत्येव ग्राह्य इति ह्यस्मिन्मात्रेण
देत्येव त्रिभिर्वचनैर्लुक्तं शास्त्रे ॥ उग्रार्थे तु उग्रार्थं तहैरन्वयप्रहारां कर्तव्यम् ॥ ॥ ॥ ॥

कं परिहरिष्यत्प्रकृतं भाग्यस्य च संख्यं द्युगति कुं रितं वावरे शावि तिस्रः जायैः आशुकि युमरायो धीरिताः प्रहोतस्येति वचनात् अथ
 त्वयस्त्वयोत्पत्त्यस्य इन्द्राभूवर्तुनि भग्नः नवनम्राणां पारिते । अस्य स्येति वचनं सामर्थ्यादौ न्युसोति बाध्यते । नवनम्राणां पारितेति
 बुवतो वातिकं कार्यापि वहीति शेषा यत्त्वमवबुधितं तदर्थं त्वेति प्रत्ययस्य स्ववर्तिता यत्वाक्यमन्त्रोत्पत्त्यस्य विधीर्धृत्यते ।
 यमस्युक्तिः विषयस्य मनुष्यकर्मण्यते । अतपसः सातुर्विधे जायते तावदेत्यर्थः ततः तत्पारम्यरागो धृत्यस्यातनो जाय
 उहत्येकं सेद्वलात् नृकं न विषयत्वात् त्वेति तत्पसः ईदृशत्वं तस्य ज्ञापकत्वे पद्यते ॥ ॥ ॥ ॥

भा. क. प्र. मतोतिमिश्राभावादिनिमित्तमश्वेननिमित्तमस्यतेनेनयस्यसतः कार्यप्रतिमिनिमित्तं नभस्तस्मिन्प्रोप्यनिमित्तं स्यादित्यर्थः। एतदतिमिश्रमिभस्तथावादिदिति परसंज्ञाभावेनेनलोपोभावरहितमुपेयमिभस्तलोपोनस्यादौप्यस्यात्। अस्तुनस्याति। हेवात्रपरसंज्ञेकस्वरदिति अत्रयवस्य साधनसंयकत्वादितादृतीयासंबन्धेनसमुदायस्यतावत् प्रेषिच्छित्तैव। आश्रयस्तुन ति लभतां प्राप्यप्रतिवेधात्प्रभवति। सत्येतेति कालविप्रकर्षप्रतिपादनायानघतनं प्रयोगः। एतत्स्मर्यत्रमधिभेदादसंज्ञाः अन्यत् प्रस्य

सतो निमित्तभावात्परमसंज्ञाभावेन प्रत्यये येषां कार्यरानानि मित्रं । तत्तुष्टुप्रतिपत्तुं श्रोत्र्यनिमित्तं स्यात् । राजपुत्रस्य
 शक्तिः । अस्तुतस्याग्रनिमित्तं श्रोत्र्यस्वादीपदमिति परसंज्ञायां तत्सर्वपरमिति परसंज्ञा साभविष्यति । मत्पेतस्य मत्पेत आसीत्
 अनयाभविष्यत्पत्तयानभविष्यतीति नृश । रानीप्रत्यये वा वतएवत्वधः स्वादीपदमिति परसंज्ञा वा वतएव त्वत्तैत्तैपरमिति
 अस्ति वृत्त्ययमज्ञाभयतदिपरतैत्तिक्रामभिसाप्रार्थीति तृतीयैत्येषां विप्रतिषेधानुपपत्तिरक्या । नलसत्त्वात्
 तापरिवीरिति । तुरीयैत्येषां विप्रतिषेधोत्पत्तिरक्या । तैत्तिकार्या एकयोः नलसत्त्वात् तापरिवीरिति । ताप्येत न प्रत्युत्थाप्येत अनेनैव नृगणे
 हितदीर्घैः सत्प्रत्यये सत्प्रतिप्रत्ययप्रयाणिकोऽपि शीघ्रसंबन्धनानि । ताप्येत न प्रत्युत्थाप्येत अनेनैव नृगणे
 नैव दीर्घमिति तदक्योऽलसां भवति एकयोः नलसत्त्वात् निबन्धनप्रकृत्यते ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

लैख्यरमेस। बध्यते न समुदायस्यमुर्वेतलानि मिश्रलसेतप्रत्ययेःवधिभेदाभावात्तन्मयनत्तागोनश्राप्याभसंय यादेःअपिपदसं एव
 तेषाधितयो रकाप्यभारले न द्वेतीयाप्यत्रलेनेतिभावः अनयेति। परंतुसदृशमन्त्रेतरुतिता। भुसंतप्रत्ययल्लगोनवर्गाश्रयापिभवति।
 पथ्याश्रयोरितिमीमांसः। तदीधिलयेति। अनेनेवप्रत्ययनिमिश्रनिकायपिपुत्रेपिप्रत्ययेक्षिरियंतनि क्रमरावायेतीप
 यंतप्रत्ययते। कार्यस्यप्रधायाभावेन शास्त्रम्यमुदेकोविधीयेते ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]

सिंहं वृक्षानि संज्ञान् देशात आश्रयमाय स्यात्सिंहमेतत्तत्कार्ष्णस्यति संज्ञाश्रयभूतस्य भवतीति वक्तव्यं किं कृतं भवति संज्ञा
मात्रमनेन किं यत्ने प्रयासाद्येत्यपीयं संज्ञे भविष्यतः तद्वक्तव्यं भवति यद्यप्येतदुच्यते । अथ ये तर्हि संज्ञावति वृक्षादिवृक्षे त
वृक्षानि संज्ञान् भूतस्यान्विधाविति वक्ष्यामि यद्येवं आदौ यमहेन आश्रयमेवं भवतीति हेतुं तेषु स्यात्तद्वत् संज्ञा तद्व
कावद्वैतः संज्ञा सिद्धावपेति दिश्यते । हेतुः किं संज्ञा निकाहंति रेवोकार्थं संज्ञावशादस्य पादसंज्ञेति यच्च नास्त्वयं शब्द
स्य संज्ञा भवतीति हेतुरपि हेतुः संज्ञा भविष्यति । भ संज्ञा दीर्घः क गोरात्रेषु च सिद्धं । भ संज्ञा दीर्घः क गोरात्रेषु च सिद्धं
ति । भ संज्ञा रात्रेषु खोरात्रेषु च प्रत्ययलक्षणेन यच्च भिति भिति संज्ञा शब्दोति । वृक्षानि संज्ञान् भूतस्यान्विधाविति वच
नान् भवति । दीर्घादिभ्यां प्राज्ञात विज्ञा प्रत्ययलक्षणेनातीतातीतादिति कार्वाशाप्रतीतिः । वृक्षानि संज्ञान् भूतस्यान्विधाविति
वचनात्प्राज्ञातः । यः । वत्सी प्रत्ययलक्षणेन यच्च प्राज्ञाति दिश्यते । वृक्षानि संज्ञान् भूतस्यान्विधाविति वचनात्भवति ।
गामिद्वितीयाति प्रत्ययलक्षणेन यच्चितीतोत्पत्तिरिति आशं प्राज्ञातिः । वृक्षानि संज्ञान् भूतस्यान्विधाविति वचनात्त

एषः क्षान्तसंतीतिवधेति संसारात्तिरेक्यति चिदात्मजातेति विज्ञायेतौ हे हिताभ्यसंस्थायमपसंख्यानमित्यपेक्षकः ॥ ५४॥
 हाहाभिनयमन्तर्यधिकातस्तीक्ष्णविवेकावतर्हीनयथाभावबोधपत्तीति वाक्यावित्तात्पर्यग्रहणायकपक्षेन्यथाभवति । एवं
 शब्दवादिषामन्तर्गताग्रंतीति वाच्येनानुपपत्तिरन्तर्यधिकात्तदनुविधिष्वप्यव्यतीति श्रोतौ मन्त्रातोऽप्यत्रापि अचौयमुच्यते तद्विनि
 क्षेपः ॥

भा. के. प्र.

इरंवापि निर्विहं तन्वादीति तन्वाद्ये निर्देशार्थ एव खं ह्यपि निर्वचनात्स्वरूपग्रहोपपत्तिः सर्वनामा अयमिति । अत्रोपायात्सत्यतमिनि
सत्यतस्मादियस्य त्वेतेतरुकरां तर्हि सर्वनामा निर्देशः यथेति । तेन पत्रसम्यग्ये निर्देशः संस्यर्थे निर्देशात्तत्रोपायात्सत्यतमिनि
शेषाच्छेदः । आधिसेभावनायाः न समुच्चयेन द्विविधेव परित्यागेनेह सास्वै सामान्यमस्ति यदुदाहरणं स्यात्तस्मात्सर्वविशेषः । इति दाह
गमित्यर्थः सामान्यसर्वविशेषे बुधावाता किंचुनरिति सामान्यविशेषभावस्यानवच्छान्नात्प्रकाराच्चित्तराहोसमान्यग्रहापक्ष
कस्माद्विशेषावगमनकराविषयैककृपादेयं हृष्टापक्षोत्पत्तिः । गोः सामान्यमिति । वदिते धर्मप्रधाने तस्मात्सत्येन विशेव गत्येन विशेषे

प

मा

इरंवापुदाहरणं कोराचि दूतं रूपसोभ्योरीदितिकथं सर्वनामाये निर्देशः क्रियते सर्वनामचक्षमात्सवाची तत्रसामान्ये निर्देशे
रेविशेषात्तदाहरणानिर्भवंति । किंचुनः सामान्ये कोराविशेषो गोः सामान्ये कृष्णविशेषः । न तदातीतः सामान्यगोवि
शेषो भवति भवति च । यद्विदाहं सामान्यमपि विशेषः । विशेषोपि सामान्यः सामान्यविशेषो न प्रकल्प्येते प्रकल्प्येते च कथं विव
ज्ञातुं यदास्योः सामान्येन विवक्षितो भवति तस्य विशेषस्ये सतदा गोः सामान्ये कृष्णो विशेषः । यदास्य कृष्णः सामान्येन वि
वक्षितो भवति गोविशेषत्वेन विवक्षितस्तदा कृष्णः सामान्यगोविशेषः । अपरा आह प्रकल्पे तेषां कथं धितापु चवत् ।
तद्यथास एव कंचित्प्रतिपिता भवति । कंचित्प्रतिपुत्रो भवति । एवंमिहापि स एव कंचित्प्रतिपिता मां कंचित्प्रतिविशेषः
एते खल्वपि निर्देशिकां वातेतरका भवति । ये सर्वे नामानि निर्देशः क्रियन्ते । एते हि बहुतरां यतः ॥ ॥ ॥ ॥

विशेषण

कारितयानि निर्देश्ये तन्विशेषयति तास्य र्थः । यद्विदितं विवक्षितं स सम्यग्यर्थात् सामान्ये निर्देशः । अचिह्नं तदादयस्तु विशेषः । पिता पुत्रवदिति । सम
प्रत्ययेन कश्चिद्व्यययोगात् । एवंविशेषव्यक्तिद्वययोगात्काराच्चित्तकृत्काराच्चित्तशक्तिः । अयं तत्समो निर्देशः । एवंविशेषे त्वेकस्माच्चो
तरात् । एते खल्वपि निर्देशिकां वातेतरका प्रयोजनानामध्ये वातेतरकाः । पुत्रतरकारस्य भाषकारवचनप्रामाण्यात्तराव्यप्यते तम
वाच्यमात्रम् । एते हीति । यद्विदितं स प्रतीतिरित्युच्यते तदा स प्रतीतिः । एते न निर्देशप्रतीयेतेति भावः । ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

संहिता

किमर्थमिति । किमर्थमुपसर्गपुरुषधातोर्निर्देशः । क्रियते तन्मिति निर्वचयेति कस्माच्चोत्तरति प्रश्नः । न पुनर्निर्देश्ये बोध्यतामिति प्रश्नः ।
केवलस्य निर्देशो नाथेत्वादिहानुपयोगात् । शब्दः । अत्रोपायात्तस्मिन्निर्देश्ये निर्देशः । निर्देशे लब्धे पुनर्निर्देशः । इत्युदा
यमानो वदितो वगमयति । शब्दो वदितः । प्रत्येव भवतीति । जनपरति । अत्रायमर्थः । स्यात्तत्परवाविनिशब्देपातः । धातुर्धकस्य लु
पभवेतीति । अथेति । ननु प्रमो जनस्योक्तत्वात्पुनः प्रश्नानुपपत्तिः । अर्थभावः । ननु परे लुपित्यत्राद्येनो बोधो संभवात्तत्परपठ्यत्पुनः प्रत्य
यस्य लुपभवेति । तदथातिशयने च तदानीत्तत्परवदिति । अथेति । निर्देशो वक्ष्यमानेन विवक्षितः । यद्विदितं स प्रतीतिरित्युच्यते तदा स प्रतीतिः । एते न निर्देशप्रतीयेतेति भावः ।
अथा किमर्थमुपसर्गानिर्देशः । क्रियते । शब्दे प्रम्या निर्देशे वक्ष्यकार्ये यथा स्यात् । अर्थमात्रम् । ननु परे अतिशयने सत् । किं
तमे तदुपसर्गात्तदोस्विकृष्टाधिकारधीधियः । तन्मिहाद्युक्तं । निर्वचयेति । निर्देशो वदितः । निर्देशे लब्धे पुनर्निर्देशः । इत्युदा
यमानो वदितो वगमयति । शब्दो वदितः । प्रत्येव भवतीति । जनपरति । अत्रायमर्थः । स्यात्तत्परवाविनिशब्देपातः । धातुर्धकस्य लु
पभवेतीति । अथेति । ननु प्रमो जनस्योक्तत्वात्पुनः प्रश्नानुपपत्तिः । अर्थभावः । ननु परे लुपित्यत्राद्येनो बोधो संभवात्तत्परपठ्यत्पुनः प्रत्य
यस्य लुपभवेति । तदथातिशयने च तदानीत्तत्परवदिति । अथेति । निर्देशो वक्ष्यमानेन विवक्षितः । यद्विदितं स प्रतीतिरित्युच्यते तदा स प्रतीतिः । एते न निर्देशप्रतीयेतेति भावः ।
स सादिति । एवैव । यो यो गोविशेषाज्जि यमार्थं जनमदभ्युदकम् । यद्यस्योदकम् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

निर्वक्तव्यमिति निर्देश्यहामिति । निर्देशो वक्ष्यकार्ये यथा स्यात् । अर्थमात्रम् । ननु परे अतिशयने सत् । किं
तमे तदुपसर्गात्तदोस्विकृष्टाधिकारधीधियः । तन्मिहाद्युक्तं । निर्वचयेति । निर्देशो वदितः । निर्देशे लब्धे पुनर्निर्देशः । इत्युदा
यमानो वदितो वगमयति । शब्दो वदितः । प्रत्येव भवतीति । जनपरति । अत्रायमर्थः । स्यात्तत्परवाविनिशब्देपातः । धातुर्धकस्य लु
पभवेतीति । अथेति । ननु प्रमो जनस्योक्तत्वात्पुनः प्रश्नानुपपत्तिः । अर्थभावः । ननु परे लुपित्यत्राद्येनो बोधो संभवात्तत्परपठ्यत्पुनः प्रत्य
यस्य लुपभवेति । तदथातिशयने च तदानीत्तत्परवदिति । अथेति । निर्देशो वक्ष्यमानेन विवक्षितः । यद्विदितं स प्रतीतिरित्युच्यते तदा स प्रतीतिः । एते न निर्देशप्रतीयेतेति भावः ।
स सादिति । एवैव । यो यो गोविशेषाज्जि यमार्थं जनमदभ्युदकम् । यद्यस्योदकम् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मन्त्र

संहृपशब्दस्याशब्दसंज्ञाः रूपग्रहाणां किमर्थमेतत्संज्ञाशब्दसंज्ञाभवति । तेव रूपशब्दस्य संज्ञाभविष्यति । नहि अ
न्यसंज्ञाशब्दस्य अमरतो ह्यप्यतः । एवं हि सिद्धे सति यद्ग्रहणां करोति तत्तत्प्रापयत्याचार्यः । अस्म्यन्तवासे श
ब्दस्येति किंचन सत्ता । अर्थाः किमेतस्य प्रापये प्रयोजनम् । अथैव द्रुतगोना नयेकस्य ग्रहणमिषेण परिभाषनकत
यम्भवति ॥

तीयते सध्या रागाश्च यद्यैवैविप्रत्ययनातन चार्थः संज्ञाशयते च कुमसहिते चार्थे सप्त मनर्थकमिति प्रथुः। एवंत हीनियतस्वहृरु एम-
पयराग्यव्यावर्त्येनाहितस एवावकम्। सतितव्यावर्त्येनैवोपलयात्रापकस्यातः। अर्थचहृहृराशति। अर्थयुक्तं हृमृपुत्रस्य
र्थः तैलकारो कुशेयत्रशेति प्रथमः संज्ञाभवति। यन्वाथैवराहृपराशहोनाध्रीयतेतत्रैरनोपतिष्ठतेयव्यावर्त्यावृत्तपुत्रेलेवे
तिपतेतेत्यत्रअनर्थकस्यापिदेशेत्वंभवति।

सत्तामात्रेण च भुरा
दीवितु

किमर्थेनारिचयतेष्वेतेनार्थगतिर्यस्यत्रसंभवात्तद्वित्तसंतापतिषेधार्थेस्वसंयजनमाश्रयेनेतिआरितेनार्थोत्पत्तेः।
 गामानयश्चयशानेतिअर्थज्ञानीयते अर्थज्ञमुच्यतेअर्थस्यासंभवात्तद्वित्तसंतापतिषेधार्थेस्वसंयजनमाश्रयेनेति
 विनश्यतेनेतिआरभ्यःसर्वेक्षेतुमाश्रितार्थेगतिर्यस्यत्रसंभवात्तद्वित्तसंतापतिषेधार्थेस्वसंयजनमाश्रयेनेति
 प्रोतिः।इत्येतत्समादेवस्यारितेनित्तज्ञातेनार्थानेतिप्रतीतिरितिहविस्तुःसंतापतिषेधार्थेस्वसंयजनमाश्रयेनेति
 तेनान्वाश्रयवर्गेकेअर्थेसंयत्यस्तस्मादर्थेतिहनिः।नवाएतत्प्रयोजनमितिर्कारिणी।इहवर्गेकेह्येतेप्रत्ययः
 आतच्छाश्वत्पर्वकेऽप्येतिहशाब्दाह्यतेनान्नान्ताप्रान्तप्रत्ययनेनोपपन्नमितिहउक्तमितिहकारिणी।इहवर्गेकेह्येतेप्रत्ययः
 आतच्छाश्वत्पर्वकेऽप्येतिहशाब्दाह्यतेनान्नान्ताप्रान्तप्रत्ययनेनोपपन्नमितिहउक्तमितिहकारिणी।इहवर्गेकेह्येतेप्रत्ययः
 आतच्छाश्वत्पर्वकेऽप्येतिहशाब्दाह्यतेनान्नान्ताप्रान्तप्रत्ययनेनोपपन्नमितिहउक्तमितिहकारिणी।इहवर्गेकेह्येतेप्रत्ययः

मेति वयमिति प्रहस्यते तदा धाव्य शब्द प्रयोग इति ॥ ॥
 मास एव पात्रं ज्ञेयं प्रहृत्य तेन विप्रकृष्टं शब्दांतामिति भावः शब्दपूर्वक इति । अत्र प्रत्ययः शब्दपूर्वक इत्यर्थः । अत्राप्येतेन व्याख्यासूर-
 पदार्थोक्तिः शब्दपूर्वकत्वोक्त्यप्युक्त्या भावितेति प्रसङ्गो मिथ्या इति । अत्राप्येतेन व्याख्यासूर-
 नतु धाव्यकुमारिवत्प्रत्ययकल्पेन हि त्रुषः प्रसज्येत इत्यर्थोऽस्मिन् न पुनः प्रत्ययकारित्वं भाव्यतया प्रहृत्योक्ति-
 इति ॥

x स्य

नृणासनप्रक्षालातेशब्दहृष्यमिदंविशेष्यत्वमितिअस्मिन्नंतरेत्यप्रसंगेयमेकानशरितेतत्तद्व्यवयवतत्पदानादिषुअयमवधितिप्रामोति। प्र
कंराणांविनशाच्चअसादिष्विदार्थविशेषमावगच्छति। स्यात्। निर्दिश्यमानस्यारेणस्येतज्जनाश्रिते। यद्विहारांतरेविवृतया। परिचयेवेति। आ
नुशासत्येदो। अमहिश्रुतदित्यकारणैतौगम्यते। अजीतिवाजादिस्तेनवर्द्धेइ। यदोऽववर्गांतस्यसंसदायस्यअनारेण्युग्राप्रसंगेहृष्यम
संगं। वक्ष्यनिर्देशाच्चनिर्दिश्यमानस्यारेणमवधिति। इत्यभितान्ति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]

* तदंशः २

[illegible]

कत्रपाष्पायः मूलदंरातिनशीतोक्तद्वैतस्वादिषु ॥

* 天 天

५३-४

प्रयोजननातिक

[illegible]

तत्रैव यंति यदां अधिकारं ते तदर्थं यथा अने वाग्ये के ते तिव नार्य वंतां तदत विधि त्वा वादि तमाव तदत विधि रे के तिया म्क यिक
सत्रो वा तदत विधि स एव त्वा अने वाग्य के ते तिया म्क यो पामा तिमहा निति परमत्वा साव तिमह नि तिमहा सा तत्र पामा यो दय्यो
नम वंता विम ह्यहो हा पुर अतिमह क्क हो पुर वादि तिमहा निति तयो ने म्क यो अने नय मा पुरो गि ध्वसा गुमा यो विनया
तदत विधि ना तम वंति म्क यो तति अताम कांता सा गयका अरि क्त यो ध्या पाद त्वा नय क्य अयं यो तां गयति मा यमि म्क यो

साम्बन्धः

५२

यस्मिन्मयपदेशावेति॥ संज्ञितानि त्रिष्वचः अत्यन्तानि द्वे हेन किं अत्यन्तमप्येता तदतिस्मात्पादाते चतुर्दशद्वयं प्राप्रसंगः॥ गगोः॥ ध्यात्तानि
हि गगोः प्राप्रसंगस्य द्विहादि किं तर्हि नृन्मात्रादीनां च येनेति तु नामधेयार्थस्यातः सभासन्नयनवति॥ सति चेद्द्विहादिग्रहणे आद्ये तवस्तु व एकग्रहण
स्य सभासन्नयनशब्दः प्रसुदाहरणे असति विद्वादिहादिग्रहणे तदतिस्मात्पादाते चतुर्दशद्वयं प्राप्रसंगः॥ गगोः॥ ध्यात्तानि
सत्त्वा विवेच्यार्थस्यातः॥ ननु चोक्तिः सत्त्वादिनापि द्वादशमप्युक्तमस्ति तातः अत्राभिमत्येन केन नामाभिसमुदायः सति चेद्वा ॥ ५

अथयस्यग्रहाणोकिमर्थोमायत्येतत्प्रदेशाय-अथानग्रहाणोकिमर्थोहृदियस्यारिसहृदमित्यस्यग्रानेहैवत्यात्तात्रोपा
नीया-हेतुकायनीया-इहत्यात्तानीया-वासीयाशित-अनुग्रहाणुपन-किमपारोनुदोषोवति-अत्रादियग्रहाणोकिमर्थोह
हेतुपात्रात्-इमित्येत्यस्यनेसाभ्यन्तरनयेभयस्यासासन्नयनश्चाधिप्रसयेत-आरिग्रहणियुक्तकिमपारोनुदोषो
वति-हृदसंज्ञापामसन्निवेशाद्देहिता-हृदसंज्ञासाम-सनिवेशादित-इत्येतदोपपद्यतेनहृद-असिमेवोक्ति-अनुवर्षवित्ता
पानेअत्रादितिनिवेशोपपद्यतेप्रसयेत-ओपापनीया-हेतुकायनीया-इहत्यात्तानीया-वासीयाशित-एकतादित्वेति
त्यापनोपाकतादित्वेवसर्वप्रसा-इहाधिप्रयेत-समासन्नयनेभत-साभासन्नयनशित- ॥ ॥ ॥

[illegible]

अवयवाश्च

340

341

भा. कै. व. २
३

२६ तं दत्त ता २

सर्वधातुकमपि । निग्राह्याभिहितं प्रदर्शनाय सर्वधातुकप्रकरणं । स्यादेव प्रति समाधने भाष्यकारेण उच्यते । अर्थात्तु कीदृशेति ॥
अर्थात्तु पुनरितरे जेतत्ताभावाद्भवो तो दत्ताह निवृत्तभावे ह्युक्तं भवति । तन्न इति । तैति पयि लाद प्राप्तिरप्यपकं सर्वधातुकं हितम्
। इति यो हि त्वमसायकं अस्या हि त्वत्तु दि ला प्राप्तिः । अचंते प्रवृत्तिराणां पूर्वनिष्पन्नं देसं गत्वा ब्रह्मेश्वरं नृते परस्मै ह्यति आभि नत्वा मर
त्यकर्म प्रत्याश्रितं भावाद्गुणानि वे ॥ स्यात्ताभावात्परिहायिधाना यवा ह्येवाभि नत्वा मरित्यनाभि तं प्रसज्य प्रतिषेधे तु हितनिषेधः प्रत्येक्यकार्येति प्र

सर्वधातुकमपि ता सर्वधातुकप्रकरणं केन च । अदिदिदिती यत्प्रदानेन सर्वधातुकं स्यात्प्रदानेनोपितो हितं प्रसज्येत
करो ह्येतेषां । आचार्यप्रवृत्तिर्यव्यतिना ने माध्यातुक स्यादितो हितं वतं तियर्यं अर्थात्तु कीदृशं । अतिः कर्तेति च
इति । निवृत्तं । सर्वधातुके व्ये तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।
इति । निवृत्तं । सर्वधातुके व्ये तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।
तां न निवृत्तं । तान्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।
सा । यत्प्रदानेन सर्वधातुकं स्यात्प्रदानेनोपितो हितं प्रसज्येत । अदिदिदिती यत्प्रदानेन सर्वधातुकं स्यात्प्रदानेनोपितो हितं प्रसज्येत ।
लादपि । इति चेत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।
वत्प्राप्तं । अस्तन्यति तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।

५. निवृत्तं का
का ५

विप्रतिशतवत्तानि । आभावाः । यद्यपि सर्वधातुकावयवस्वाकारेणैकदेशः । तथापि यत्प्रदानेन सर्वधातुकं स्यात्प्रदानेनोपितो हितं प्रसज्येत ।
सादेव । त्वमसायकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।

सर्व

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

३

गो २

च

तुम्हानीति ॥ यद्यप्यत्र मय्यपि त्वं स्यादिति त्वत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।
कारेणैकदेशः । यत्प्रदानेन सर्वधातुकं स्यात्प्रदानेनोपितो हितं प्रसज्येत । अदिदिदिती यत्प्रदानेन सर्वधातुकं स्यात्प्रदानेनोपितो हितं प्रसज्येत ।
नित्यं ननु । अस्तन्यति तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।

तदानीन्तरि । किं कारणात् । इति । तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।
मनुचौमयथा । इति । तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।
इति । तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।
वा । अस्तन्यति तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।
मयं सवकाशः । किं कारणात् । इति । तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।
इति । तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।

दित्यर्थः । मुक्तं तत्रेति । वस्तुतस्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।
इति । तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं । कस्तुत्तत्तापकं स्यात्तत्तत्तापकं ।

भा.के.चर
४

प्रतिषेधाप्रसंगात् १

[illegible][illegible]

॥ अथ ॥
४

५३

五

348

五

रकोऽन्यत्र किमर्थमिति शकोऽन्यत् हन्तता। हेमेकसहयोगोऽर्ह इत्येकमर्थो यो यो विनाश इति प्रश्नार्थः। वन्यमात्राणां भिन्नान्यद्विधैश्च मिति। अन्यमात्राणां
सर्वादिनिर्दिष्टेनैवाप्रयोगात्। आरभ्यमात्राणां तस्यार्थकमिति भावः। कृतं भवेदिति। शास्त्रमात्राणां पदान्ध्रमं साधनं जपदिशि इति भावः। अत्र पौकेति। शा
स्त्रपूर्वकान्ययोगादुत्पत्तिस्तथास्वप्रभ्रिजमादिति भावः। सुखाद्यमिति। हृत्वा नामेव दर्शयिष्वान्तमस्यार्थो हृत्वा न स्यात्तर्हि। प्रमाणं प्रयोगे तादृश्या
इति विशेषसंपत्तिफलत्वात्। सुखेति। शास्त्राप्रवर्तनादुत्पत्तिः। दीर्घागानदीति। भूराणां कर्त्तृणां यदीति। चण्डि। दीर्घाणां प्रवर्तनं तदवैयर्थ्यं।

[illegible][illegible]

वाच्यतएव ॥

349

[illegible]

ल पद्येवं प्रथमं हराभिरंभवति। तत्र प्रत्ययग्रहणे यस्मात्सतदारे ग्रंहरांभवतीति रहस्यं
प्राप्नोति। अति एनकुमारि। तसेनातीकुमारि। अस्त्रीप्रत्ययेनेत्येवंतत् ॥ ॥

नाकपंत ह्युपसर्गानादिभक्तो भवति येन स्थितौ स्रक्तं भावाकारशब्दरूपिणी पिकते तरादि नियमाभावात्कुं भवति शिखा गम
दक्षिण ॥ अथ विव्यानेष्टे ॥ तरादि नियमाभावाकारशिखारपिकराचित्तु न्यात ॥ ॥ ॥ ॥ २३

[illegible]

मा.कै.
२४

कपिवेति। अत्र संशयान् दृष्ट्वा प्राप्तिरित्युक्तं कविताभावः कविताविषयस्य च। कुकुटमय्योविता। समासोऽयं प्रथमार्थे प्राप्यया
एकमेव स्यात्तुल्यार्थप्रथमानि। द्वितीयांशपूरीशब्दस्यैव सर्वतन्त्रं। अन्त्येयत्वादि। समासोऽयं द्वितीयांशपूरीशब्दस्यैव समासस्य
इति स्त्री प्रथमायां समासस्य निष्पत्तिरिति चेन्न। परत्वात्कविता। सप्तकाशशब्दस्यैव द्वितीयांशपूरीशब्दस्यैव समासस्य

[illegible]

तत्र प्रत्यान्तप्रतिपदिकमात्रावेष्टत्वात् कलसमासविशेषवद्ब्रह्मिन् द्युहरपदमपेक्षतश्चिबदिङ् । अन्तरंगतरङ्गिति पराश्वपामा रामः
वेष्टमाप्रकर्षप्रत्ययः । तालस्थितिः । तलत्रावयवा ये सहा कपः समुदायेषो ह्रस्वो बहिर्गङ् । इष्टेयकमिति परिहारात् । मण्डपानि २५
अवयवाश्चो वेवपरस्परसहितोद्देश्यं प्रतिपादयितुं सज्जनत्वाभावेति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

लुक्कृतिता अवेत्यादीनामिति। अत्र तात्पर्यत्रयवत्त्ववैतिशब्दपसर्जनं च प्रत्ययस्य कृत्कृतकृतिस्य लुक्तरन्मन्ति लुक्काशिश्रुलुक्पुंस्त्वादिति।
पठ्यही प्रत्ययान्तात्पश्यन्तस्तु लुक्त्रल्लुक्काभावे अत्र तन्मन्ति किञ्चिदप्रत्ययकृतान्तरं। तिलुको नैव ह्यन्तर्लुक्परिकल्पितस्तु लुक्प
रत्वा प्रत्ययवाङ्मैकल्योक्तमलुक्प्रत्ययत्वादिति। न च नातिरिचिउपसर्जनं नैव ह्यन्तर्लुक्प्रत्ययवैशिष्ट्ये तत्र प्रमाणं चेत्तौ पसर्जनं प्रधानं शा
१ तादितलुक्प्रत्ययादी। नामप्रतिषेधोऽलुक्प्रत्ययात्।

लुक् हितात् इति लुक् च बन्धनात् प्रतिषेधो वक्तव्यः अन्तर्निर्दिष्टोक्तं नृत्तं हि तल्लुक् बन्धनात् नाम प्रतिषेधः अतएव प्रतिषेधः कः प्रतिषेधः लुक् स्यान्न भवति अल्लुक् पराहात् ॥ लुक् लुक् च तेन चात्र लुक् पश्यान् लुकोक्तिर्नेकादृशं प्रमादं भावादिना त्वं ॥ न हेतुका योर्व्ययमस्मिकात् त्वं हेतुसं प्रमादोक्तं सतीति त्वत्सं प्रमादं जेतुं प्राप्नोति ॥ एतेन हीदमिदं व्यवशेषं सत्तत्राचार्येण न्यपदिशति किं उपसर्जनं सति वृत्ते तेन वृत्तातिरूपसंज्ञेन लुक् इति ॥ ॥ ॥ ॥

स्वीयसंभवात् अवंतीस्त्रवाप्सलसंज्ञात् स्त्रीत्वं प्राधान्येनाभिधीयत इत्यर्थः - अप्रतिपदिकत्वाद् बहुधाभावः अमल
कमिहोतनहि तातत्वात्तात्पदिकसंज्ञाभिगविशेष्यवद्गोपराणां स्त्रीगविशेषपरिभाषाया उच्यमाना भावः कुरीत्यत्राभिध
यत आश्रयेनातदिवादिश्रयातिपदकत्वं ॥ ॥

गुणवचनामिति॥पदसंस्कारपदेवाकिकमेतत्तत्पर्येतिपदगतं॥पदेत्वंसंज्ञिपमाशोमपुंसकलिङ्गासर्वनामप्राथम्येकत्वंत्वंतन्निरेपेत्
त्वास्मिन्निहितमितिपुक्तयमृत्तिप्रायेयविभोवहिरांस्त्वाअयस्यसर्वविभोर्लिङ्गसंस्थेअनेनप्रतिपाद्येतेतिशेषाणांनृणांगुणवचनानां
मित्यर्थः॥पुक्त्येवैवचनेनआश्रयवर्जित्वास्त्वर्थः॥पदात्वाक्यसंस्काररुदायमनुवादप्राश्रयविभोषस्यवृत्तमवप्रक्रमे

नतहीरामीमययोगोवक्तव्यवक्तव्यशक्तिप्रयोजनरंदतवतत्रोच्यतेएवमुक्तवान्माश्रयतोऽपिबचनातिभवंतीति
तदनेनकथितम्॥हरितकादिष्वव्यक्तिहरितकादिष्वक्तिर्भवतिपुत्रवद्वेषेनहरीतकाःफलानिहरितकाःफला
निखलतिकादिष्वचर्चरवलतिकादिष्वचर्चनभवतिपुत्रवद्वेषेन॥खलतिकस्यपर्वतस्याहूमागुमेवनातिखलतिकं
वनानिमनुष्यलपिप्रतिषेधःमनुष्यलपिप्रतिषेधोवक्तव्यःचेत्ताश्रमिहपवद्विकीदशेनीय ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]

१. जस्यारवायासामी. याभिधानादैकार्थ्ये

(प्रत्यासत्तिः प्रकृष्टं तदपेक्षया लिङ्गं ब्रह्म) दा

[illegible]

उभयपदार्थः पक्षाश्रयेण प्रसार्यतामुमाह ।

२८
 य
 व
 ५
 ६
 ७
 ८
 ९
 १०
 ११
 १२
 १३
 १४
 १५
 १६
 १७
 १८
 १९
 २०
 २१
 २२
 २३
 २४
 २५
 २६
 २७
 २८
 २९
 ३०
 ३१
 ३२
 ३३
 ३४
 ३५
 ३६
 ३७
 ३८
 ३९
 ४०
 ४१
 ४२
 ४३
 ४४
 ४५
 ४६
 ४७
 ४८
 ४९
 ५०
 ५१
 ५२
 ५३
 ५४
 ५५
 ५६
 ५७
 ५८
 ५९
 ६०
 ६१
 ६२
 ६३
 ६४
 ६५
 ६६
 ६७
 ६८
 ६९
 ७०
 ७१
 ७२
 ७३
 ७४
 ७५
 ७६
 ७७
 ७८
 ७९
 ८०
 ८१
 ८२
 ८३
 ८४
 ८५
 ८६
 ८७
 ८८
 ८९
 ९०
 ९१
 ९२
 ९३
 ९४
 ९५
 ९६
 ९७
 ९८
 ९९
 १००

396

३ ग्रहणं पुनर्नक्षत्रम्

५२

७ नद्वयते प्राणिद्वंद्वस्तु विकल्पेन न्यायसिद्धश्चार्थो बहुवचनग्रहणेन त्रिगेन सूच्यते एकः

[illegible]

[illegible][illegible][illegible]

निदिधिप्रतिषेधश्च १२

वा३

दासबानु०

८ त्वं। समासोत्पत्तिः ८

[illegible]

[illegible][illegible]

कथं पुनः सत्यं तेनैका आकृतिः सत्याभिधीयत इति प्रश्न आविशेयात् । नहि गोरिखकैर्विशेषः प्रज्ञायते । अज्ञानीमाकृष्टिमाकृष्टिमेति । यद्यपि तावत्प्रत्यक्षविशेषात् ज्ञायते एका आकृतिरिति । कुतस्ते न तं सामिधीयत इति अव्यवर्थाय तेषां । अव्यवर्थात् तेषां सत्यामहे आकृतिभिधीयते इति नहि गोरिखकैर्न यथावत्प्राप्त्यते अज्ञानीमाकृष्टिमाकृष्टिमेति । सायनं चेकोपविष्टः । ज्ञायते त्वत्त्वम्यकोपविष्टः । गोरिखकदा विट्टपदिष्टो भवति स तमनुसिद्धते । तेन ज्ञायमानं कालेन स्यात्तद्व्यवस्थायां रद्विज्ञानातिअप्यंगेति । ॥ ॥

[illegible]

भा. के. २८

निगापारहास्यापीति। विशेषणोवाजातेरित्येकोकमाविहनिगाजातिरिति तस्यैकमेवाश्रयगतं निगापुवारे सर्वराजातिः पश्चात्प्राप्त्यनुज्ञात
यः संघे स्थावरे गोपादते गावश्चरति अन्मोस्तु पुंस्त्वमेव ब्राह्मणारमरिति। यथेयर्थः। तस्मादिह सिद्धं तवादायुक्तं पञ्चाश्रयति। तौ के किमिति। मा
तन के शादि संवेध इत्यर्थः। तस्मात्प्राप्त्यनुज्ञातरे ता संवेधो न स्यात्। तस्मात्त्वसिद्धं तस्यैव स्थावरो यते गुणोत्तमत्वरत्न तस्मात्परिणामरूपा
लिङ्गपरिहारश्चापि तोपयते आविह निगाजातिरिति। निगापुवाराय प्रहंते उच्यते। तत्रिभ्रमाविनाशा त्रिभिर्गोनुहाति तस्मात्त्रैवैवाकरंते
ः शक्यो के के हे गा मा स्थातुं अथैकस्मिन् लतात आश्रयः को सो लतातः से स्मान प्रसवो लिं गा संस्थान प्रसवो निगा मा स्थे
यो के प्रिदे संस्थान प्रसवाविति संस्थाने स्थायते ईदृशी सृतेः स प्रसवे पुमान्। ननु च लोके विस्थापते रेव स्त्री पूने च पुमान्। अथि
कराया धनान् लोके र्वा। स्थाप्य तस्याग्रभरति कर्त्तुं साधनश्च पुमान् सृते पुमानिति। इह पुनरुक्तं यथावत्साधने स्थापने प्रहंति च कस्य
न स्थापने स्त्री प्रहंति वा पुमान्। एतां लोके धा श्वस्य शीरुव। साधनो सवो अयुनर्त्तुं ये एवमात्मिकाः से स्मान प्रसवगुणा श्वस्य शीरु
सत्पुण्यं धेव्यः य आत्मीया सोपासात्ता वरतस्वयः श्वस्य शीरुवमिति। रसमिधो न सवेत्तु प्रहंति। एवमिति। यानि ही हंको अरपि
स्मिन्नात्मनि मुक्तं सत्यवतिष्ठते वृद्धं ते यावद्देन वृद्धितमपवयेन वा युज्यते ॥ तवो भयं सर्वत्र मयु भये सर्वे त्रुक्तो अवाप्तिक्
सुखविज्ञानः संस्थानविवेसायो स्त्री। प्रसवविज्ञाने पुमान्। उभयोरप्यविवेसायो न संकेत प्रलिङ्गवद्वा सिद्धिर्गोविज्ञाने त्वत्वा
दिति लिङ्गपरिहारत्रयपन्नः वचनपरिहारस्तनोपययते वचनपरिहाराणां पवन्नः इह तावदयं प्रहंतिः अथ यस्मिन् पदार्थः क
थं तस्य एकवचनं द्विवचनं वचनातिभवेतीति एवं स्वस्मृति एकस्मिन्नेकवचने दृष्टी द्विवचने बहुषु बहुवचनमिति। यदिति तस्यापि वा
चनिका निरुत्ता भाविकानि अहमप्येवैवस्थापि। एका मेनेक वचने। इयो ह्वचनं बहु वचनमिति ॥ १५ ॥ ॥ ॥ ॥

राणां शादीनां वृद्धिः स मध्यस्थाः श्वेतकमोचरा लिङ्गा देन परिहृत्य ते आत्मन स्वपरिणामि रूपसादृशप्रतिष्ठे तस्य प्रहंति मापि सा लिङ्गयो रम
गावो निरुत्ता भवति ॥ से की रा प्रयोगोपास्ते भा तत्र सं क ग्रा यो ररुप्यपदार्थेऽस्य वाचनिको वचन नियमः तस्मात्तु वा दिनापि सत्येव्यथा चे एका
अय संवेध विवृता यामाह तैरेक वचने यथापुना पसेते ति अने क अय संवेध विवृता यामाह वचनं वचने ॥

७१

ननु इव स्थानाभिधेयत्वात्कथं तत्कृत आह तैरेव च नोपकार इत्याहति ही। तत्र यथाप्यवति पचतः पचतीति क्रियाप्राध्याये विसाधन संख्या
कृतेन वचनेद एवमाहति त्राभाये विद्वत्संख्यात्वेन स्य दोषः। यदसाधिति। ज्ञातिस्तदुत्तरे धराध्यवसायापत्तया समाप्तातिः प्रतीयमाना त

नद्याहति पदार्थिकस्य इव्यं न पदार्थः इव्यपदार्थिकस्य आहतिर्वपदार्थः उभयो रभयपदार्थिकस्य चित्किं चित्प्रधानम्
तं किं चिदुपाधत्तं आहति पदार्थिकस्य आहतिः अथालभूता इव्यं गाम्भत्तं इव्यं पदार्थिकस्य इव्यं प्रधानं तमाहति र्गाम्भत्ता
गाम्भत्तं ननु दण्डावचनं बहो लिङ्ग वचना निभू विष्यं तिस्र्यथा गाम्भत्तं ननु शब्दानामाश्रयतो लिङ्ग वचना निभू तेषु
क्ता शादीनां क्वचनः पुक्तो क्वचनोक्तः क्वचलावतिरेषि भविष्यति। अधिकरणातिः साहचर्यात्। आहता वारंभ शादी
नां संभवो भा स्तीति क्वत्वा आहति सत्त्वतिरेव्ये आरंभ शादी भविष्यति। मरसो इव्यं श्रितो भवति गुणास्तस्य पदार्थं वचनं
चतुर्गुणा स्यापि भवति इवमिहापि पदार्थोद्वेष्टिता आहति सत्यपि लिङ्गावचनं तं राहते न तिन चैक मने काधिकरणात्
प्रागपदादित्यवद्विषयः न त्वन्वये क मने काधिकरणात्प्रागपदुद्वेष्टिता तस्यादित्यवद्विषयो भविष्यति। तद्यथा एकया
दित्योने काधिकरणात्प्रागपदुद्वेष्टिता विषयमत्र पन्थासंनैकोद्वेष्टिता काधिकरणात्प्रागपदुद्वेष्टिता भवेत्तु
तीदृशद्विषयः तद्यथा एकं दोने कस्मिन् कृतं तदा तदाहती प्रागपत्सर्ववचनमिति एवमाहति प्रागपत्सर्ववचनमिति ॥

इतर्निगासं (या प्राहि) गोप्यर्थ-चोदनासु च तस्याभादिति पङ्क्त तस्य रिहारा र्थमाह। अधिकरणातिरिति। यथापि राती पतामिति।
तस्मै केवलं स्थापनयना संभवात्तानीय कृत्वा तस्य चोदितमापि प्राप्ताती यते एतदेवास्मान् यने पत्याज स्थाप्य तस्याहता वा
भगादी निवाद्यमा निरामाभ्या तसाहचर्योत्पद्यमान निविशंते सवे वाहते क्रियायो गोतं भविन द्रव्याया एवेति इव्यद्वारक सं
पद्यते ॥ ॥ ॥

भा.के.
४०

अकृशितत्वादिति। यस्यापराणां रूपाधीनस्त्वितिवराश्रितत्वेनैवमाकृतेः अत्यत्रापि प्रत्ययाभिधानयो रकृतेति सिद्धयोर्भावात्
त्यत्वेन प्राप्यस्योत्तरः सिद्धमात्रमाश्रितत्वं सत्वा रकृतिरिति मुख्यतश्च। अनेकात्म्यादिति। पूर्वा रूपाद्यो विज्ञिष्यते प्रतिष्ठा न

अविनाशो नाशितत्वाद्द्व्यविनाशोऽश्रुतेरविनाशः कुतः अनाशितत्वात् अनाशिता आकृतिर्द्वयं । किमुच्यते अनाशितादिति यदिदानीमेवोक्तं अभिसागमितिः साहचर्यादिति ॥ एवमहिंसाविनाशो नैकात्म्यात् द्व्यविनाशोऽश्रुतेरविनाशः कुतः अनेकात्म्यात् । अनेकात्मा आकृतेर्द्व्यस्य च । तद्यथाः हस्तच्छेदनात् नो हस्ते छिन्ने वेपितं विनावितश्यति ॥ ॥

घतेतित्याव्याकृतिरेकास्तेत्राणास्तद्विपरितेद्व्यमितिभेदात्तद्व्यविनाशोपेक्षानेविनाशयोग्यमंतुद्व्याधिनस्त्विकत्यत्र ॥३०॥
 तदप्रयनाशोवर्षताशतितैर्भेदवारः। ह्यस्त्व्येतामनश्ति यथाहृत्स्योपेक्षित्वादितावतानास्त्वितोनद्व्यविनाशम ॥३१॥
 नुविनश्यति तथाजातिरपीत्यर्थः ॥

वेदेष्वप्येवमहाविभक्तिः। इत्याद्याः सप्ततमेदप्रतिषेधेनैवैक्यविशद्विहायिष्यः। तत्र इत्याद्याः भेदोपकारेण कस्यान्यायाकृतौ सप्ततुल्योपपत्तिरिति चेन्न विरुध्यते किं प्राप्तमान्यादिति भिन्नासक्तियास्तु भिन्नप्रत्ययाभिधाननिमित्तेत्यतस्तत्तदेव यत्तु द्विपित्तत्रिपित्तसप्तत्रिपित्त्याणां च कस्यान्यायात् प्राप्तमान्यादिविश्रान्त्येव समवायं प्राप्तयेव प्रकरोति प्रत्युपाधिकारिगतलोहित्येनैव प्रकृतसमवायात्तत्परेनोद्दिष्टप्रत्ययमादधाति। पुराकर्मइति। उक्त्येव प्रसिद्धोऽसं प्रतिनिधित्वाभिप्रेतित्वेव व्युपादित्यर्थः। काशश्च घृष्टः। तत्र षोडशभारत्वेन माषः प्रसिद्धः। तस्यैककां योमाषः षोडशत्वं नान्तराभासं धृत्वादेवमाषश्च षडंशमिति प्रकृत्यल्लोकं (यस्य मान्यादिति। भारत्वेनैव माषः प्रसिद्धः। प्रत्ययहेतुत्वात् भूतलोडशसंख्यालोडशसंख्यात् प्रत्ययस्थितान्तेकं किमन्योडश। एवं तत्तु षोडशसंख्याधृत्वात् संख्यामप्यन्तमान्य

वैद्व्याविग्रहो द्वयभेदात्तवैतुर्व्यविग्रहापि द्वयभेदाद् विष्णुतत्त्वार्थेऽप्युक्तान्यातिदेहि विभिन्नार्थेषु च सामान्या
सिद्धे सर्वे व्यग्रो तेरज्ञः पश्यते पादः मिसीतः मायः तत्र ज्ञेयसामान्या सिद्धे ॥ अथ वा स्तह ॥ पशुकल्पेतरा
सीतबोरशमावाः को को पशुलो रशयलाष्टमापशं वद्यता न संख्या सामान्या सिद्धिमा सत्प्राणामेकशेषः ॥

तंसेत्याहामान्यप्रत्ययतरस्यदोषश्चायदिह्यहमितिशेषसंतिषेकाकृत्योपाकृत्यमेकशब्दाव्यर्थः। अत्रतेभिर्द्विरूपशब्दग
तैर्भेदशब्दत्वंनामपद्याशब्देषामेवत्युत्थाभिधानहेतुःतथाहोपमितिशब्दार्थयोरेषाध्वसाम्यादध्यस्तारुण्येवसंति
विषयसंबन्धोऽपिप्रत्ययविधानमितिहमितिशब्देनेकशब्दाव्यर्थत्वंतथातावदेतत्वेतिचपुनरेतत्प्रत्यक्तारुण्येवसंति
सामान्यीतितात्पर्यंकर्दश्येननेपाकरोतीत्येवतत्प्रत्ययसंतिषेसाभावेध्वनितानापिस्मात्प्रत्ययसाम्याप्यमित्यसा
मसिच्चाभावात्प्रत्ययतरस्यत्रापिनित्यात्यर्थत्वंतत्प्रत्ययसंतिषेसाभावेध्वनितानापिस्मात्प्रत्ययसाम्याप्यमित्यसा
मसिच्चाभावात्प्रत्ययतरस्यत्रापिनित्यात्यर्थत्वंतत्प्रत्ययसंतिषेसाभावेध्वनितानापिस्मात्प्रत्ययसाम्याप्यमित्यसा

कालत्वननिष्टिष्टेतिभेदोस्तेव॥

यते

अस्त्वयमिति ॥ मेदादयोपि भवन्तीति तद्वचनानां स्थित्या ता तु संज्ञांताः यचित्ति एतन्प्रतिपाद्यानि कल्लत्तित्वर्थः ॥ भावतेपः स्वाभावद्वितीयेन सा
अप्रानाश्रयादितो धातुसंज्ञेत्यर्थः ॥ स्वाभावसिद्धमिति ॥ शब्दशक्त्यनुसारेण तद्व्युत्पत्तिरुक्तता क्रियमाणता कृतव्यतापुक्ता अपि द्विव्यापि
इत्याख्ये व प्रातिपदिकेनाभिधीयन्ते शब्दोत्पत्तावृत्तेषामुपस्थातृप्रत्ययसंज्ञेति मातृत्वे पुत्रजन्यनाभाव्यते ॥ सर्वधेति ॥ पद्धावृत्त्ये समान
शब्दानां प्रसंगः कर्तृत्वोपेक्षेभावाद्बह्वधादीनां कर्मसाधनेमात्रादीनामित्यर्थः ॥ इदानीं प्रसङ्गानामाश्रयस्थितौ परिधितामेव वचनांतां भाव
अस्त्वयं कर्तृसाधनो भवतीति भावद्वितीयेन कृततामवतिष्ठति प्रतिषिद्धानां धातुसंज्ञा मिश्रमवति ॥ वेदिप्रतिषिद्धानां धातुसंज्ञा सिद्ध्यत्या
तस्मात्परिकानामपि नुप्राप्नोति वृद्धः ॥ द्रसरति किंकाराणां न्यापि हि भवन्ति एव तर्हि कर्मसाधनो भविष्यति माव्यतेपः सभाबृद्धिनि
पांचेव हि भाव्यते ॥ स्वाभावसिद्धत्वर्या एवमपि भवेत्तेषां विप्रस्थातृत्वमिति भाव्यते ॥ येन ते संधिजावृत्तौ संज्ञां प्राप्नोति मातापि
ताभ्यातेति ॥ सर्वथाप्ययं प्रातिपदिकार्थोदात्तानामुच्चारणेः पठिष्यति इत्याचार्यो भूवादिराहः ॥ प्रातिपदिकाराधयत्यादिन वि
स्पर्धति ॥ वाक्ता पठिष्यति ॥ पचादयस्त्रिषा भवति त्रिषायाः ॥ कर्मो भवतीति अस्त्वयं कर्तृसाधनो भवतीति भावद्वितीयेन ॥ किं उक्त
मिति ततः ॥ नहि ॥ कर्ममुच्यमाने गत्युक्ते ॥ एतेनैव विहितं संज्ञेप्राभावादयो धातुवर्धिताः ॥ कर्ष ॥ नेदमिदं शब्दोत्पत्तये यो गरी
कद्वज्जलसाधनः भुवे वरंतीति भावादय इति ॥ भाववचने भातात दर्शयत्यप्रतिषेधः ॥ भाववचने धातौ तदर्शयत्ययमप्रति
षेधो वक्तव्यः ॥ शिर्शुर्द्वितीया ॥ किंच सातः ॥ अग्नितीत्यात्वप्रसज्यता ॥ तद्विधातोर्विहिते ॥ इतरेता अयं च प्रत्यये भाववचनत्वं तस्याव
नुसंज्ञानामेषामित्यर्थः ॥ अस्त्वयमिति ॥ भवनीति भूरिति कर्तृगति ॥ किंच वृत्तिननु कर्मिणी अर्थस्तु भिन्न एव यो हि भवति ॥ प्रत्ययः
स एव भाव्यते नायः ॥ नेदमिति ॥ लट्शब्दसंज्ञालायेत्यप्रयुक्तता दकारो मंगलायनेनोपयुज्यते भवति ॥ जापसाधनमर्थयेभिदध
तिते धातुवर्धत्यर्थः ॥ भवति ॥ अत्र अवाचीरुत्तरेन सत्तावाचीति सिद्ध्यर्थमिधापिनो संज्ञा भवति ॥ अत्रियेदमिति भावाभिधापित्वात्प्रत्ययस्थधानु
संज्ञाप्रसंगादस्त्वमाप्नोति तद्वचने मिति किंच ॥ शिर्शुप्रातिपदिके एकांते चारणानुपदावृत्तकर्मिणीनेकांस्ते ॥ ईपाहसुतावदयमनसि वती

भा. के.
॥५॥

इतेतराश्रयं चेति प्राकृष्टाख्यापारसमुद्राय एव नातिक्रान्त्युपस्थितिकामर्थस्य प्रविभागः तासंश्वासति भाचं च नत्वाऽपि काना
अथ त्वेन वचनितुं तदर्थः सिद्धे त्विति वचनितुं ता एव वचनत्वाऽयः संसृष्टार्थभिधापिनः केवलमुत्प्रेक्ष्य क्रियासामर्थ्यभागः शब्दभागः
आपो द्वियते तदर्थः। अनाश्रित्येति पारमार्थिकं नाश्रियते परिक्लृप्तं त्वाश्रियते एव तत्त्वते हि शब्दं तत्त्वत्वाश्रित्येति प्रसुप्तं
ते। प्रथमभावग्रहणं चेति। तदर्थं प्रत्ययपरिहारेण। प्राथम्यस्यैव कृतात्पक्षेति। कुत इति। पुत्रीयतेति। नात्र प्रथममुच्चार्यमाणः।

इतेतराश्रयं च भवति काश्रितेतराश्रयताप्रत्ययेभाववचनत्वं तस्माच्च प्रत्ययः उत्पन्ने हि प्रत्ययेभाववचनत्वं गम्यते स च ता
वन्भाववचनादुत्पाद्यः। तेदेतदितरेतराश्रयं भवति इतेतराश्रयाणि च न प्रकल्प्यते। सिद्धे तु नित्यं शब्दाटनाश्रितभावेन
च नत्वं प्रत्ययः सिद्धमेतत्कथं नित्याः शब्दाः नित्येषु च शब्देषु अनाश्रितभाववचनत्वं प्रत्यय उत्पद्यते। प्रथमभावग्रहणं
चा। प्रथमभावग्रहणं च कथं चेत्। प्रथमेयोभावमादेति॥ कुतः पुनः प्राथम्यं किं शब्दतः आहोस्ति चेत्तः केचित्तः यदि
शब्दतः सनादीनां भातुसंज्ञानप्राप्तेऽपि पुत्रीयति वस्त्रीयतीति आश्रयार्थतः सिद्धा सनादीनां भातुसंज्ञा स एव तु दो
षः भाववचनेन तदर्थं प्रत्ययप्रतिषेध इति। एवं तर्हि नैवार्थतोनापिशब्दतः॥ ॥ अभिधानतः॥ ॥ अयः॥ ॥ श्रीः॥

पुनराश्रयोभावमाह सनाद्यं तां भातवृत्तिप्रत्याख्यातेपदोऽयः सिद्धेति। प्रथम आचोभावोऽप्रथमेनापि कृत्वाभिधीयते न तु द्वितीयः। शि
श्य इत्यत्र तु प्राप्नोति स्वार्थं केन प्रत्ययेन प्रथम एव भावोऽभिधीयते न तु द्वितीयः॥ अभिधानत इति। अनेनानभिहितं भावंप्रत्याह
भातुः। शिष्य इत्यत्र तु प्रत्ययमिति भावंप्रत्यय आह। नित्यं च भातुसंज्ञाप्रवृत्तिर्यथा प्रथममयं एतान् प्रत्ययं तौ स्योममर्थः। अन्ये
नादृष्टव्यं तौ तितथेति। प्राथम्यमभिधानक्रियापेक्षमाश्रियते अन्येभ्यो भावभिधापिभ्योऽयः प्रथमादेति॥ ॥ श्रीः॥ ॥ श्रीः॥

रस
॥५॥

सुमध्यमद्वयः। हेतुव्याप्यं शीतलत्वात्। यदित्युपादीयमानमभिधानमध्यममिति व्यपदिश्यते तदेव निर्दिष्टत्वाच्छीतलेन विशेष्यते चे की
र्त्तनीमत्र करिष्ये चोपसर्जनामिदं नाम न्येनानभिहितं सत्यप्यत्राहिति प्रवर्तते भातुसंज्ञाप्रवृत्तिर्यथा शिष्य इति प्रत्ययस्य भातुसंज्ञानभ
वात्तत्वात्। स्वार्थिकानामोपादीयानामपि प्राप्नोति। यो यतिकामय तदेति तदर्थं सनाद्यं तां भातवृत्तिपवित्तमेवे॥ इति तदर्थं प्रत्ययप्रति
षेधः। इतेतराश्रयं च प्रथमभावग्रहणं चेत् सिद्धं तु नित्यं शब्दाटनाश्रितभावेन वचनत्वं प्रत्यय उत्पद्यते। प्रथमभावग्रहणं
चा। प्रथमभावग्रहणं च कथं चेत्। प्रथमेयोभावमादेति॥ कुतः पुनः प्राथम्यं किं शब्दतः आहोस्ति चेत्तः केचित्तः यदि
शब्दतः सनादीनां भातुसंज्ञानप्राप्तेऽपि पुत्रीयति वस्त्रीयतीति आश्रयार्थतः सिद्धा सनादीनां भातुसंज्ञा स एव तु दो
षः भाववचनेन तदर्थं प्रत्ययप्रतिषेध इति। एवं तर्हि नैवार्थतोनापिशब्दतः॥ ॥ अभिधानतः॥ ॥ अयः॥ ॥ श्रीः॥

सुमध्यमे अभिधानेयः प्रथमभावमाह॥ इह एव भाववचने भातौ दोषालोक्रियावचेनेति। जत एव परिहाराः। तत्रेदं संपवित्तं ते अ
स्ति भवति विधौ तां भातुत्वमिति। तत्त्वपरिहाराः। कापनः। क्रियाभावान्मत्वा इत्यस्ति भवति विधौ तां भातुसंज्ञानप्राप्तेऽपि तौ तित्ति
पक्षे वदन्। कास्पयाऽप्योपादीयानां दन्तं भुक्तं न त्रयः। कारकाणि क्रियेति किंतु द्विकारकाणां प्रवृत्तिविशेषः। क्रिया। अय
द्याचकारकाणि। अद्योदने प्रवर्तते अन्यथा च मासोदने। यद्येवमिह। स्ति भवति विधौ तां भातुसंज्ञा। अन्यथा हि कारका
रपस्ते प्रवर्तते अन्यथा हि क्रियेतोषः भावविकारा इति इह साहचर्यं परिहाराः। जायते स्ति विधौ तां भातुसंज्ञा। तदेव पक्षायते विन
भवति नैवमस्ति तदर्थमिति किं नोदति। पत्तलद्वयोकारकं चेत्। यदिति इत्येते। प्रवृत्तिविशेष इति। सर्वाप्रवृत्तिः। प्रवृत्तं तत्। वपनोति॥ ॥
भिद्यते इति सर्वस्याः क्रियात्वं अर्थस्यैव कोदनेन मंदप्रयत्नः प्रवर्तते मासोदनेन सवेगेन यथा चो जतं क्रियारागपूरयते तत्संख्यात्मा
वृत्तिविशेषः सत्त्वं नैवमस्यादीनां पक्षे च मिति अत्रापि च संत रापेक्षया। स्ते व मत्तं निविशेषः सत्त्वं नैवमिति। अयं योति अस्तीवात्मिभ
रास्याप्रवृत्तिर्येते तत्परास्यापि तत्परापि नाराजसनादुपेगा इस्तीति पक्षे यथासं हि तेन सत्त्वं नैवमिति। अत्रैव विधाविकारा इति। अयं योति अस्तीवात्मिभ
रास्याप्रवृत्तिर्येते तत्परास्यापि तत्परापि नाराजसनादुपेगा इस्तीति पक्षे यथासं हि तेन सत्त्वं नैवमिति। अत्रैव विधाविकारा इति। अयं योति अस्तीवात्मिभ
काण्डस्यैः। तेषु चास्तिः पठित इति तस्यापि क्रियात्वमिति। अथवा भावस्य सजाया एते प्रकारः। प्रवर्तते नैव क्रियात्मिका साधनं सत्त्वं
चारवर्षीयमानमायस्यसंज्ञाजन्मादिस्सतगावमासंतेरते च भावविकारा इति स्ते निपुणा व्याख्याते

मन्त्रः नकारोऽतिप्रबलकाम्येन लावण्ययतिरुहनिप्रगट्पप्रपद्यते। तव हन्तव्यत्वेति समाहारः, कृता संयोगात्पत्योपदिनवारेऽप्यनेहन्तव्येति ह्यस्य
नहति, नैककाम्यस्य हितयः प्रगट्पारोपेन स्वकाम्यस्य पूर्वमेवेति वैकरीयः, एकस्यपुद्गिनोपायोऽस्ति प्रपद्यमानकाम्ये। अथ येन शेषस्य द्वाभिरव-
न्युपजनकाम्यैकदेशेऽप्यवचनय प्रवर्तयते न्येव प्रतीते रण्ययमेव प्रकारस्य समाहिततायाऽस्ति प्रमादः। अतिच प्रमादोऽहो ज्योतिरिति च का-
र्येण साहाय्यमिति प्रमादः प्रमादोऽसति प्रकारस्यैव कारणेन निहितदृष्टिप्राप्तकालकाम्येन नकारोऽतिविपरीतनिमित्तातीतारण्यप्रप-
दितिमेव नतोभाष्यकारस्याभिप्रायः। अन्वयेति। रण्योत्तरकारः स्वर्णः अतोऽस्योपेत्यमपकृतः स्वर्णवाराद्युत्तरात्प्रतीतेतकारः अन्विमे-
न देविणां वारस्य हन्तव्यं हण्यकृतं लकारस्य अन्वयेन एतेन नामावालोपस्य प्रतिपत्तिरिति हन्तप्रहोऽन। प्रातिपरिकृतमिव धृति। पद्य मन्त्रकादि

[illegible][illegible]

अप वर्गाभावादिनिवृत्त एवास्तीति भावः पदानुसोच्यः स्वप्नकाले तस्य स्वप्न इति यथाज्ञादपि निवेदाय ननु निद्रादतिनाशित्वात् अत्र त्वयश्चोत्रेति नित्यदा पनि
वाक्यार्थे पदवचनं तादृशेन निमित्तमित्यत आह सूर्यः ओज्जगोवाद्यप्रत्ययस्य तादृशेति तत्रातिप्रसङ्गः किंचापि आगच्छेति प्रत्ययस्य तु किंचित्प
रिश्चस्य तु इति चेन्न इति शास्त्रप्रत्ययनस्य न तादृशतात्तात्पदिकत्वादिस्त्वानिषेधः स्यात् न चाप्येवकारादितुं संवेदी श्रयोः कृतद्वित्वेति
तिनिषेधः स्यात् न विभक्तौ । इत्थं चाप्येवाप्याभिहित इत्संज्ञायाः परिज्ञायामिति सा अनेकानेति यन्ममीतत्पुनः शेषविषयायां वायसीयमा

[illegible][illegible]

अ.च.३

भवति

अतिप्रसंगो गुण
वृद्धिप्रतिषेधे कृति।

शाम-

22

वि

ਸ

ॐ

451

आन च ३

षट्

स्मर्यो

453

59

राजेनपरिग्रहीतगन्धनेतिप्रश्नः शब्देनेतिनाहपिसंस्वरूपः शब्दस्य व्या-

[illegible]

453

५५ के किमर्थमिति किं विहितानोन्मादेशानामेव नियमः क्रियते ॥ अथ वैकवाकतपावि विरिति प्रश्नः निपमार्थ इति एकपाक्षतायां भाविनी संज्ञा अपणी
१४ तेन मेति वाक्यभेद इवाश्रीयते नियमो ये संयद्यते परत्वादिति विकरणा नाम व काशः अत्रादेशाश्चान्तरादयः निमग्नस्यावकाशः नैदियवा इति
तु क संज्ञाः स्पष्टं तद्वादादनुभय प्रसंगे परत्वादित्तरणात्तेन व्यवधानाजियमाप्रमेगः अनवकाश इति सर्वत्र विकरणां व्यवधाय कत्वोक्तिरिति भा

किमर्थं पुनरिदमुच्यते ॥ आत्मनेपदवचनं नियमार्थं नियमार्थीयमार्थं किमुच्यते नियमार्थीयमिति न पुनर्विध्यर्थोपि स्यात् ॥
न विधानाद्विहितो लविधानाद्विधानेन पदं परस्मैपदं च विहितं ॥ अस्ति प्रयोजनमेतत् ॥ विवर्तितं विकरणो लुक् च विद्वि
तत्वा निपमो न प्राप्नोति ॥ इदं हि संप्रधार्य विकरणाः क्रियं तां निपम इति ॥ किमत्र कर्तव्यं ॥ १५ ॥ अत्रादिकरणाः ॥
नित्याः स्वस्वपि विकरणाः कृतेपि नियमे प्राप्नुवंत्य कृतेपि निपमे प्राप्नुवं ॥ नैव विद्वि तिनित्या च परत्वाद्यविकरणो लु
कृतेषु विकरणेर्व्यवहितत्वा न्निपमो न प्राप्नोति ॥ नैव दोषः ॥ अत्र नवकाशो नियमः सव काशः कोवकाशः ॥ १५ ॥
नेतु विकरणाश्च विकरणाश्च निरु निरुचौ ॥ १५ ॥ यदियुनरियं परिभाषा विज्ञास्येत विकृतं भवति ॥ कार्यका तं संज्ञा पश्चादथ
यत्र कार्यतत्र दृश्यं ॥ लस्यति वा दयो भवतीत्युपस्थितमिदं भवति ॥ अनुदात्तदि त आत्मनेपदं शेषातवार्तियुमेपदमिति ॥

यः यदियुनरिति ॥ आत्मनेपदपरस्मैपदाभ्यां लिङ्गाभ्यां इदं प्रकरणात्तददेशविधाचुपति कृते तत्र महावाक्ये न विहिते ध्रुवोऽप्युपविकरणा इति
दोषाभावः ॥ स्यादियुच्यते हि स्वावस्थाया मेव विधीयन्तर्निर्देशे धाना नि दमो न प्राप्नोति ॥ अत्र नैव तत्रापेक्षत्वात् तददेशान्तरादेषु कृते
ध्रुवकारविधीयापेक्षया बहिः ॥ स्यादयो भविष्यति येन नामाप्रि न्यायेन शब्दाश्च भविताश्च विधावनुवर्तनाह ॥ १६ ॥ १६ ॥ १६ ॥

पृ. २५

एवमपीति ॥ एकवाक्यतायश्चेति विहितानोन्मादेशानसंति येन तेषां सूत्रात् आत्मनेपदपरस्मैपदसंज्ञे स्यातां तत्रैतत्परिभाषोपस्थानेन सति संज्ञा अपेक्षादेश
विधानेतादेशविधानाश्रयाच संज्ञेति भावः परस्मैपदालुक् प्रणमितेन न्वसु ति पदसंज्ञे यदा नुने मर्योपरस्मैपदमनुदात्त इत्युच्यः प्राप्नोति ॥ नैव दोषः ॥
आत्मनेपदसंज्ञायां मेनेत्योपरस्मैपदसंज्ञे धनाभनाच्छेदेव परस्मैपदे व्यवस्था स्यात् ॥ अत्र नृपमिति ॥ आत्मनेपदेवाधनार्थमिति भावः ॥ य
एवमपीति तत्राश्रयं भवति ॥ कादृते तत्राश्रयता अभिनिर्वृत्तानां लस्यस्यो नतिवाक्षेनात्मनेपदपरस्मैपदसंज्ञायां भवितव्यं संज्ञाया
चतिवाटयोभायं तत्र तत्राश्रयं भवति ॥ तत्राश्रयपाशोच न कल्प्यते ॥ परस्मैपदेषु तावन्नेतरे तत्राश्रयं भवति यस्मिं पदालुक् क्रमशः
न करिष्यते ॥ अत्र नृपमिति ॥ अनुपराभां कृत्वा दयेव मर्धेन नुच्यते दपि आत्मनेपदालुक् क्रमशः स्वकमिष्यते ॥ स्वोक्तं त्रितः ॥ कर्तु
भिप्राये क्रियाफलं ॥ आत्मनेपदं भवति कर्तुं नुपराभां कृत्वा नैति ॥ आत्मनेपदेषु चापि नेतरे तत्राश्रयं भवति ॥ कथं ॥ भावि तीसे
त साश्चिद्विज्ञाप्यते ॥ सप्तशतकवतः ॥ तद्यथा कश्चित् कर्तुं वायुमाह ॥ अथ सत्त्वं सत्त्वात् कं व येति सप्तशतपति ॥ यद्विज्ञात् कोनवा
तत्त्वः अथवात मेनशतकः ॥ शतकोवातव्यं नैति विमतिषि ॥ भाविनी रवत्त्वस्य संज्ञाभिप्राया सप्तशतकोपस्थितेन शतकद
त्येतत् भवतीति ॥ स्वामिहापि सत्त्वस्य स्थाने कर्तव्यः ॥ यस्याभिनिर्वृत्तस्य आत्मनेपदमिति स्यात् संज्ञाभविष्यति ॥ अथवापुनरनुनियमः
ननु चोक्तं विकरणोर्व्यवहितत्वा न्निपमो न प्राप्नोति ॥ नैव दोषः ॥ आचार्यमवति नृपियति विकरणाभ्यां नियमो वतोया निति ॥ यद
यं विकरणा विधावाक्येन यदपरस्मैपदालुक् अयनिषुवादिधुमादृष्टितः परस्मैपदेषु आत्मनेपदेन नृपमिति ॥ नैतदस्ति तापकं ॥
रवमिति ॥ सूत नियमानामसंज्ञेया ॥ अभिनिर्वृत्तानि हि न स्यस्य नि आत्मनेपदनिपस्मैपदमिवायत र्त्वनुपरागादेति विभाषां प्राप्ति
स्थितानां हि निमित्तभा वोपपत्तिः ॥ अभिनिर्वृत्तानीति ॥ प्रागपि नियमसिं पां संभवमात्रेण निमित्तत्वा विरोधात् ॥ यत्तद्विहितं ॥ एतदुक्तिरुच्यते
स्याच्च क्रमेण क्रामक्रमात्कंसी शेतितस्या द्वाप्यकारि कुपदर्विताभाभ्युक्ततायां कंतु कृत्यः स्य संनैरिस्वस्यैविकटस्य विधानं ॥ ११ ॥

म. के. १६

परस्मैपदमिति ॥ सिद्धे परस्मैपदे तु न विधानमात्मनोपदमिह स्वार्थे संपद्यते इत्यर्थः ॥ नास्ति किंचिद्विपर्ययात् ॥ यदिति किं ॥
शिवोक्तमिति न पदं भवति ह्यमानो हंतीत्यनापि प्राप्तिरिति नैष दोषः ॥ मया प्रत्येकं भातुं विषयकर्मकर्तृत्वं विचार्यते ॥ यस्य स्वाश्रयं कर्तृत्वं वि

आ. १६. ३

कर्तृविषय

परस्मैपदं भवतीति तन्निष्पत्तिरर्थः ॥ विषयिणी यत्र परस्मैपदं चान्यत्र प्राप्तिरिति तत्र परस्मैपदमेव भवतीति ॥ तत्तर्हि मयि यन्निष्पत्तिरिति
द्वितीयं शेषग्रहणं कर्तृत्वं न कर्तृत्वं ॥ योगविभागः ॥ कश्चित्पति ॥ अनुपदान्ति ॥ तन्मात्रेण पदं ततो भावकर्मणोः ॥
ततः ॥ कर्तृविचारने पदं भवति भावकर्मणोः ॥ ततः ॥ कर्मव्यतिहारे ॥ कर्तृशेषे वा भावकर्मणो रिति निश्चयः ॥ यथेव तर्हि कर्म
णि कर्तृविभवति एवैवापि कर्तृविचारप्रतिपत्तिरिति नैष दोषः ॥ नास्ति किंचिद्विपर्ययात् ॥ यो योगविभागः ॥ कश्चित्पति ॥
अनुपदान्ति ॥ तन्मात्रेण पदं ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥
भवति ॥ कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥
अनुपदान्ति ॥ तन्मात्रेण पदं ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥

क

क२

ननु येतद्विषयविभागादेव सिद्धं

चापते ॥ तन्मात्रेण पदं ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥
तः पक्षोत्पत्त्या तन्मात्रेण पदं ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥

राम. १६

त२

ननु वेपथोति पूर्वविधाने भवेति भावः ॥ शेषादित्यस्यावकाशो याति यातोति अनुपराधात् ॥ स्यावकाशोः ॥ कर्मणिमावक्रियाफलविषयः ॥ अनुपरोपी
तिकर्मेकर्तृत्वं भवति संगे पूर्वविधाने भवेति भावः ॥ शेषादित्यस्यावकाशो याति यातोति अनुपराधात् ॥ स्यावकाशोः ॥ कर्मणिमावक्रियाफलविषयः ॥ अनुपरोपी
हे विषयः ॥ ननु तद्विधाने भवेति भावः ॥ शेषादित्यस्यावकाशो याति यातोति अनुपराधात् ॥ स्यावकाशोः ॥ कर्मणिमावक्रियाफलविषयः ॥ अनुपरोपी
तद्विषयः ॥ ननु तद्विधाने भवेति भावः ॥ शेषादित्यस्यावकाशो याति यातोति अनुपराधात् ॥ स्यावकाशोः ॥ कर्मणिमावक्रियाफलविषयः ॥ अनुपरोपी
देशात्तन्मात्रेण पदं ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥
प्रत्यययोगवति ॥ क्रियापि कर्मकर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥
स्वाश्रयं कर्तृत्वमिति चेत्तर्हि तन्मात्रेण पदं ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥
रगो यद्वा प्राप्तिरिति ॥ सोधनकर्मणि च धातोर्लृट् स्यात् ॥ तद्विधाने भवेति भावः ॥ शेषादित्यस्यावकाशो याति यातोति अनुपराधात् ॥ स्यावकाशोः ॥ कर्मणिमावक्रियाफलविषयः ॥ अनुपरोपी
कुर्वतीत्यर्थः ॥ क्रियाणां साधे कर्तृत्वान्नो कर्तृत्वमिति हारद्विधेयता ॥ तद्विधाने भवेति भावः ॥ शेषादित्यस्यावकाशो याति यातोति अनुपराधात् ॥ स्यावकाशोः ॥ कर्मणिमावक्रियाफलविषयः ॥ अनुपरोपी
व्यत्यासः ॥ सकिं व्याप्तिरिति ॥ यस्वरकारणमपि चेत्क्रियाव्यतिहारोपपत्तिरिति नैष दोषः ॥ नास्ति किंचिद्विपर्ययात् ॥ यो योगविभागः ॥ कश्चित्पति ॥
तिलोकि कर्माप्यादिह स्वार्थे कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥ ततो भावे ॥ ततः कर्मणोः ॥

भा. के
१८
ने
र

कीर्तनु॥ अत्र कीर्तनीतिरतीयार्थदत्तनुः कर्मप्रवचनीयसंज्ञो मायावकौनसहकीर्तनीत्यर्थः॥ एतत्तु सामसादृच पल्लभ्यते ॥ आगमयस्येति सहस्रकचित्तानि
मान्तरिछादस्यः शिष्टेति॥ केचिदाहुः शक्तिः संनतोयस्तद्विधिभ्यश्चिद्विधिविषयश्च शक्तिः मयुष्यतेभोक्तृशक्तीति प्रयोगदर्शनात्तद्विहित
साविषयः शक्तिर्ह्युक्तेविधानिजामितुं प्रत्यक्षं॥ आत्मनोपदेवमिवासाया अत्रगमाजिज्ञासितुमिति न प्रयुज्यते॥ अन्ये तु शिष्टविधौ पारोक्ष
मस्य ग्रहणनियमार्थवशेति किंचिदुक्तं पाप कृत्वात्सतस्य शक्त्येव ग्रहणार्थं किं तदिति विज्ञेयार्थः किं एतद्वर्षादयस्तद्विषयत्वं नोपात्ताः॥ ह्ये
रिद्धे वापाचतुष्यारि सु रविधीयते हेतुमिति गतेप्रकारः येन कर्मिणोपि तु गतप्रकारं सतनेनैव न पतीत्यर्थः॥ मातुरनुवर्तनीत्यत्रमातुः सादृश्यं

अ. १८-२

कीर्तनुसंप्रतिपन्नः॥ उपसर्गग्रहणं कर्तव्यं दहमाभूत्॥ अनुकीर्तनाणवकमिति॥ समो कृज्जो समः अत्र ज्जनदतिवक्तव्यं दहमाभ
तसं कीर्तति शक्यं॥ अपिभिः धर्माद्यो ज्ञागमिस्तथाप्यमुपसंख्यानं कर्तव्यं॥ मायावक्तृप्रामाण्यत्वात्॥ शिष्टेति वासायो शि
क्षेति सासायामुपसंख्यानं कर्तव्यं॥ विद्यामु शिष्टेति॥ किंतिर्ह्येव जीविकाकुलापकरणेषु॥ किंरतेर्ह्येव जीविकाकुलाय करणेषु संहार
नं कर्तव्यं॥ अपस्त्रिते वषभे रूढः॥ अपस्त्रिते कुबुदे भसार्थः॥ अपस्त्रिते श्वेत्प्रार्थार्थः॥ इति गतितास्त्रीत्येव रते गतितास्त्री
त्यप उपसंख्यानं कर्तव्यं॥ येन कर्ममत्तान्नहरेति॥ मातृकं गावो न हरेति॥ आदि नुप्रच्छोः॥ आदि नुप्रच्छोः ससंख्यानं कर्तव्यं॥ आनुते
उत्पलः॥ आनुते उत्पलः॥ अविधिनाथः॥ आदिधिनाथ उपे संख्यानं कर्तव्यं॥ सर्पिद्योनाथ तेमधुनेनाथते॥ उप उपलभने॥
उप उपलभने उपसंख्यानं देवदत्तसंशयते यजदताय चामते॥ कीर्तनुसंमप्रक्षिप्यः स्थः॥ आउः स्थः प्रतिज्ञाने॥ आरः स्थः प्रतिज्ञा
ने रति वक्तव्यं॥ अस्ति स्वाभाति छते॥ अप्रभोगुणवद्दीप्ति छते॥ विकारो गुणवद्दीप्ति छते॥ समवा॥ उदेनूदं कर्मणि॥ उदे
नूदं छते॥ हायाभि बिलकव्यं दहमाभूत्॥ उति छति॥ हेनेति॥ उदेः॥

मं विवक्षितं न प्रकाशस्त्रीत्यपि यामने पदं तद्विद्यते स प्रमाप्रकारेण॥ हायं छते॥ हायाभि बिलकव्यं दहमाभूत्॥ उति छति॥ हेनेति॥ उदेः॥
रेनीत्यर्थः॥ उप उपलभने उपसंख्यानं देवदत्तसंशयते यजदताय चामते॥ कीर्तनुसंमप्रक्षिप्यः स्थः॥ आउः स्थः प्रतिज्ञाने॥ आरः स्थः प्रतिज्ञा
ने रति वक्तव्यं॥ अस्ति स्वाभाति छते॥ अप्रभोगुणवद्दीप्ति छते॥ विकारो गुणवद्दीप्ति छते॥ समवा॥ उदेनूदं कर्मणि॥ उदे
नूदं छते॥ हायाभि बिलकव्यं दहमाभूत्॥ उति छति॥ हेनेति॥ उदेः॥

पठभनेरति

एपा
१८

उदेनूदं कर्मणि

उपायः॥ उपदेवप्रजेति॥ अत्र न करणार्थं विदेकं मुपति छत इति विद्या ज्ञानत्वात् नैव पदं कृतं वाचनं मते न न एव न प्रमिति तत्तत्कृतं अपर अति संगतकर

उपायं न करणं॥ उपदेवप्रजा संगत करणयोः॥ उपदेवप्रजा संगत करणोर्वक्तव्यं आदि नुप्रच्छोः ससंख्यानं कर्तव्यं॥ आनुते उत्पलः॥ अविधिनाथ
तकरी शिक्तानुपति छते॥ अप्रभोगुणवद्दीप्ति छते॥ विकारो गुणवद्दीप्ति छते॥ समवा॥ उदेनूदं कर्मणि॥ उदे
मुपति छतं मं वंमस्थास्त्रि तोयमिथोपि हि यथावयं॥ एतद्विषय कापेयं यदं कंमुपति छति॥ अपर अह॥ उपदेवप्रजा
संगत करणमित्र करणपथि छति वक्तव्यं संगत करणो उदाहरे॥ मित्र करणो॥ शिक्तानुपति छते॥ अप्रभोगुणवद्दीप्ति छते॥ अप्रभोगुणवद्दीप्ति छते॥
तो यथि युत्रयं यथा॥ सुप्रमुपति छते॥ अप्रभोगुणवद्दीप्ति छते॥ विकारो गुणवद्दीप्ति छते॥ समवा॥ उदेनूदं कर्मणि॥ उदे
कोत्रा ह्यएकलमुपति छते॥ मित्रकोत्रा ह्यएकलमुपति छते॥ उपानं॥

रा मुपति यमां मित्र करणं तनुपति छत्यापि मे जी संवधः॥ अयं यथा॥ सुप्रमुपति छत इति सुप्रमो प्रोतीत्यर्थः॥ मित्रवद्विनि सपाहे तु भूतया त्राह
एकलमुपति छतीत्यर्थः॥

३. अदिपातचं माघनेवर्गमानकाधिरक्षितो (कर्मिक) । स्वांगमिहोत्तरत्रय पूर्वमखवत्तुमंगं एवतद्विह्नभवति । दिवर्तनोपक्षेत्तु स्यात्तिमुनवति । अत्रेति ।
४. किमपंविधिष्यनिषमदस्यमिषायेराप्रश्रः । अदिपातचं माघनेवर्गमानकाधिरक्षितो (कर्मिक) । स्वांगमिहोत्तरत्रय पूर्वमखवत्तुमंगं एवतद्विह्नभवति । दिवर्तनोपक्षेत्तु स्यात्तिमुनवति । अत्रेति ।
५. नि । धिरबलवत्यानि मत्वाहिकेपुर्वाविधिर्नसंभवतीतिमावाहन्विधिर्माघनेवर्गमानकाधिरक्षितो (कर्मिक) । स्वांगमिहोत्तरत्रय पूर्वमखवत्तुमंगं एवतद्विह्नभवति । दिवर्तनोपक्षेत्तु स्यात्तिमुनवति । अत्रेति ।

अ. २ व. ३

उपदिश्यन्तयः। अकर्मकादित्येव। उपपत्तिमुच्यते। एवञ्च। स्वांगकर्मकाश्चास्वांगकर्मकाश्चेति वक्तव्यं। उपपत्तेरपारणी। वितथंतेषा
णी। उपपत्तेरपृष्ठं वितथंतेषं॥ अत्रोद्दिष्टाभित्यत्र किं प्रमुखाद्विपत्तेरिष्यत् इति किंचित्। कारणमात्रेण पदेन बोद्धव्यं तेन पर
हेयपदं मत्सु बाह्यमभियन्ता। तपि यस्य कर्मकः। अकर्मकाभ्यां पदोपसर्गः। सकर्मकाभवेति न चांतरेण कर्तृनिर्मुक्तकर्मकाश्च कर्म
कर्मकाभवेति। पदद्वयेन चांतरेण कर्मवर्तिरसकर्मका अकर्मकाभवेति श्रुतिः। अंतरेणापि कर्मकर्तृनिर्मुक्तकर्मका अकर्मकाभ
वेति॥ तद्यथा नदीवहतीत्यकर्मकः। भावं वहतीति सकर्मकः। तस्मान्निरूप्यते। प्रमुखाद्वार्यं॥ उद्दिष्टाः। आहोयमहन्। अक
र्मकादित्येव। आद्यश्रुतिस्त्वैक्यात्॥ आहंतिव्यत्यतेरेण॥। स्वांगकर्मकाश्चास्वांगकर्मकाश्चेति वक्तव्यं। आपृष्ठतेरपारणी। आ
हंते उपपत्तिः। आहो॥॥

नामार्तावितर्कार्थवादितर्कः। तत्तथाप्यनेन वर्तमानलपिः सकर्मकः पुनः प्रपञ्चकमयायाविवक्षयां कर्तुः कर्मवशात् तस्मिन्मात्रेण पदं
नित्यमुपनिधानं नियमापसंघटनस्य न्यायात्मने पदं भवत्येव। इदं नो विषयसाध्याद् अत्रैतेरापीति तदेव ज्वलनवत् तस्मात्पि कर्मकः संज्ञा
यनेनिलापनेनैव सकर्मकः। कर्मकर्तृतिरुपक्षिताराः प्रतिषेधेण। श्रेयिण्यर्थीति वचनेन पक्षिरोपतिविद्वे ॥ श्रीः ॥ ॥ ॥ श्रीः ॥ ॥

ਸਤ੍ਰ

बी२

[illegible]

राम.
३०

अरुतेविअप्रपिनिसः रुतेधुपिदिकरलोमुप्रामोतिअरुतेधुपिप्रामोति॥अनिताउ॥अम्येकतधुपिकरलोमुप्रामोति॥
ब्रह्माश्रित्यप्रामोतिविदुमतेरामतेयद्विधीयते।श्रीहृषिकेशिहृषिकेशवत्तुदेवशिख्येनविधीयते॥अथवेतिप्रकरणंनियमाधीननियमासु
चान्तेनयदुपश्रित्यन्यनियमेनप्रवृत्तानि।तत्रैतत्सुखाभोगान्ध्यातृद्विकारणः प्रवर्तितेप्रज्ञा।छन्दस्वशास्त्रेणनियमः।न्यविशतेनिन्य
रविकारोभ्योनियमोबलीपातिप्रामोतिविदुमतेरामतेयद्विधीयते।अथवेतिप्रकरणंनियमाधीननियमासु
चान्तेनयदुपश्रित्यन्यनियमेनप्रवृत्तानि।तत्रैतत्सुखाभोगान्ध्यातृद्विकारणः प्रवर्तितेप्रज्ञा।छन्दस्वशास्त्रेणनियमः।न्यविशतेनिन्य

म. के. २३

अ. १. ३. १

अनुपराधां॥ तत्रात्मनेपदप्रतिषेधेति अयमभिप्रायः अशेषनात्कृतः स्वैरा नियमादप्राप्तपरस्मैपदभेदेन प्रतिप्रसूतद्वयप्रत्ययत्वोक्तयोर्नैव विधि
 वा कोनात्मनेपदस्य संगः विधीयत इति विदुषा पाकुरादिरिति प्रसूतद्वयमेव॥ न वेति॥ यद्यपीदृशेन त्रैविद्यात् विवाचनानुवृत्तिपरस्मैपदप्र
 तिप्रसूतद्वयमस्ति न हि स्वस्तिनवावचनानुवृत्तिर्न परस्मैपदप्रतिप्रसूतद्वयमस्ति न वा भावस्य आत्मनेपदनिमित्तमेवेति॥ याशादात्मनेपदनिमित्तमेवेति
 यमाराधनविधेः प्रतिप्रसूतवशकानभवति॥ यथैव तद्वृत्तिः॥ आत्मनेपदप्राप्तपरस्मैपदविधीयते न तु तत्र प्रतिप्रसूतद्वयमस्ति अयमभिप्रायः प्रतिपाद्यत
 अनुपराधां॥ किमर्थमिदमुच्यते परस्मैपदप्रतिषेधात् कुरादिमुविधाने॥ परस्मैपदप्रतिषेधात् कुरादिमुविधाने परस्मैपदप्रतिषेधात् कुरादिमुविधाने परस्मैपदप्रतिषेधात् कुरादिमुविधाने
 तेतत्र परस्मैपदस्वरितेति॥ कर्त्रभिप्रायेक्षया फले आत्मनेपदं भवतीति अस्ति प्रत्येकमेतत्तु किं तद्वृत्तिना तत्रात्मनेपदप्रतिषेधो प्रतिषि
 द्धत्वात्॥ तत्रात्मनेपदप्रतिषेधो वक्तव्यः॥ किं कारणं च तत्रादिप्रयोगावचनात्तदर्थं घृतादिभ्यो वाचनं कुरादिभ्यो वाचनं कुरादिभ्यो वाचनं कुरादिभ्यो वाचनं
 नवा॥ न परस्मैपदविधये आत्मनेपदं भवतीति आत्मनेपदप्रतिषेधः आत्मनेपदप्रतिषेधो वक्तव्यः॥ स्वरितेति॥ कर्त्रभिप्रायेक्षया
 कर्त्रभिप्रायेक्षया फले आत्मनेपदं भवति॥ कर्त्तृपुनराप्यास्त्योनेति॥ स्थितिसंज्ञादिभिर्घृते यथा व्यासमेवाह॥ ननु चोक्तं तत्रात्म
 नेपदमतिवेधो प्रतिषिद्धत्वादि॥ परिहृतमेतत्॥ घृतादिभ्यो वाचनं नास्ति॥ अथ वा दुरात्मनेपदं प्रष्टव्यः॥ स्वरितेति॥ कर्त्रभिप्रायेक्षया
 फल आत्मनेपदं भवति इति प्रसूतद्वयं कुरादिभ्यो वाचनं नास्ति॥ आत्मनेपदं भवति इति प्रसूतद्वयं कुरादिभ्यो वाचनं नास्ति॥ आत्मनेपदं भवति इति प्रसूतद्वयं कुरादिभ्यो वाचनं नास्ति॥
 तमेव परं वाच्यते॥ वृद्धपुत्र॥ वृद्धादिषु परं च कर्मकास्तिषां ग्रहणं सकर्मकार्थं॥ अस्ति वक्तव्यं कर्त्तृकार्यं च॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणव
 कर्मकादिषु घृतादिनां चोत्तराणं तात्पर्यं परस्मैपदवचनं॥ अत्राणवकर्मकादिषु घृतादिनां चोत्तराणं तात्पर्यं परस्मैपदवचनं॥ अत्राणवकर्मकादिषु घृतादिनां चोत्तराणं तात्पर्यं परस्मैपदवचनं॥
 तिभावः॥ वृद्धपुत्रा॥ सकर्मकार्थमिति॥ अकर्मकार्थमिति॥ अकर्मकार्थमिति॥ अकर्मकार्थमिति॥ अकर्मकार्थमिति॥ अकर्मकार्थमिति॥ अकर्मकार्थमिति॥ अकर्मकार्थमिति॥
 नः सोऽप्यसौ वाद्योतरं वसिष्ठे सकर्मकाभिवर्त्तयति अतः भवितव्यं वा प्रयोगस्य कर्मणा॥ अस्ति वक्तव्यं कर्त्तृकार्यं च॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥
 न सवक्तव्यं कार्यं प्रयोगस्य वक्तव्यं कर्त्तृकार्यं च॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥
 अतस्माद्विदुषा तदुक्तं परस्मैपदप्रतिषेधो वक्तव्यं॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥ अत्राणवकर्मकात्॥

अकर्मकग्रहणमिति॥ अणविलिख्य यद्विषयो तन्मस्ति आतो ह्यमाणं प्रपुंके आतो ह्यते इत्यत्रा नेनमा कस्त्रस्मैपदं॥ तथापि प्रको ज नोतरं
 मप्यस्तीति भाष्यकारो दर्शयति॥ किं नु तस्मिन्निति॥ तच्छब्देन हेतुमण्णे जनिर्दिश्यते॥ तस्यैव प्रपुंके ज नोतरं धादिभ्यस्तस्मैपदं भवति नाना
 यमर्थः॥ अहेतुमण्णे यो कर्मकश्चित्तर्ककं अतस्मादहेतुमण्ण्यतास्त्रस्मैपदं भवति॥ तेन चेत्यतीत्यनाविधिः स्थितिः॥ यस्माज्जोरिति॥ एत

अकर्मकग्रहणमण्यत विशेषणं यथा विज्ञायेत॥ अथा किं यमाणे गिग्रहणेऽकर्मकग्रहणं कस्य विशेषणं स्या
 त्॥ जेतिवर्त्तते॥ एतन्निशेषणं॥ तत्रकोरोषः॥ इहेन स्यात्॥ चेत्यमानं प्रयोगयति चेत्यति॥ इहेन स्यात्॥ आसय
 ति॥ शपयति॥ सिद्धं तस्मिन्पणाविति बभूवत्॥ सिद्धमेतत्॥ कथा॥ अतस्मिन्पणो बो कर्मकस्तत्रेति चरुम्मे॥ सिध
 ति॥ स्वतर्हिमि घते॥ यथा न्यासमेवास्ति॥ ननु बो कर्मणा कर्मकादिति बुदादिणि बो प्यतात्परस्मैपदं वचनमि
 ति॥ नेषोषः॥ अणविति कस्येदं गेग्रहणं॥ यस्माज्जोरः प्राक् कर्मकर्तो वाच्यते॥ नच तस्माज्जोरः प्राक् कर्मकर्तो
 वाच्यते॥ नवा दव्याऽयमाऽ॥ यादिषु धेनुपसंख्यानां॥ यादिषु धेनुपसंख्यानां॥ यादिषु धेनुपसंख्यानां॥ यादिषु धेनुपसंख्यानां॥ यादिषु धेनुपसंख्यानां॥
 श्रीची॥ लुटि वक्तव्यः॥ किमर्थं अकारः स्वस नो रिखेतदु १५ अथ॥ यदि तर्हि नो तरेण चकार मनुचतिर्भवति॥ अथ
 लुटि सत्राविचकारः कर्त्तव्यः विधायेत्युक्तं कर्मणः॥ अथेच नीमं तरेण विचकार मनुचतिर्भवति॥ इहा विचार्य अकार
 एण एव सर्वे चकारः प्रत्याख्यायते॥ इति श्रीमद्भगवत्पतंजलि विरचिते व्याकरण महाभाष्ये प्रथमस्याध्या
 यस्य तृतीये पादे द्वितीय भाष्यिकं॥ पादश्च समाप्तः॥

अणोणाविलिख्योक्तं तदेकमुनः प्रहृतो पद्योगाद्वा व्यकारेण स्मारितं॥ नवा द॥ समीचीद्वितीयाध्यायिकादिवचने वा उंदाति पूर्वसवर्ण
 दीर्घः॥ लुटि च॥ स्वरितया दनुच्यते चकार मणिवा पस्यार्थस्य सिद्धत्वाद्वा व्यकारः सर्वानेव न शब्दाः प्रसाधये॥ इत्युपाध्यायजे
 यदुनके यदहं तस्माभाष्ये प्रतीये मथ मस्याध्यायस्य तृतीये पादे द्वितीय भाष्यिकं॥ तृतीयः पादश्च समाप्तः॥

अ.१८

[illegible]

शब्द.
३८

एष खंडति पर्वस्य दंतोदाहरेण तत्पर्वस्य प्रमुक्तस्वरेणानुशक्तप्रशब्देन व्याप्यः पर्यायेण उदात्ताभवंति च कदिकाधोरसं पलाये रोगि कृत्वा तं
हवेति। शेषादिभिर्भूतिविभायाकविव्यप्येति निमग्नमाप्नोति नैर्मर्षकादिर्गोकार्वाः स्वेति कर्मार्थं तत्समाधायः किमर्थं कर्मप्रत्ययविषयोः संबन्धोभा

[illegible]

प्रसस्येनो ज्योत्येन न तस्योपास्यस्य सिद्ध्याति न यथिति प्रसस्येन निबधायते ननु प्रयोजन सतीत्यर्थः । एतेनैवोपेक्षितः । नित्ययानां शिखर्या
त वा शिखर्या न ततो वीणा । एकस्मिन् यन्त्राच्चिन्तनीयमयोरुक्तं । भाषिकारोप पर्यायेण प्रवृत्ते शक्ये प्राकपट्टि न संशयितः ॥ ११ ॥

भा.कै.
४-

ସଧି

३

卅

यव

[illegible]

३.
प्रथमे

अतिशक्ते

अतिश्रिये

हम -

[illegible]

३

खन

द्वितीय

व्यते

[illegible]

भा.के.
४४

नवोऽकिमर्थमिति नुमोपि प्रत्ययलक्षणं किं ह्यपरसंतेति प्रश्नः नान्तमेवेति नकारतां त्विति विधायानि यमोन्मत्तवति हि संयुधोऽभितुक्तो यतिषे
धातुत्वापकात् वाच्यतांति न वञ्चनानुभावांगो समात्सारो तादृशिवचनात्कीदृशमतं हि यदोपायतमेतनुं संवकापो नो न्याय्यं तथस्यती
त्यर्थः स्वादि गतेति । प्रत्ययानुसारेण सर्वनामस्थानपरत्वात् । नाप्रतिषेधादिति प्रत्ययप्रतिषेधः प्रतिषेधप्रतीकः । अत्रापि नोति । प्रत्ययप्र
तिषेधात्प्रयोगिनोपदेश्यत्वम् । ननु वेदमिति परस्वारादिभिराकाङ्क्षितप्रतिषेधः प्रतिषेधोपायः तत्र प्रत्ययदेवत्वस्य हेतुः हि तेन पुनः
प्रार्थनः । एवं परस्वारादि स्यादित्येव नोत्तरं नृति स्वादिभिराकाङ्क्षितप्रतिषेधः किं प्रत्ययप्रतिषेधः किं वास्तव्यं विषयमात्रात् तत्र प्रश्नः अतोम
नवोऽकिमर्थमिदमुच्यते । ननु हि तं पदमित्येव किं हि नियमाद्योपमासंभः तांतमेव कीदृशसंभवंतीति नान्यत् । क्तामपूतवाच्यतांति स्वा
दिषु अस्वर्वात्मस्थानां यत्कथं देतव्यतां तन्नाम अस्वर्वात्मस्थानां तदिति परसंयुक्तप्रतिषेधः प्रत्ययः तन्नाप्रतिषेधात्प्रत्ययप्रत्यय
विषयस्वनामस्थानेनेति किं तद्विषयुदाहरणं यदस्वर्वात्मस्थानां तदिति परसंयुक्तप्रतिषेधः ननु यथासंयुक्तप्रतिषेधः तत्र प्रतिषेधः न भविष्यति
पूर्वप्रतिषेधप्रतीकः प्रतीकः । अथ अनांतस्याप्राप्तिः साप्रतिनिषिध्यते कतुतरता । अर्गंतं स्व्यतिषेधो नान्तं चिप्रतिषेधः न भविष्यति
संप्रतिषिद्धत्वाभाविष्यति । ननु चैवाप्रि पूर्वो प्राप्तिर्वाते नोत्तरं प्रतिषिद्धांतीति नान्तं । अथवा नोपाविधायाः कथिष्यते तादृशियुव
युवते न भवतीति ततः सर्वनामस्थानेन अयमिव पूर्व परसंभवंतीति ननु तेभ्यस्तैव भवति यथादाव सर्वनामस्थानां तदिति यदि तद्विषयविष
रंभवति त्वेकः कृतविकारेयरांतप्रहारादोपिष्यति इहाम्भानुं क्रूरविगीतानि तु किं यत्प्राप्तं प्राप्तिः इत्येवेति ननु उ
हत्तमोपायः इहः पतये । पदसंतादक्याः । इहोपायः इह । ॥ ११ ॥
यनेऽस्य प्राप्तानुभावाश्च सम्यक्वारविषयविहारीणोत्तमास्य प्रकर्षः नान्तस्वारादिप्रतिषेधः तादृशतांतीत्येवार्थः कलमासादयेत्यत्र आह्वानादे
त्यत्र तादृशिति प्रतिषेधप्रतीकः तादृशेय पूर्वसंवरणादिप्राप्त्याभावात् तादृशिति वाच्यकत्वात् तादृशः प्रवर्तते तत्रोत्तरं परमिति परसंयुक्तः
सर्वनामस्थानेन अप्रतिषेधः अस्वर्वात्मस्थानं न्यून्यननुक्तो यवीत्यनेन ननुक्तं यतः । यकादादि सर्वनामस्थानां तादृशितियग्रहापुत्रा
यतेनासारो सर्वनामस्थाने परसंभानि विध्यते ननु ह्नादाविति तन्मयापिष्यति । मसंवेति भासतां यवी सर्वनामस्थानेनैव ननुक्तमप्राप्तं
गोपिति । अत्र स्वादिभिरिति यदसंहायां स्यात्पूर्वस्यादस्याद्वयत्वात् तादृशितिरस्येत । तास्यदयोऽति । तास्यस्यावाविमसंतीति नोत्तराकांक्ष

सूच्यति

साम्-

बं४ तो

[illegible]

४

[illegible]

व
ष

नामिहानिब्रह्मभित्तिरव्याधिकारार्थतयापदसंज्ञायाध्यातुमनुव्याहृतिः। तस्यापदसंज्ञायां त्वस्य अत्र पदसंज्ञेति
वचनात् त्वस्यैव सति पदांतयेति निवेद्या तात्वेन स्यात् तत्राप्यनुसंगेत्। मूलस्य स्यात्प्रयोगो ननु सकारो लोपो न भवति च्या
संज्ञाया अकारास्येति तत्राधिकारान्ता उपसंज्ञा नान्येतानि केदं विषयास्तदुक्तः ॥ ॥ ॥ ॥

भाके
४८

तद्वदिति। अप्राधान्यप्रसंगिरेषत्वात् तद्वाहो विपुत्र वदवात्पद्याहीमिततमत्वात्प्रधानं न प्रयोनापिप्रधानाः सत्ययौमिति। प्रामस्य
समापारित्ययापयकाद्यतिसहावात्रास्ति प्रामस्यापावयोः। रहत्वार्थात्स्यानिर्देशा इत्येवापायकत्वमितिभावः नवापायस्य
ति। परीतिशोभासि नैवहस्यविचिंतितवान्तथाहिहृदयमलहस्यपिषोपाखास्मभिमिप्यतिहृदयस्यपरोपतर्ति। प्रयोनाभव
ति। सतिहिअवधौगति रपायोभवति। नामथागतिविशेषत्वादायस्य। नसावतर्ति। शब्देनास प्रयोनासंबंधि विशेषस्येतिभावः।
प्रमासत्वात्तद्वदएवसंबंधिनेनप्रतीयते॥ कर्मसंज्ञाप्रसंगेति॥ अप्राधान्यव्यक्तितशोभाअयराशतिभावः। अत्यधी संवेति। मह

त
म
ति

तद्यदाप्यप्राधान्येकचित्तशब्देनैतेतसाएवदोषः। कर्मसंज्ञाप्रसंगोः कथितस्यग्राह्यतास्युपपत्त्यानेपकृतीति। अपादानं चह
नस्ययौमिति। अपादानं संचाप्रोतिकृतस्ययौमिति। सविश्वतर्ति। अवापायस्याविचिंतितवाने। नवाएवदोषः।
किंकारणं। अयायस्याविचिंतितवात्। माभावावावेति। तत्किंतहिंसंबंधः पदविचिंतितवाने। नवाएवदोषः।
रावापायोविचिंतितोभवति। नवापादानं संचातद्यदाहस्ययौमिति। संचातद्यदाहस्ययौमिति। संचातद्यदाहस्ययौमिति। संचातद्यदाहस्ययौमिति।
ति। अपंतहिंदोषः। कर्मसंज्ञाप्रसंगेति। कथितस्यग्राह्यतास्युपपत्त्यानेपकृतीति। नैवदोषः। कर्मसंज्ञाप्रसंगेति। कथितस्यग्राह्यतास्युपपत्त्यानेपकृतीति।
तो न लक्ष्यं कुत एतत्। नक्ष्यं हिंसंज्ञाकारणं। तत्रमहमाः संचायाः कारणेन तत्रप्रयोः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः
मिति। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः।

याः संज्ञायाः कारणेन तत्रप्रयोः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः
लेन किंचिदेव प्रवृत्तप्रतीत्यत इति। क्रियायां नैवैकस्यकारणं संचायादानादि संचायाप्रवृत्ते। अत्यधीमिति। करोतीति कारकमिति यद्यप्ययं यत्तदा
स्वतंत्र्येयकं संचायाकारकसंज्ञा। विशाप्रोति ननुकरणादीनां कार्यकारणत्वात्कृतं शब्दः। कर्मवाच्यो कारकशब्दः। ॥ ॥

मिहंति। स्वमायोरसेवेवांतात्तयात्तदनुमानद्वारेणाप्रधानक्रियायासुपयोगात्कर्तृसंनिधौविलम्बायां स्यादिति चेत्तस्याप्राप्तं भावस्यावामव्यति
न उदेकारकसमिप्यर्थः। संभवेति। क्रियायां संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः संचायाः

सिद्धं तत्प्रतिकारकं क्रियाभेदात्पदादीनां कारणे। कर्तृभावसिद्धः कारणधिकारायोः कर्तृभावाप्रतिकासकं क्रियाभेदात्प
वादीनां हिप्रतिकारकं। क्रियाभेदात्पदादीनां कारणे। कर्तृभावसिद्धः कारणधिकारायोः कर्तृभावाप्रतिकासकं क्रियाभेदात्प
ग्रहणयोगात्सिद्धं ननुलावनेषोयकवेवाक्रियाः प्रधानस्य कर्तृभावः। आदिप्रयोगो द्वासेवनतुलावचनेषोयकवेवाक्रियाः प्रधानस्य कर्तृभावः। आदिप्रयोगो द्वासेवनतुलावचनेषोयकवेवाक्रियाः प्रधानस्य कर्तृभावः।
हृदयेवदेवदः पचतीत्युच्यते। तत्ररापाचिर्वैरनेष्वप्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः।
धाराक्रियायां अधिकारायपक्षः। प्रयोगपक्षः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः।
अतोऽतत्ररापाचिर्वैरनेष्वधिकारायपक्षः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः।
एषाः पक्षेतीति। आधिकारिकेतेर्वैरनेष्वधिकारायपक्षः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः।
रास्यकर्तृत्वे। उद्यमननिपातनामि कर्तृत्वे। क्रियापदप्रधाननिपात नामि कर्तृत्वे। उद्यमननिपातनामि कर्तृत्वे। क्रियापदप्रधाननिपात नामि कर्तृत्वे। उद्यमननिपातनामि कर्तृत्वे।
पप्रधानस्यकर्तृत्वे। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः। एतत्प्रधानकर्तृभावः।
असित्वायोः केरनेतत्सर्वविशेषः स्यात्तत्परासि नाद्विद्यते। ततोनायेतद्विद्येत॥ ५ न निपातनेवपप्रधाननिपातनामि कर्तृत्वे। उद्यमननिपातनामि कर्तृत्वे।
रत्नं। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः।

ति। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः। अत्यधीमितिचेरकृतीरेकं शब्दानुपपत्तिः।
व सात्तत्तात्प्राधान्यात्तदनुमानद्वारेणाप्रधानक्रियायासुपयोगात्कर्तृसंनिधौविलम्बायां स्यादिति चेत्तस्याप्राप्तं भावस्यावामव्यति
पदशब्दमिति ॥

[illegible]

अथ मया ये वादानि । अथ ग्रहणात् के मर्त्ये । आमादाया इति शक्यते नैव । न रक्षिकराणां संज्ञायाः अधिकामभिव्यक्तिः । एवं तर्हि या मासाः । अथ
के सप्ताद्याः वा । तिनोरं मुं कुरुति । अत्राप्यधिकारा संज्ञायाः अधिकामभिव्यक्तिः । एवं तर्हि स्वस्य पर्यायतति कुडास्पष्टः । पत्रतीति कुडा
विशेषप्रसादार्थो मासुपसंख्यानं के र्त्तव्यं । तु पुनः । अथ मासुपसंख्यानं । अथ मासो नैव । अथ मासो नैव । अथ मासो नैव । अथ मासो नैव ।
प्रमादं मया त्वमाद्यतिथीमासु । तति । एवं चोपसंख्यानं के र्त्तव्यं । संकाशकं मया । अथ मासो नैव । अथ मासो नैव । अथ मासो नैव । अथ मासो नैव ।

२ अगुप्साविहसप्रमादार्थानामुपसंख्यानं २

दंमुद्रवक्ष्ये ॥

॥ येनैव संस्थापयाम्य ॥ यथाभोक्तुं दामममिनि विप्रान् तत्र प्रधानं कथयते तत्राप्रामस्य कर्म संज्ञामवतिनतम् ॥ येनैव पापधिकं करासेना हस्येति ॥
 अस्तत्रापायशक्तिमवबन्धनं च काकत्वाभावात् संज्ञानमविष्यति ॥ अथायाभावाच्च संज्ञेयत्वं ॥ यथापायाभुवत्पतिर्पूर्वसंज्ञकत्वात् तत्र
 विशुद्धं च ज्ञानत्वात् पूर्वसंज्ञकत्वाभावात् कारणापमोक्तौ ॥ अग्रे यत्नाह ॥ यतो ह्यहं यद्वा विनिर्दिष्टोपायोऽस्य न अस्ति तत्तस्मिन्पात
 मात्रस्य लोकपायत्वेन प्रसिद्धत्वात् काकविचारान्नेय्यावत्पराह ॥ अथ न्यतः संज्ञासिद्धिस्तत्रैव ॥ यत्र चिद्विषयो पापः संज्ञात्रयसिद्धिः कस्मि
 त्तत्त्वगोपान्तिभावः काकस्यैव ज्ञात्रयस्यो ज्ञाप्रति ॥ यथानवध्यप्रमाणोक्तिः ॥ सो कोऽप्येधं प्रतिपन्नमि वक्रान्नयनेत्युच्यते ॥ अत्र यन्म
 नि होषाप्रतिपत्तिव्यवस्थेयं प्राकृतः ॥

सम०

58

नवकृष्णमिति साधकतमं करामिति तमप्यश्वरोत्तमसहितेन अधिकाररत्नधिकः कारोधिकः सूर्यश्रेयाश्च ग्रहोत्तमबुद्धिश्च स्यादिति पापप्रमाणा-
शनसंसाधवर्तते । अथ कौर्त्तमसाहितेन गुणधारणे निवृत्तौ नुगुणादौ च हैतेन संमितेन बुद्धिः शिष्यः शीघ्रं मयौ रत्नाकारबुद्धिर्ना सिकरलुप्य-
येत्ते शिष्यः तेः साकारप्रकैः पादलिपुत्रका सांगमग्राह्यातयः साम्येतातवान सप्रकर्षोऽप्येतापुनः दृष्ट्यदूतत्वात्वाकं प्रयुक्तं रत्नयैः ॥

इति१

नवकृत्यै कथं। इत्यावरधर्मास्तु यस्मिन् अथर्माद्विभक्तौ रह्य एव मनस्येति ता पूर्वका भवितुमिष्यति दुःखोऽधर्मा नाने
नक्तस्यमसि रतिवृत्त्या तं संप्राप्य निवर्तते। तत्र प्रवम पथ एव पारानमित्येव सिद्धा इह अथर्मादि रतिः। अथर्मा
निवर्तते। अधर्मा अमाप्यति र्मा तं तु हृत्तीति रह्य एव मनस्येति तत्र प्रवम पथेऽपि निवर्तते। किं हि दुःखो नानेवं क
एवमासीति सवृत्त्या संप्राप्य निवर्तते। तत्र प्रवम पथे एव पारानमित्येव सिद्धम्। इह सर्वकारण्ये कथः। पाठलि पुत्रका
अभिपूत एव इति यत्नेः सायं गतवान् भवति स एतत्पुत्रे ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ २ ॥ ॥

11 2 11 2 121 2 11 11

विविधं वेदमहादानं निरिदं विषयं पात्रविषययोरेतन्निर्णयेति ॥ तत्र निरिदं विषयं यत्र चातुनापायवत्तत्तानो विषयो निरिदो यत्र यथा
 रागाद्वर्तते ॥ यत्र विषयं यत्र चातुनापायवत्तत्तानो विषयो निरिदो यत्र यथा
 कुलप्रायश्चित्तीत्यादीनां गेयाकेषु विवर्तते ॥ अयेति निर्णयं यत्र निरिदं विषयं यत्र चातुनापायवत्तत्तानो विषयो निरिदो यत्र यथा
 यत्र पात्रविषयं चाभिरुपतसति ॥ ॥ ॥

भ्यः पादलियुत्रकाभिरुपतसति ॥ ॥ ॥

43

५ अथ वा नृणां चाम्युक्तं भवेति । अथ च यमपि योऽप्येकं नृणां कर्म भवेति । तदा प्रभवतीति च यत्कर्मसि तात्पर्यं राधाय च कर्मसि किं
नायं तादाय कर्मसि संततत्वात् । अथ नृणां चाम्युक्तं भवेति । कर्मतात्पर्यं यत्कर्मसि तात्पर्यं राधाय च कर्मसि किं
नेकमण एवमसि तात्पर्यं । अथ च यमपि योऽप्येकं नृणां कर्म भवेति । तदा प्रभवतीति च यत्कर्मसि तात्पर्यं राधाय च कर्मसि किं

উষা

एवम्

सामि-
त्रेसर्व

रविचतुष्टयेहापि संस्था वस्तुतस्तथा वेदताभावेऽप्यतीते किमुपसर्ग इहोपादानेन एव तं विभाषित्वैवाश्रयपक्षोपादानेन प्रशस्तमिति भाष्यकारस्यापेक्षायाः तावदेति आह (नं रतिनप्रसक्तत्वादित्यर्थः)। युद्धादिति। युद्धविषयमवहनपूर्वकं निष्पन्नं कर्तृत्वस्यैव प्रत्येकत्वमिति पतिसुब्रह्मस्येह तस्यैव न निश्चितमिति। किंवा तदनुष्ठानरहिते भावः। कश्चैव न निश्चितमिति। किंवा तदनुष्ठानेन एकस्याप्येकं कर्मापात्रेण कारकभावेन कर्तृत्वात्कर्मत्वेनैवोपपद्यत इति भावः ॥

५

五

ति२

स्तौत्येवमुक्त १५

व

गुणकर्मणि लादि विधि समुपे गुणकर्मणि लादि विधि समुपे तिसह परेण्योपेन पाति बुद्धिप्रत्यवसाताथ शङ्क कर्म कर्म का एवमपि कर्ता
सगाविति ध्रुवचेदित्युक्तिषु वाप्युपेन दनल्यमते वंचनकारे अथ उपेन उच्यते तदुक्तिषु वाप्युपेन कर्मणि लादयो वंति एते
दनल्यमते एवायं स्वचरं सम्यक्ता ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]

[illegible]

स्वतंत्राचारं प्रवृत्तं अनेक कारकसाध्यासाधिकादिप्राप्त्यायथाकल्पितेनान्येन तत्रासत्प्रतिपादितं । यस्यापि तात्पर्यादौ प्रस्तावनेनान्येन संबोधितेन तत्र प्रवृत्तिर्न तत्रैव भाष्यकता प्रतिपादिता । हे त्वमिति प्रयोगः यस्यानर्थः । यथा कर्तुं नैव विकरणादीनां निमित्तात् अतथा प्रयोगः कर्तुं नैव प्रयोगस्य साध्यात्वात्कर्मसंसाध्या उपसर्गात् तावदप्यन्योन्येनैव वर्तमानेति कृतं तदा यान्ताप्रोक्तिसम्योजकरस्य चतुष्टयं न सममपमानं । यद्यपि तेनैव तेति प्रयोगस्तत्तर्हि प्रयोगस्य कर्णादि साधनानि यान्तादिनास्तानि अस्म्यधाते क्रियापिदौ सत्तादिभ्यश्च । ॥

ધાને

क्रियासिद्धौ सदा गतिरर्थः ॥

एम०
६३

अर्कवृत्त्युपनितापुटिप्रयोगस्य स्वात्वेत्येन स्यात्तेषां साधनं तत्र न विनियोगादिना क्रियां कुर्वन्तव्यास्तु पूर्ववत्प्रयोगे न ककारायतीति
अपदिश्येत ॥ शब्दे तावदिति ॥ उपसंख्यानं वा प्रयोगस्य स्वात्वेत्यस्य तत्त्वमप्युक्तं प्रतिपाद्यते ॥ प्रयोगस्य स्वात्वे
गण्यव्यापारप्रत्ययवैतान्त्रिकिलोपसंख्यानारभ्यते ॥ तेन वैरमुच्यमाणं प्रातर्भ्यः कतेति सत्त्वं तत्र ॥ नत्वकुर्वेति येवंचेत प्रयोगे
न कसंनिधानेति पितृवद्वैतं मातृप्रयोगे कतेति तस्य स्वात्वेन वैरसंवातश्चास्तीति ॥ कृत्वा ध्वक्त्वादिना कश्चिदसौ तु
वैरमसंभूयैव्यप्येत तत्रति ॥ श्रुतिवैतं कर्तृधिकारात्वेन विहितत्वात्तद्व्यापारक्यामिति ॥ स्वाद्यैरान्तराध्यासस्योक्तिः ॥ तद्वैतं

[illegible]

तत्राकिं योपदिशेति । त्वार्थादर्थो नादिकापासत्यामिस्वर्थः । तत्राप्येवश्रुतिः । ननु पूर्वस्वरूपं एव प्रयोगस्य स्वत्वात् तस्य सपराधित्वं तत्किं
मर्थं बोधते । एवं समुत्तरेण ह्यर्थप्रयोगस्य स्वत्वापारे प्रवर्तनात् स्वान्तरे प्रवृत्त्यालेख्यत्वात् । प्रवर्तनात् प्रवृत्तौ प्रेक्षयेत्यर्थः । तत्त्वा
तन्मोक्षितस्य प्रयोगो नूतनो न ह्येतत्स्वत्वात् । तत्त्वान्न निति प्रवर्तनात् । प्रेक्षयद्वासाध्यपराणि ह्यर्थमिति बोधितेति । तत्राप्येव श्रुतिः । ननु यार्थ
मात्रस्य श्रुतेः तत्राप्यारत्वात् तत्र मन्तीति । न त्वेतद्गुरुं मापयत्युच्यतात् । तत्त्वात्तत्रैव यद्वासाध्यपराणि न भिन्नोपमात्रमुच्यते ननु तद्विनिर्दिष्टस्य

भा.के.
६४

स्वतंत्रतया विनिर्णयसामर्थ्ये वासनावित्तसामर्थ्ये वा किं प्राप्तं तत्र येनासायासित एव निष्पत्तिरशक्या ॥ स्वतंत्र्यं यत्र तत्र स्वनिर्णयः ॥ प्रयोजकस्य नि
 योपायस्यैवास्वतंत्र्यस्य निरूपकत्वाद्वा ॥ प्राधान्यवति रिता वा ॥ उक्तं वैति ॥ वृत्त्यभावात्सामर्थ्यव्यापिषीकृतत्वात् ॥ स्वसमाप्तिं यातुं उक्तं
 वृत्त्यभावात् ॥ वाच्येति निर्विवादं ॥ नासायास्यस्तत्वाणि ॥ हेतुवति चेत् ॥ यत्र वैश्वककारितोत्पन्नमभ्युत्थनं श्रयतेति ॥ अत्र प्रयोजकस्य स्वयं
 हेतुवितेन तुल्यः प्रयोज्योपायस्य ॥ ३५ ॥ अथाध्यापनं पटवत् ॥ पटवत्तु तत्राप्यपि प्रथमस्याध्यापनस्य चतुर्थे वादे तृतीयमाहिकं ॥ प्राप्ती ॥

स्वंतत्रत्वात्तिद्विहमेतत्कथं सत्तत्रत्वात्सत्तत्रप्रयोगोऽयमिति पक्षतत्रत्वात्तिद्विहितिवेत्तत्तत्रप्रत्ययतत्रत्वंविपत्तिषिद्धं यद्विस्वं
 ज्ञेयप्रयोगः अथप्रयोगोऽयमिति तत्रप्रयोगोऽयमिति तत्रत्वेति विपत्तिषिद्धं उक्तं किमुक्तं उक्तं तदुक्तं तत्रत्वात्तद्विहितिरथास्यकुप
 यधिकारयतीति तत्रत्वात्तद्विहितिरथास्यकुपयतीति तत्रत्वेति विपत्तिषिद्धं तत्रप्रयोगोऽयमिति तत्रत्वंविपत्तिषिद्धं तत्रप्रयोगोऽयमिति तत्रत्वंविपत्तिषिद्धं
 मिति ॥ इति याज्ञिकसामह्याभ्येप्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थपादे त्रीयपादिकं ॥ प्राप्तीश्वरान्नपानाः किमर्थं रेकाध्वरिषः श
 र्वोऽयमिति प्रथमाद्विषयप्रामादिति ॥ शर्वोऽयमिति प्रथमाद्विषयप्रामादिति ॥ शर्वोऽयमिति प्रथमाद्विषयप्रामादिति ॥ शर्वोऽयमिति प्रथमाद्विषयप्रामादिति ॥
 आचार्ये प्रवृत्तिर्जीयमिति अत्रतोऽयं शर्वश्चत्स्यप्रवृत्तामिति शर्वश्चत्स्यप्रवृत्तामिति शर्वश्चत्स्यप्रवृत्तामिति शर्वश्चत्स्यप्रवृत्तामिति शर्वश्चत्स्यप्रवृत्तामिति
 स्ति ॥ कुरुतेतः युरोपे तस्मात्स्मृतां एतं तस्मात्तिद्विहितिरथमेतत्स्यात् ॥

परःविस्वः

किमर्थमिति। प्राप्तिश्चादिष्ये वक्रियतां प्रत्यासत्याधि। श्वरस्य यत्तु नैवेद्यशब्दोऽयदीष्यत इति प्रश्नः। वीक्ष्वादिना व्याप्तिमायाहोष्या एव
तत्राकस्यात्। यदास्तेऽदितास्तत्रावच्छिन्नावाकासादि तरेण शब्दोऽस्तीत्येव तदधिप्रेत्येव युक्तं। यदयमिति। स तेन प्रवर्तनीता। मूलमुक्तो
श्च निजातत्वादेवायमसंसारोऽपि ह्यन्योऽहो नैवेद्यस्य यत्तु सति विधानात्तापकात्तद्व्याप्तिर्वाच्यत इत्यर्थः। पोषीति। कृत्याद्येन वैकेन
त्वादित्येनैतः स्वस्मादिमौतेषु तत्पर्यमेतस्यादित्यज्ञापकं व्याप्तिर्वाच्यम् ॥ ॥ ॥

महं हीति ॥ या सा बाष्पममाहापांतिपातत्वाख्यमीमांसाय्यमस्तं। महेव किं तदिह। नोनेति सापकं सपद्यते। स मास्तेक्षिति। तल्लयनाती
पुष्पाहत्रये निमगार्थमेतत्स्यात्। न तस्यास्पृशत्। ग्राह्यमेतत्तदियथैव तद्वृत्तिभोके प्रत्यासत्तिराग्राह्यते यथा कर्पेज्जानान्
एव पारित्यस्यति। त्रेहादि वशात्। तौ तमप्युत्तरकांतं प्राप्य निवर्तते। कपिलनादिन्यत्राप्यथातिक्रमकाराणां भावाद्। हि स्यात्सर्व
भूतानि ते च तथैव हि पुनियेधावने रात्र्यप्यवश्यं ते। उह तवियेधाभावाद्याश्रित्याप्यत्र। स्यात्सन्नोकाव्यपेक्ष्यं ततो कोकादी

यत्र हि अथवा पाठस्याव्ययसंज्ञां शास्त्रित्वाय मया चार्थः अतस्तोयैश्वर्यशशस्त्वस्यैव हरातिता । समासेष्वप्यपीमात्रा समासे
 घटतः ज्ञापकस्यातः अथवा पाठस्य समासोऽव्ययसंज्ञो भवति तान्मन्त्रोऽप्येवं हि नोक्ततत्सिद्धेः । तस्य बालो के अथवा ता
 दो । तस्मात्प्रत्ययेषामनुव्रतीति एव प्रथमो बतानुव्रतीति का ततो नुव्रतं तिलो किं वा तिवर्तते हि तोयैतयोः यच्च तां
 मृदकां सेवाचुम्रंति । तस्मादेकाधिकं ईश्वरशब्दोऽहीतव्यः । अथ प्रावचनं किं मर्षं प्रावचनं सप्तभिर्ह्यर्थैः प्रावचनं किं
 मतेति यातसंज्ञाया अकिञ्चिदेवास्यातः अकिं पेमाणा हि प्रावचनेति च नोक्ता प्रावचनं के प्रावचनीयसंज्ञानि तातसंज्ञा
 प्रावचनं मावधिवतेति प्रावचनं क्रियते ॥ ॥ ॥

॥ वाधे रूततां मावधि वतेति प्राग्वचनं क्रियते ॥ ॥

तां हि देवकीनिषेधेयुनस्तेषां पादानमवयसंज्ञाय एवाभावे जायते निपातसंज्ञात्स्यात् । तत्तच्च विकर्तृश्रीमित्यादौ निपातकक्ष ४
 नातिप्रसूतसंज्ञायात् । अथेति प्रागग्रहणद्वारावधिनिर्णयस्योपदेति नितान्तयेतावत् स्तक्यानाप्रत्ययस्यादिश्रुतातेविनष्ट
 निर्दिष्टे शोभासिमतविषयेष्वनविषयप्राय भूषणप्रसंगेष्वतः उतिभावः निपातसंज्ञाश्रुतात् । यद्विषु प्राद्विषु क्रियायोगे विकल्पितगतिसंज्ञा
 विषयेषु स्तान्तामभितिष्ठचगतिंसंज्ञाभावनोतावकक्षानिपातसंज्ञाप्रत्यादिपंता भिन्नोपदेत्यर्थः ॥ ॥

महत्तरोमहंति अचउपसात्तइतितलंभवतिः अछहृस्यचोपसंख्यातं अछहृस्यचोपसंख्यातं कर्तव्यम् अद्या
गति श्वाकारिकाशब्दयोपसंख्यानेकारिकाहृस्योपसंख्यातं कर्तव्यं कारिकाहृत्य पुनश्चनसोछदसिगतिस्
सोभव तइति वक्तव्यं पुनरुत्तरं वा सोदेयं पुनर्निष्ठोत्तराः अशिगूतश्चनोहितः ॥ ॥

छद्मद्राक्षणेनपठित्योभवति॥गति॥कारिकाशब्दस्येतिकारिकाः क्रेपायर्पादास्थितिरित्यर्थः॥अत्राश्वपरोपसक्तश्लोकवर्जं
 कारिकाशब्दस्यप्रशङ्गो न भवति क्रियायोग्यशब्दो न कारिकाशब्दस्यविशेषः॥तत्राकारिकाशब्दस्यविशेषः॥तत्राकारिकाशब्दस्यविशेषः॥
 तति॥तिस्यधनराधेयप्रतिपददत्तैर्नरपरप्रकृतिस्वरायतोगावश्चिधेः॥अत्राश्वपरोपसक्तश्लोकवर्जं
 द्वादशरुक्तिगणस्यदत्तैर्नरपरप्रकृतिस्वरायतोगावश्चिधेः॥अत्राश्वपरोपसक्तश्लोकवर्जं
 नियातत्वाद्युदात्तस्यचनः॥अत्राश्वपरोपसक्तश्लोकवर्जं
 नियातत्वाद्युदात्तस्यचनः॥अत्राश्वपरोपसक्तश्लोकवर्जं

गुणपस्योक्तिः क्रियायोगोऽतिसामान्यो या रानात् विशेषावधारणार्थवचनं - अथवा प्रत्यासन्नैः क्रियापक्षतरतिः स्यात् ऋत्वात् नार्थ
वृत्तिरिति उपसर्गोत्प्रेषणोपायेनात्पक्षैर्कारितृतिः प्रगताः अङ्कवति वृत्तिरिति तत्रातप्रहस्यपाकजनितः प्र
योक्तव्यतेः उच्यते इति। क्रियाशब्दा प्रयोगोऽनुपसर्गात्वाभावे - अनेकाकारेति। येषां त्रिक्रियाशब्दप्रयोगोत्प्रेषणसं
गत्कृत्वा संज्ञाः क्रियायोगोऽप्युक्तिः प्रत्युक्तं प्रतिपादयितुं च - आत्कृत्वा संज्ञाः क्रियायोगप्रतिपादयितुं च प्रतिपादयितुं च
सामवेतीति वक्तव्यं किं प्रयोक्तव्यं प्रत्युक्तं प्रतिपादयितुं च - प्रत्युक्तं प्रतिपादयितुं च - प्रत्युक्तं प्रतिपादयितुं च - प्रत्युक्तं प्रतिपादयितुं च
न
ति
अ

भा के
९७

उपेगुणीयत्वेति प्रयोगापीनोचनसंभवात्प्रयोगेन तदुद्देशं न बाध्यते नित्येति चेत्तावत्कृत्वमिति योऽपि विहितैक्योऽपि कृत्वमिति विषय
याप्यप्रयुज्यते नान्येति अनुकूलमिति प्रयोगोपि समासयोः संभवात्तदोषरूपात्तत्वात्प्रयोगात्तदुद्देशं न बाध्यते नित्येति चेत्तावत्कृत्वमिति योऽपि विहितैक्योऽपि कृत्वमिति विषय
तोऽपि न तत्र प्रयोगादिति सत्यं तत्र सिद्धेति नित्येति चेत्तावत्कृत्वमिति योऽपि विहितैक्योऽपि कृत्वमिति विषय
ऊर्ध्वदिशि कृत्वमिति योऽपि विहितैक्योऽपि कृत्वमिति विषय
नवाभ्यामपि कृत्वमिति योऽपि विहितैक्योऽपि कृत्वमिति विषय
इति परं
तदिदं
तिः प्र

परं

तिष्ठति संज्ञाप्रसंगात् ननु न्यवसितेति योऽपि विहितैक्योऽपि कृत्वमिति विषय
नवाभ्यामपि कृत्वमिति योऽपि विहितैक्योऽपि कृत्वमिति विषय
इति परं
तदिदं
तिः प्र

त

अनिष्टशब्दनिवृत्त्यर्थेति चेत्तदुद्देशं न बाध्यते नित्येति चेत्तावत्कृत्वमिति योऽपि विहितैक्योऽपि कृत्वमिति विषय
नवाभ्यामपि कृत्वमिति योऽपि विहितैक्योऽपि कृत्वमिति विषय
इति परं
तदिदं
तिः प्र

तिना विशेषणतदंतविधिर्भवति तत्र समासविधौ स्तुतिप्रकृतं प्रातिस्नंतस्य न पूर्वपदं प्रातिस्नंतविधौ न्यवसितेति चेत्तावत्कृत्वमिति योऽपि विहितैक्योऽपि कृत्वमिति विषय
नवाभ्यामपि कृत्वमिति योऽपि विहितैक्योऽपि कृत्वमिति विषय
इति परं
तदिदं
तिः प्र

भा.के.
६०

उपसर्जनसन्निपातशति। यद्यपि नोकेति वरीतः प्रयोतो नरुपतेत व्यापिकनमुद्रुनरयोरोह्योप्यपपरत्तमासेकते उपसर्जनपूर्व
मितिशास्त्र दर्शनात्पर्ययेतापूर्वनिपातेनभाभाकूलमुद्रुनउत्कर्तुं तन्नेवेवैवाश्रयतेतप्रतीदसंकेतमिति। सुकटेकराति
ति। सदेनकटाः क्रियेतर्तिते कर्तृकभाणोश्चरुकोमिति। तत्रास्मात्प्रमातृकटैकपणीतिप्रतीति। अस्त्येति॥ शास्त्रेणप्रामोत
प्रतिषेधान्तेनैव प्रमुत्तरत्ययः। त्विच्छरणादव्ययस्यापिभेवतीतिवेतोनेतराति। अनव्ययस्येतिनिषेधप्रत्ययत्वात्तवाधितुमशकत्वा

पूर्व

धातोः

उपसर्जनसन्निपातेतुपूर्वपरव्यवस्थार्थः। उपसर्जनसन्निपातेपूर्ववरमवस्थाद्यमेनदृक्त्वं। वृषभंकूलमुद्रुनोपवभंकूलमुद्रु
हंअत्रातेःप्राधातोः प्रयोगोयथास्यात् यद्यपसर्जनसन्निपातेपरव्यवस्थार्थमिदमुच्यते। सुकटेकराणावीराणानिदृष्टं
कणोवीराणांनिवृत्त्यत्रातेः प्राधानोः प्रयोगःप्राप्नोति। आचार्यमहर्षिर्निययतिनात्रातेः प्राकृप्रयोगोभवतीतिपदयैव
दुःस्वपुकेच्छुकृच्छार्थपुत्रलिङ्गितिरवकारमनुबंधकरेति। कथं कृत्वाज्ञापकं त्विच्छरणादव्ययस्यापिभेवतीतिवेतोनेतराति। अनव्ययस्येतिनिषेधप्रत्ययत्वात्तवाधितुमशकत्वा
त्रातेः प्राकृप्रयोगोऽस्यात् त्विच्छरामनेयं कस्यात्॥ अस्त्यमुद्रुनअनव्ययस्येतिप्रतिषेधोभविष्यति। पश्यतेत्वा जायतेना
त्रातेः प्राकृप्रयोगोभवतीति। ततः रवकारमनुबंधं करोतीति। नेनरुजितपुर्व। यद्यप्यत्रातेः प्राकृप्रयोगोऽस्यात् त्विच्छरवात्रमुद्रुना
मा कथं कृत्वाज्ञापकं त्विच्छरामनेयं कस्यात्॥ अस्त्यमुद्रुनअनव्ययस्येतिप्रतिषेधोभविष्यति। पश्यतेत्वा जायतेना
लमुद्रुनोपवभंकूलमुद्रुनअनव्ययस्येतिप्रतिषेधोभविष्यति। पश्यतेत्वा जायतेना
मयंमहतीसंज्ञाजियतेअनव्ययसंज्ञापश्चाद्विज्ञायेत। कर्मप्रोक्तवतः कर्मप्रवचनीयाः केपुनः कर्मप्रोक्तवतः ॥ १ ॥

तुप्रयोगानियमस्यान्यत्रावकाशात्तवाधेयिनकाचित्कृतिः। स्मरेवेति। कटैककराणांनियमविप्रयोगोऽप्यदेवमुद्रुनमित्यर्थः। कर्मप्रव
नीयाः। केपुंमिति॥ नापवाथं त्वात्संज्ञाकरास्त्वानुप्रकथयैकाज्ञावासेज्ञाकार्येतिभावः। अतर्थसंज्ञेति। अर्थमनुगतायैवना
गताभीकृतमवृत्तिनिषिद्धायासासंज्ञात्वेत्संज्ञा। कर्मप्रोक्तवतः। प्रयुज्यमानेकेयापदेः। विविशेयं योतिनवंतत्त्वयो॥ १

२. ६३१

हेतु २

हेतु

क्रियांनानुगतिंक्रियाप्रतिषेधेनप्रोक्तसंतीत्यर्थः। येअप्रयुज्यमानस्यक्रियामाहमिति। शाकल्पसंज्ञेति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्य
मानस्यतिशयेनक्रियाकृतत्वोवयंसंज्ञितयोहेतुंयथाकृतसंज्ञाः संवेधस्वमर्थोऽनुप्रावर्षेति। प्रतीयते। तदयमनुसंज्ञितामिति
हेतुयाभिहितं संवेधमवहिनः। विशिष्टक्रियामित्येनहेतुमद्रूपत्वसंज्ञाविशेषस्यतथावातत्वेनयोसंवेधस्यसंप्रययात्। त
थाहिक्रियामाहमिति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्यमानस्यक्रियामाहमिति। शाकल्पसंज्ञेति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्य
मानस्यतिशयेनक्रियाकृतत्वोवयंसंज्ञितयोहेतुंयथाकृतसंज्ञाः संवेधस्वमर्थोऽनुप्रावर्षेति। प्रतीयते। तदयमनुसंज्ञितामिति
हेतुयाभिहितं संवेधमवहिनः। विशिष्टक्रियामित्येनहेतुमद्रूपत्वसंज्ञाविशेषस्यतथावातत्वेनयोसंवेधस्यसंप्रययात्। त
थाहिक्रियामाहमिति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्यमानस्यक्रियामाहमिति। शाकल्पसंज्ञेति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्य

य

प्रेसंप्रतिक्रियांनानुगतिंक्रियाप्रतिषेधेनप्रोक्तसंतीत्यर्थः। येअप्रयुज्यमानस्यक्रियामाहमिति। शाकल्पसंज्ञेति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्य
मानस्यतिशयेनक्रियाकृतत्वोवयंसंज्ञितयोहेतुंयथाकृतसंज्ञाः संवेधस्वमर्थोऽनुप्रावर्षेति। प्रतीयते। तदयमनुसंज्ञितामिति
हेतुयाभिहितं संवेधमवहिनः। विशिष्टक्रियामित्येनहेतुमद्रूपत्वसंज्ञाविशेषस्यतथावातत्वेनयोसंवेधस्यसंप्रययात्। त
थाहिक्रियामाहमिति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्यमानस्यक्रियामाहमिति। शाकल्पसंज्ञेति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्य
मानस्यतिशयेनक्रियाकृतत्वोवयंसंज्ञितयोहेतुंयथाकृतसंज्ञाः संवेधस्वमर्थोऽनुप्रावर्षेति। प्रतीयते। तदयमनुसंज्ञितामिति
हेतुयाभिहितं संवेधमवहिनः। विशिष्टक्रियामित्येनहेतुमद्रूपत्वसंज्ञाविशेषस्यतथावातत्वेनयोसंवेधस्यसंप्रययात्। त
थाहिक्रियामाहमिति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्यमानस्यक्रियामाहमिति। शाकल्पसंज्ञेति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्य

॥ ॥ ॥ ॥

संनिधातेरुपमिति॥ अत्रनसंभवतीतिपापि। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्यमानस्यतिशयेनक्रियाकृतत्वोवयंसंज्ञितयोहेतुंयथाकृतसंज्ञाः संवेधस्वमर्थोऽनुप्रावर्षेति। प्रतीयते। तदयमनुसंज्ञितामिति
हेतुयाभिहितं संवेधमवहिनः। विशिष्टक्रियामित्येनहेतुमद्रूपत्वसंज्ञाविशेषस्यतथावातत्वेनयोसंवेधस्यसंप्रययात्। त
थाहिक्रियामाहमिति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्यमानस्यक्रियामाहमिति। शाकल्पसंज्ञेति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्य
मानस्यतिशयेनक्रियाकृतत्वोवयंसंज्ञितयोहेतुंयथाकृतसंज्ञाः संवेधस्वमर्थोऽनुप्रावर्षेति। प्रतीयते। तदयमनुसंज्ञितामिति
हेतुयाभिहितं संवेधमवहिनः। विशिष्टक्रियामित्येनहेतुमद्रूपत्वसंज्ञाविशेषस्यतथावातत्वेनयोसंवेधस्यसंप्रययात्। त
थाहिक्रियामाहमिति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्यमानस्यक्रियामाहमिति। शाकल्पसंज्ञेति। तदनुप्रावर्षेदियत्राकोः प्रयुज्य

शिल्पप्रविशामंतिभूमेऽप्यनादितविशेषमस्मिन्धर्मः पञ्चेति। शंखेनसंतंहीरुकोलेनाभिन्नेशंसादिधर्म्यः पञ्चमेति। धातोर्लोचकत्वात् एष
 स्वप्रयोगात्तात्प्रेयसितलेविनालयः प्रयोगात्तेभारुपसांग्रहावाधिपूर्वकमव्ययार्थाः। रक्षाछानामिति। प्रकरणादिवशात्तदुपगतार्थ
 नामविपुलतत्तावात्यर्थः प्रयोगोन्मोके भवति। नचामिद्यमप्रसंगेयेवामेवहिति। ताधर्मात्प्रयोगोदुपगते। तएव प्रत्ययैतेनैतत्तत्तद्व्यवस्थ
 र्शितित्यप्रयोगादशंजात् ॥ ३

[illegible]

८६

प्रायः आह । नृचेति । सप्तदिव्यतान्त्रभावे यथा सुकस्मदीकशेषाभावात् । एवं तदधिकरायोपेति । जपयोगिने दम्भदिव्यज्ञेताहाराभ्यातपो ।
ये कशेषाभावे यथा नृभिराभिचेति । एतद्योग्यतान्त्राद्येति । प्रसिद्धेतेत्यर्थः । एतद्वत्स्वर्गपितृमाह । क्रियापृथक्तेति । यथा क्रियापृथक्
को सति द्वयपृथक् नृसहाचक्राद्येति । द्वयपृथक्तेति । क्रियापृथक्तेन भाव्यपरस्परसहचर्याद्यभिचारात् । एवं चक्रेति । द्वयपृथक्ते सति

५५-

[illegible][illegible]

[illegible]

एवंचकृतेति। अथ कस्मदर्थं स्पष्टाधनं लाक्ष्यमावाच्यं। अथ्यति प्रथमं स्पष्टात्तत्रां क्रमेते अनाश्रितवियवविशेषः प्रथमोयि
धोयमानां तां तां तितुल्यवियवविशेषेविधोयमानो मध्यमो ज्ञातव्यवशो मवः। ततः तत्राद्यवारं नितसद्वा तस्यापि अ
विधिये मध्यमो ज्ञातव्यवियवः। तनुप्रथमस्यर्थः अतः त्वमिति। प्रकृतिविकृतो भेदविशेषादिति प्रत्ययः। तत्र के प्रकृ
तुला अथेति। प्रथमेन भाव्यमथ विकृत्याप्यवशमध्यमेन निप्रथः। अत्रोत्तरं तुल्यवति। प्रकृतेरेव विकारहृत्त्वस्यासंप्रसोरे

एवं कृत्वा सोप्येदो भवति ॥ पदकृतत्रयुष्मदस्मद्व्येष्टप्रथमप्रतिषेधशेषवादिति ॥ अथातः प्रथमद्वयमङ्गः कर्त्तव्यतेतत्तु युष्मदस्मदे ॥ इत्युपरोक्तयोस्तुमात्रव्यवहारोऽप्रतिषिध्यतः तत्र युष्मद्व्येष्टः अस्मद्व्येष्टश्चास्तीति कृत्वा मध्यमोऽसौ भविष्यतः ॥ अथेदकृत्वा भवितव्या ॥ अत्रैवे संवद्यते तद्वति मद्रवनीति ॥ आद्योऽखिल इव सिद्ध इवासीति तद्वति मद्रवतीत्येवं भवति ॥ मध्यमोऽसौ कस्मिन्नभवतः कोऽप्युक्तव्योऽस्मिन् संभव्यो भवति तद्यथा कोऽनुवद्यो ज्योतिषमग्निमज्जती कोऽनुवद्यते ॥ कथं तदिहारी कोऽप्युक्तव्यो भवतः ॥ गोही कतिपयमिहारी कथं कथानयेति ॥ अथोऽप्यव एतदेवं भवति यद्विश्वराष्ट्रयेऽश्वमज्जते तद्वति विश्वराष्ट्रयोऽनुवद्यते ॥ ॥ ॥

[illegible]

[illegible]

रस्वत्यत्रनीर्णितत्वात्रेहोपन्यस्तानेहोपायप्रेत्यापततपोःश्चापिस्थैर्वाव्यवधानकालेनयोवोषयंतुमाधुतिभाकावागिति। नागिदि राम
ग्रन्थिबर्धयतेतन्मुपायनवस्थितान्तसंनिकर्षोप्यादिप्रतिविधयेयं। एतेनहीति। बुद्धिकल्पितसर्कःयोवोषयंतसन्निकर्षादिव्यवृद्धास ७७
योधीरस्येति। तत्सर्वप्रयोगेति। तननेतत्कल्पितपस्याः सातत्सती। सकलविषयव्यापिनीतीति। बुद्धिपस्येतत्त्वज्ञीति। अन्तेतुतत्
नीतिरिति। यदंतितत्त्वतविषयानव्याक्रुती। बुद्धिरस्येति। स एवायं ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

विश्राद्वेति विद्यार्थेऽतश्चाधिचरति नानागच्छति यत्सक्तमस्ति विद्यार्थे तेषां अतस्त्वर्थः । आभावे वेति । वेदेषु आभावे वसानमिति पदंति । अत्रोत्तरा
 मो वसानमिति तत्र पुनः पुनः विद्याः कस्येति विवेकं तत्राणामर्थं यो भाः तदनुसंहितो वसानमिति वक्तव्यं आभावावप्योपलक्षणा न निवृत्त्यर्थ
 रस्वति पयतपत्वं व्यापिरेकस्याभावाविषयत्वाद्दिसर्जनी यस्मिन् तां विद्यामेविराम्यवचनमिति अधिकृतं व्यभिच्यर्थः । ततो वसानमेवेति । अदसि
 तं आभावावस्थेक एवावस्थेः तेषां पुनरभाव्यहोरात्रकं च व्यभिच्यर्थः । तत्र लोप संज्ञायामभावः संज्ञात्वेनाप्रीयते । अवसानमसंज्ञायामूलं

विरामप्रवरविचार्यतेऽथाभावावसाननल्लक्षणस्यादिरामेवेति। कश्चात्रविरोधः। अभावैः वसानलक्षणोऽप्यर्थभाववचनं अभावैः वसानलक्षणपदार्थभाववृत्तशङ्कतेऽयं परिहृतोऽभावोतिवक्तव्यं। अत्रान्तरादिदिशद्वयस्याभावस्तत्रमात्रतर्किकव्यापारसंख्येयखरवसानयोर्वैसर्जनीयः इति विसर्जनीयः प्राप्नोति। अस्मत्तर्हिविरामप्रवरप्रविशामवचनं यस्य विरामवचनमनुहारात्तेनैकं नैकं ननु यस्यास्य भावस्तेनास्य भाववृत्तशङ्कतेऽयं परार्थपरमाविद्यति। अथाभोजोपः। नतैवसात्तवमनुहारात्तर्हिविरामप्रवृत्तशङ्कपरार्थमविद्यति। अतोभोजोपवसानं नैवेति। अत्रशक्तिविरामशक्तिवर्त्मपरस्तादृशशब्दस्य विरामप्रवृत्तमात्रतर्किकव्यापारस्वरवसानयोर्वैसर्जनीयः इति विसर्जनीयः प्राप्नोति। नैवदोषः ॥ ॥

हृत्तालेन तत्र गंगा ताभावीपल्लितो वर्णवसानसंज्ञारथः ॥ ३३ ॥ अत्राभावस्ये वनोपा वसानवसेत्याख्यास्यते ॥ अस्मिन् जलसंसा
नोपा रतिपथो वृक्षः समीपस्थो कस्य चोपस्थो ययौ ॥ अत्रैवैकाः ॥ पल्लवो विषयभेदात् न भेद्यते रतिपरतरे कस्यापि सन्तीयो अव
साने चरे कस्यापि रतिपत्तनीय रत्नादे श्च विषयसे हस्यानी विवक्ष्यते ॥ सनापेति ॥ अत्राभावो विषयशतपथीयत्वं न्यते ॥

प्रथमोऽध्यायः समाप्तः॥

586

अथ महाभाष्ये द्वितीयाध्यायस्य प्रथमपादप्रारंभः

587

श्रीगणेशायनमः समर्थः परविधिः विधिप्रतिकोपदेशं विस्मयान्नः कर्मसाधनम् २॥
कारः विधीयते विधिप्रति किंपुनर्विधीयते ॥ ३ ॥ ७ ॥

७ निप्रक्षः सि प्रवोदिति विधिविधानद्वयस्योपाधिकेन प्ररुपांतस्मिन् द्वयस्य विप्रवोदधानद्वयकृतं सखेवानयोर्भेदः रनप्रत्ययो
तस्यैव गन्तव्यत्विप्रत्ययान्तस्योपादानत्वात् तस्यैव प्रयोगदर्शनं मुक्तहेतुः कर्मसाधनमिति एतत्प्रवोदधानद्वयस्यैव
विधीयतरति वाक्यप्रदर्शनं तस्यैव प्रमिपश्यर्थं किं उच्यते कार्यविधौ प्रवोदधानदिहात्मनः १ ॥२५॥

एम्.

३१ ईश्वरसमाधानकार्षिणिवानर्पकोत्साह समाश्रयि च्चनत्स्यापिपात्रावज्ञास्यत्सविषयत्वादनार्हपुनरिभित्तं ३१
 ज्ञानिप्रवेशिनिरासस्याप्रवृत्तानुव्यभ्रान्तकेलाभावात् च्चानिर्दिष्टः कृतः तत्रसमाश्रये न तेषां च्चनत्समुदयोवाचे नोति
 विविधान्तरविनाशमभिवर्धितानोविरोधकोमिहिति नोत्पत्तिनामोभियन्तः सूच्यते एवेतिपदविभिनंमभि श्रयापे
 कवात्तात्प्राप्तेनोपनिषत्तन्निधानेनशायियदोतरसर्वधेनयोपनिषत्तन्निधानेनतत्समाश्रयकृतनिरतिदि
 र्दिशमितिराश्रयेणशरविच्छिन्नस्यैवंतथाचोक्तनिरपिपदंविशिष्टपिपरमिति तत्रविमलवृत्तिभ्रंतादिशुद्धविद्यानंमविद्या

समाप्तो विभक्तिविधा संपरंगद्वयश्च किञ्चनरयमधिकारः आहोस्वित्प्रभाषाकः पुनरवि
कारयामाधयोविशेषः अधिकारः अतिपोगांतस्य निर्दिष्टार्थं नित्ये योगोऽप्यतिष्ठते ९ ०

[illegible]

भा. के. हि. २ परिभाषासुनरिति निर्गोषासनेनपरिभाषाकिममाणाप्रपञ्चलिगीपलंभस्तत्तामोतीसुर्थः प्रदेशांतरेषुतुल्यपार्थनासामान्यारि
कारपरिभाषायेभेदेनव्यवहारीमाध्यकारस्याधिकारोनामविप्रकारइति तथाहयोः परिभाषयोः सावकाशयोः प्रमुपस्थितयोः कः
पुनरिति कासिप्रपञ्चेपक्षेस्वाभावभवति कस्मिन्वागोस्वमितिप्रश्नस्वरूपितव्यमित्वरितप्राप्तुक्तं समर्थयद्वापहितव्यमित्यर्थः त
त्रसुरितोगाः क्रिमास्तेषांस्वरूपितव्यमिति निर्दिष्टः मथास्तेषां गणाः स्तुतइति यद्विधिग्रहणांवाप्रपञ्चेनकत्तव्यमित्यर्थोक्तंभवति
सर्वमेतच्चमिति यावन्ति यदकायोपिगानिस्वोपपद्यपरिविधिशिष्टाद्यादानेनपरिभाषाकेतुंयेसर्थः अन्यस्त्वपिपरिभाषास्वपक्षिण

परिभाषासुनरेकदेशस्यासतीकृतज्ञास्वपिज्ञतपति प्रदीपदन तद्यथावदीयः तद्वत्तलितः ए
२७: कदेशं कृतंवेदंमामिज्ज्वलपति कः पुनरुपयुज्यविशेषः अधिकारोसतिस्वरूपितव्यं परिभाषा
यातुसर्वमेतत् तथैवपरंहेतुमवति एकाशीभावोवासाप्रत्येसाद्यपेक्षावेति तत्रैकाशीभावोसा
यमेविकारोचयति ३:६:

६१: उपस्थिते तस्मिन्पुत्रापेक्षाकपते हेतुमिति द्वयोर्भावोद्धितातत्रभवहेतुसंशयसंपत्ताममुच्यते अथवाहास्यामितेप्रकारद्वयेन
विरुद्धतातन्निर्वाधारवित्तेनास्तेवक्तव्योमनभवहेतुनदेवसंशयज्ञान एकाशीभावइति यत्रपरास्वपसनेनीपतस्त्वयो
नितिरत्रत्वायोनिवापरमधानार्थोपात्तनादीत्यर्थोतत्रमिधायीनिवास्त्वयोभावः परस्परकोक्षायावयेत् ३ श्रीएन
३:७: जीएमायानमएमायानमएमायानम

इति द्वितीयः पक्षः १

समासएकइति तत्रैकाशीभावसमसहान तवेति एकाशीभावः सामर्थ्यमधिकाररत्येकः पक्षाः व्यभिक्तासामर्थ्यमधिकारैर्विविधसामर्थ्यमधिकार
रतितृतीयः स्वपरिभाषायामपिप्रयः यत्ताइतिवद्वयचोत्तेभवेरकाशीभावः परिभाषावित्तिनिर्णयः अभिनेतृसकंभक्तिनिर्णयः अपि
त्रतरकेभवतीति उभयविधेसांमर्थ्यव्याप्तीयमाणात्तुर्थसमसहानस्यभेदः स्यादभिनेतृज्ञानमर्थमभिनेतृवाको ह्यस्यानाहपि
ज्ञायामपि सामर्थ्यमपिहृत्तमभिनेतृभवतिनयाप्येकाशीभाविसामर्थ्येदो आभावात्सर्वार्थयोगात्त्रतरकामिसुच्यते तत्रपरागवत्

समासएकः संयुक्तीतोभवतिविभक्तिविधानंपरंपरवत्सहानसंयुक्तः यत्पेक्षायां पुनः सामर्थ्यधिकारोचयतिविभक्तिविधानेपरा
गवत्सहानोभवतिमासत्वेकोऽसंयुक्तः अथवास्त्वयिममर्थयद्वापानिपुक्तयहणानिचकृत्तानिभवेति कान्यच
३३: सुताः मर्थ्येनवत्सहानसंयुक्ताइति व्यपेक्षाया उचः सामर्थ्यपरिभाषायांस्वसंसापादोभ्याकरणेपरंगंधस्तसर्वः संयुक्ती
तोभवतिमासत्वेकोऽसंयुक्तः मंत्रैकाशीभावः सामर्थ्यपरिभाषादेरेवस्तत्रमभिनेतृकंभवति एवमपिक्वचिरक
तव्यसमर्थग्रहणकिमपि क्वचित्कर्तव्यनकिमपिअकर्तव्यतावकियते ३ :७:

वेतविमित्यहणान् दोषाभावविभक्तिविधानेपिक्वचित्कर्तव्यनकिमपिअकर्तव्यतावकियते ३ :७:
या२ यद्विभक्तिषुपुक्तयोगय हणान्द्वान्द्विजतीययोगसाक्षेयविरतस्त्वयिनापिर्नहोषः परिभाषायांस्वसंसापादोभ्याकरणेपरंगंधस्तसर्वः संयुक्ती
५१: तयः संयुक्तीतावति एकाशीभावोचेत्तस्मिन्वत्सहानसंयुक्तयहणान्द्वान्द्विजतीययोगसाक्षेयविरतस्त्वयिनापिर्नहोषः ४ :७:

भा.के.
३

समर्थानां सति, द्वास्तननेषु कालानाम्प्रसङ्गविधानादिप्रसङ्गात्तद्विदितमस्तद्विदितपरिविधित्वेन तस्य भाष्येयस्यानादसामर्थ्यं
प्रत्युपाप्रसङ्गात् कर्मणाणां येषां कर्मोपदिष्टार्थे यत्प्रतिपादितो नैव कर्मणा उपपादनात्प्रतिपदिविधित्वेन त्रिकारिपक्षेति विभक्ति
वाच्यत्वात्कर्मणः पदविधित्वेन तत्प्रतिपादोपस्थानात्प्रतिपक्षः ननु चेति यदिकुंभकप्रसङ्गः समर्थोपिधापीवातमर्थोपिधायीयस्या
तत्ततोऽसमर्थोपिधापि प्रयोगानि दृश्यन्ते यत्र कर्तव्यः स्यात्तन्मर्थेति भावः स एव तावदिति यथासमासादयोऽसमर्थानाम्प्रामा

समर्थानामर्थमाहति कर्तव्यनक्रियते कर्मणासमर्थोहिति ननु वगम्यते तत्र समर्थकुंभकारेण
रकार इति सस्याम्यते उच्यते तदुच्यते सर्वतावत्समर्थोदुत्पाद्यः अथ समर्थग्रहाणि किमर्थवद्वृत्तिरिति
नीयाधितारिभिः समर्थते कष्टप्रितो नरकचितः समर्थग्रहाणि किमर्थे ५ ॥ ॥ ॥

वन्निर्देवसमर्थवचनं किं यत्नेन हरेनापि समर्थग्रहाणामर्थप्रत्ययनिर्देशार्थे कर्तव्यमित्यर्थः प्रोते विधानेन सज्ञानत्वात्प्राप्त्यनुमानो
नै यत उपपन्नमिति प्रहसाः सत्याप्य करणं प्रत्ययस्य सत्यत्वे सति समर्थपरिभाषापरार्थमेव अथेति प्रधानपदेषु प्राप्तात्
नैसिवाहोपपद्यमानेन सामर्थ्यान्विधायते ननु हितो समर्थस्यासामर्थ्यवचनेन कर्तुं पापं न तथापि विधौ सामर्थ्यापत्त्या नार्थस्या
दसमर्थपदस्य प्राधान्यमुच्यते समर्थस्य च यद्यपि समर्थतामात्रे विधीयते तथाप्यनुबोधनाय भिन्नयोः शब्दयोः संक्षेपः अक्रियापक्षेति तस्य

मा

परंति अतस्मिन्नेति योतमात्रे विधितारिभिः समर्थेति विरोधान् एकार्थोभाषाभावे विवचनात्समाससंज्ञायात् अनर्थक्यापि समासस्य
वचनात्प्रतिपादकत्वात्प्राप्त्य विध्यर्थे त्वसंभवे समासग्रहाणामनियमार्थत्वात्तु पदनाह्वाक्यमिति पक्षे कस्यचित्पक्षे कर्तव्यपक्षस्या
देकार्थोभाषाभावे विधौ तत्र प्रसङ्गस्य बाध्यत्वे विधौ प्रतिपादनात्प्राप्त्या हि प्रत्ययस्य लोकोभावेति ततो योतार्थेन तत्तमं ज्ञासीति
समासः स्यात्तदनुवृत्तिरिति अस्मिन्वाच्यमपि किमर्थोपस्थानात्समर्थेति प्रत्ययस्य कष्टप्रितो नरकचितः समर्थग्रहाणि किमर्थे
स्यात् अथापि त्रयोपानां समासः स्यात्तथाप्युक्तस्य विधीयमानस्य समर्थपदेन स्यात् अथापि त्रयोपानां समासः स्यात्तथाप्युक्तस्य विधीयमानस्य
पक्षेदेवदत्तकष्टप्रितो विद्युमिन्नोपपन्नत्वे तथाहतीयातत्कृतार्थे न गणवत्तन्म शंकुलाखंडः किरिकाणाः समर्थग्रहाणि किमर्थे
किं करिष्यात्तत्कृतप्राप्त्येति तदुच्यते च तर्थात्तदर्थोपबलित्वस्य सति ततोऽदितं दृष्टव्यमिति समर्थग्रहाणि किमर्थे
तत्संगोप्योहिते वदन्नापमिचमीधयेन दृकमयं दसुमपेचोरपये समर्थग्रहाणि किमर्थे गच्छत्वमाह केभ्योभयेदेवदत्तार्थ
उदत्तस्य वृत्तिवचनेन समास्यते ननु पुरुषः प्राप्तात्तत्कृतः समर्थग्रहाणि किमर्थोपस्थानात् उदत्तदेवदत्तस्य सत्तपोप्राप्तेः
अतः शोः ह्योप्राप्तेः समर्थग्रहाणि किमर्थे उदत्तदेवदत्तस्य तेषु शोः पिबतिपानागारे अथ निमगाणि पिबत्यर्थग्रहाणि हरे हरे

एवं च

स्योऽसमासः स्यात्तदनुवृत्तिरिति अस्मिन्वाच्यमपि किमर्थोपस्थानात् उदत्तदेवदत्तस्य सत्तपोप्राप्तेः
अतः शोः ह्योप्राप्तेः समर्थग्रहाणि किमर्थे उदत्तदेवदत्तस्य तेषु शोः पिबतिपानागारे अथ निमगाणि पिबत्यर्थग्रहाणि हरे हरे
लोभियेत्वात्तदनुवृत्तिरिति अस्मिन्वाच्यमपि किमर्थोपस्थानात् उदत्तदेवदत्तस्य सत्तपोप्राप्तेः
अतः शोः ह्योप्राप्तेः समर्थग्रहाणि किमर्थे उदत्तदेवदत्तस्य तेषु शोः पिबतिपानागारे अथ निमगाणि पिबत्यर्थग्रहाणि हरे हरे

५६ नि

स्व २

एतत्.

4

596

३२

धार्

597

यथायत्नं तस्यात् मयेकएव विनिर्दिष्टायै न प्रतीतेरहोत्पत्तुस्त्वयमवधत्तीतोत्यदिवां भावः पौलस्त्येवाकापोरेकएवार्थः प्रतीयते तन्न सामर्थ्यमेतेरपि लार्तिनापि प्रपन्निकां कुत्रेयायां त्वेपि प्रपन्नानामावाप्ता योऽप्यता दृष्टादिशेषादिशेषाभावो न विनिर्दिष्टार्थप्रतीतिः स्यात्तव विनिर्दिष्टवार्थोऽननुपपन्नोऽप्यपि भिन्नमपि भिन्नोऽप्यननुपपन्नतावतारतिवाक्योपादेया यथा ब्राह्मणानां शस्तेभ्योऽननुपपन्नतावतारतिवाक्योपादेयस्यैवार्थः १२

[illegible]

नात्र सप्ताशो भविष्यतीत्यर्थं न सप्ताशो मासकरीति गव्यास्त्रिदशसु प्राणामकलाभिमतो लोके प्रयुज्यते तस्यास्तितमर्थं यो
साहस्रेषां सतततन्निवृत्त्यर्थमेतद्विषयं किंचिदुक्तं तामाशमहाराणं गव्यदसु तन्निवृत्त्यर्थं यो

एतदुत्तरं सर्वः पञ्चमः स्तोत्रग्रंथः ततः एतस्यां कृष्णस्तोत्रग्रंथः ।

प्रा.के
७ व

शुद्ध

राज्य-
२

सुगण्यत्वेनातः ४५

भाक्ते-वप्र योग नियमो धर्मश्च वरदितः
श्रेति। नानुभवंति वरदित्वाध्वं वदन्ति॥

१ संख्या विशेषो

न

ना२

५७

प्र. को. ८ तदसांनिध्यसि लुकाविप्रकर्षवर्जितलाहस्यैः ननुति नहिहिमापनेर्ये लुकाबाप्ये वाचये अथिलयस्याभावात् ततएवमाशु
स्पतिरात्रिमेवासाग्राप्यतश्चयः अहोर्ध्वेति प्रत्ययिभिनाथप्रतिपादनाप्यवयवागात् अयंरूपमिति अयंलभावाः शतकं पर्वतसं
ख्याविशेषादिषु त्रयल्लप्रतिपादनेच्छापावाक्यप्रवृत्तेः अयंसातृतीः गोपुरसि गोपुराः कुलपट्येन एकस्याविद्ययैव लुका
पृथ्वरात्रि सर्वोत्तमविशेषोऽयमे जातोचेदेव इवचनमिति व्यक्तिगतंसात्वापेक्षान्वयिः सित व्यक्तिगतं व इत्येवमिति तद्व्यपेक्षमूल

[illegible]

चनंकिमेतप साहसराभिः उववेनेयकि बहू नन प्रतीपते । तहाजासां प्रवृत्तचनमिरा सुधाम्यते वर्षासतरं शोषः सुखायेकस्मिन्नपि
 आना वयं वृद्ध स्थाये सो वृद्धचनो नो योषा रावते । नलं असह्यहस्यते गोपार स्याम्यपेरेक लसुधाम्यते । तहापेकृतिव हलालिस्त्रा
 लुक् लिंगविशेषस्यापि कुचिद्वद्व्यापारं कमारोहति कुचिन्त्या ककुनेरे धृमांसमिति वाकोपिमासतरनिहृत्तरोलावि शेषा
 दिवसस्य तपे छागस्य मांसमिति १५

[illegible][illegible]

二

या

सप्त ०
१०

[illegible]

१८ पक्षे राजपुरषादीनिवाक्यविषयपदसङ्कापव्यवधानि वर्णयन् वदन् धर्मोऽप्युच्यमानाव्यवधानित्वतो निरवयवाद्येवाके वदन्
सत्प्रसङ्गिवाश्रयणेनान्वाख्यायते। अहंतिपदातिस्वार्थस्योपाजहत्स्वार्था। उपपञ्चस्येति। राजपदापादानमर्थकमिति
चेत्। पर्यायत्वं उपपञ्चराजपुरषपक्षेऽप्येवमर्थव्यापकमत्स्यादिसंज्ञेऽपि। द्विवचनं प्राप्नोतीति। लघ्वन्वयो धातिविषया। जहत्स्वार्थे।
ति। नतिस्वार्थमजहत्। स्वेनार्थेन वशीकृतस्वार्थमंतरोपादानं घटते। युक्तं पुनरिति। उपातस्वार्थस्य सांगाभावात्। अग्निनेवो ह्यस्य।
वाटं युक्तमिति। पक्षार्थवदित्वादेव। ३०

भा. के. संख्यायेति एवं शेषाधिकविधिपरकार्षः कश्चिन्नेकार्थद्वयार्थः कस्यारति एकदाविभक्त्या गणप्रधानमतस्यायं हयस्यप्रतिपादितप्रमाणत्वा
 १२ दितिप्रश्नः प्रथमायां प्रति प्रधानत्वविधायित्वात् गुणानां प्रधानत्वमिति प्रथमप्रमाणविप्रतिपत्तयेति भावः न प्रथमायामर्थरति प्रथमादिसूत्रे
 उक्तप्रमाणेनैव धातुत्वात् गुणानां प्रधानत्वमिति प्रथमप्रमाणविप्रतिपत्तयेति सर्वप्रमाणस्याप्युक्तत्वात् एवौ भव्याधिष्ठानत्वात् नृषु धातुत्वात्
 दिवसीदिवचने स्यात्तस्य द्वयोरेव समकालेन संबन्धमप्युक्तत्वात् संबन्धः प्रतीयते अभिहितरति कश्चिदर्थो भित्तिना तत्र भूतोपधात्
 संख्यायेव प्रवर्तते ननु चोक्तं यमर्थो विधानत्वात् योर्द्वयोर्द्वयवत्प्रतिदिवचनेनातीतीति कस्याः पुनर्दिवचनेनातीतीति प्रथमायाः
 न प्रथमायामर्थोऽस्मात् पञ्चमासा हि मासोति न प्रथमायामर्थः पुरुषः प्रथमाया एव तीर्ह मासोति ननु चोक्तं न प्रथमायामर्थो एतेति
 अभिहितः सेधोऽतिशेनः आतिपरिकार्यः सेधः तत्र प्रातिपरिकार्ये प्रथमेति प्रथमाया एवो द्विवचनेनातीतीति सेधोऽतिशेनः एकार्थ्यं
 नावपवसेत्यातः ह्यवसति न संद्यात एतेकत्वमर्थस्तेनावयवसेत्यातः सुखरतिनेमविष्पति परस्परव्ययेत्तासां प्रथममेकपर
 स्परव्ययेत्तासां प्रथममेकरुति १३

रतिप्रमाणसंबन्धो भित्तिनो यथा एतत्सुखरतिनो भित्तिना सत्त्वात् एतेकत्वमर्थस्तेनावयवसेत्यातः सुखरतिनेमविष्पति परस्परव्ययेत्तासां प्रथममेकपर
 पचमीति कर्त्ता भिद्यीयमा नैगुणभावोदने भूतो नत्वसो आतिपरिकार्य इति न प्रमाणत्वात् तत्र सन्धो भित्तिनो तत्रैतः प्रातिपरिकार्यः स
 पचनेति अतिरेकाभावात् एवमपि द्विवचनेनातीतीति स्थानेति इह राजपुरुषात् संद्यात्वात् भित्तिना तत्रैव त्वं तिन संद्यातेनावयवार्थो
 यत्कृत एकत्वमप्युक्तं विधिप्रश्नः प्रतिपाद्यत इति न द्वापमेकत्ववचने प्रवर्तते न तत्र गणप्रधानत्वमप्युक्तत्वात् प्रमेदिवचनमिति सर्वः पर
 स्परति व्ययेत्तासां प्रथममेकरुति १३

पुनरुक्तविदंतमिति आतः १३ विदंतमिति विदंतमिति १३

प्र. ०
१२

भा. के. संख्यायेति एवं शेषाधिकविधिपरकार्षः कश्चिन्नेकार्थद्वयार्थः कस्यारति एकदाविभक्त्या गणप्रधानमतस्यायं हयस्यप्रतिपादितप्रमाणत्वा
 १२ दितिप्रश्नः प्रथमायां प्रति प्रधानत्वविधायित्वात् गुणानां प्रधानत्वमिति प्रथमप्रमाणविप्रतिपत्तयेति भावः न प्रथमायामर्थरति प्रथमादिसूत्रे
 उक्तप्रमाणेनैव धातुत्वात् गुणानां प्रधानत्वमिति प्रथमप्रमाणविप्रतिपत्तयेति सर्वप्रमाणस्याप्युक्तत्वात् एवौ भव्याधिष्ठानत्वात् नृषु धातुत्वात्
 दिवसीदिवचने स्यात्तस्य द्वयोरेव समकालेन संबन्धमप्युक्तत्वात् संबन्धः प्रतीयते अभिहितरति कश्चिदर्थो भित्तिना तत्र भूतोपधात्
 संख्यायेव प्रवर्तते ननु चोक्तं यमर्थो विधानत्वात् योर्द्वयोर्द्वयवत्प्रतिदिवचनेनातीतीति कस्याः पुनर्दिवचनेनातीतीति प्रथमायाः
 न प्रथमायामर्थोऽस्मात् पञ्चमासा हि मासोति न प्रथमायामर्थः पुरुषः प्रथमाया एव तीर्ह मासोति ननु चोक्तं न प्रथमायामर्थो एतेति
 अभिहितः सेधोऽतिशेनः आतिपरिकार्यः सेधः तत्र प्रातिपरिकार्ये प्रथमेति प्रथमाया एवो द्विवचनेनातीतीति सेधोऽतिशेनः एकार्थ्यं
 नावपवसेत्यातः ह्यवसति न संद्यात एतेकत्वमर्थस्तेनावयवसेत्यातः सुखरतिनेमविष्पति परस्परव्ययेत्तासां प्रथममेकपर
 स्परव्ययेत्तासां प्रथममेकरुति १३

पुनरुक्तविदंतमिति आतः १३ विदंतमिति विदंतमिति १३

प्र. ०
१२

मा के समर्थनिपातेहीति निघातउपलक्षणंतेनयुक्तरसगरेशाष्टसंते यं तेति अत्रसमानाधिकारां असमर्थवदवतीतवाचनिसमसमर्थमि
 २५ ति, अत्रतिसमानाकाधिकारेयुक्तरसगरेशोनसगरेयुक्तेपिसाता समर्थमावातकार्येनसमान नघारसादिकारकविशेषावि
 तेषामगवीदौररति एतेयोगोलासाः चीरमित्येतस्मिन् यैरनगो चीरमित्यपिमा प्रोति विमुच्यतरति इयोःवक्ष्यतेयोःसमासप्रम
 गदस्येयमत्वापयैनुपुक्ते एतेपिनिमिषापाविचिंतितत्वात्समुदायस वा सवेतन्वाजाति समसप्रसंगे रसर्थः रसरोमिमाप्रमका
 म समर्थनिघातेहिसमानाधिकारापुनपुनैषसंस्तानेसमर्थत्वात् समर्थनिघातेहिसमानाधिकारापुनपुनैषसंस्तानेक
 र्थस्यात् समावाधिकासोपदेवेतेरासापिपुद्वेतेरासाभि समावाधिकापुनपुनै नद्यातिवृत्तिकृतेरस्यसंबन्धशालायांशाली
 नोतेआदेरहमि किंन कारणात्प्रतिधति असमर्थत्वात् रानगवीदौरहिसमासप्रसंगे हिमृष्टमावात् रानगवीदौरहिसमास
 प्रसंगःकिंकारणाद्विषयीभावात् हेतुवचनेरहमि-चीरमिति किमुच्यतेहिसमासप्रसंगेति यमास्ययेतिवर्ततेतैरहिसमा न
 समसप्रसंगेतिनेवेविज्ञापतेहयेः एवमयोःसमासप्रसंगेहिसमासप्रसंगेति कथंहीद्विषकारसमासप्रसंगेहिसमासप्रस
 गरति रानगोचीरमित्यपिप्रोति नेवेवेभविनये भविनयेचपरएतत्कभरविमोःचीरगोचीरगोचीरगोचीरमिति यस्तत्वा राहो
 हाकोभवतिमोःगोः चीरमिति न रानप्रदेतव्यतरसव शोमिति न सकसमात्रभवति सिद्धं २२ ३३
 शयति नेवमितिदयोःसमासयोःसमासोहिमुमांसावाविप्यअतिषेधवृत्तिबीलाभान् असुपेवार्थ्यांवांतेरान्यकीकोपेति हिमुकाप्येति एक
 सिद्धेवार्थेकराविद्य नगवीदौरकराविद्यजातीरमित्यपिमाप्रोतीसर्थः भवितव्यंवेति अर्थीतररसर्थः नय्याव्यवादावेति तैरानजोलाभिक एम
 मितिप्रती यते गोलकरनविशिष्टानप्रतीयते २२ ३३

एतद्विशिष्टायादिति ततश्चगोः पूर्वैराससंबन्धःपश्चात्तीरसर्थःनेवेति समर्थिगोरुमाभ्योत्तवेधेसमेतमसमर्थमवतीतिअसा मर्थ्योःचीरगोसमा
 सोनभवति एतावभवति एतावत्तमागोःप्राधान्येनदुक्तंभवति प्रहृत्कथंखितरसवैवासा र्थस्याविचारितत्वात्तुन आर नोपाने गवीदौरहिस
 मासप्रसंगेति समर्थीकाररति यारार्थसाधनायोरिभाधाधिकारशरेनोक्ता विनियोगोद्यधिकारः सचपरिभाषायामप्यति तथाचकुयोः
 कयोचेसंबन्धेति अधिकारिणमविप्रकाररति अत्रपर्यदहासाक्षेपः समर्थीविधिरितेववक्तव्यं आनेतयमात्ररति विनापिसाम
 राजविशिष्टायागोःचीरगोसामर्थ्यात् सिद्धमेतत्कथंराजविशिष्टायागोः चीरगोसहसमासोभवतिनकेवनापाः किंनकवायेत न नदिक
 थमसुअमानगस्यते यथेवायोगाविद्यतेनच चीरमात्रेणहेतोर्वकरोति एव एतस्यपियतेत एकोमागोलासायत्तीरमिति नेवेवा
 उनरत्रगोः एतानमर्थेत्तमागोयाः चीरगोसमासः प्रोति किंकारणमसामर्थ्यात् कथमसामर्थ्येसामेत्तमसमर्थंभवतीति
 कथंनहिगोःसोमयेत्तमागोयाःराशसहसमासोभवतिप्रधानमत्रत्रहोगोभवेतिभवेतिचप्रधानस्यसाधेत्तस्यापिसमासःअथ
 किमर्थयदविधौ समर्थीधिकारः क्रियतेनचदविधौसमर्थीवदनवर्णाअपेशाविआनेत येविज्ञानात् परविधौसमर्थीधिकार
 क्रियते वर्णाप्रपेक्षात्विआनेतर्यमात्रेकार्येयथाविज्ञापेतिस्तु नदध्यशानत्वेण केनतिष्ठतेकुमाहि सुत्रहदेवदनेति ३०
 र्थेनेत्यर्थःनिसुब्रकुमारवृत्तमितिदीर्घादितिनि राक्ताभवति यस्तत्संज्ञाहेति विकल्पितः सपरविधिवादसामर्थ्येनभवतीराजः
 अमेवमदाहेत्येवदीर्घावदे विशेषमागोलहेतुं रं लेतयदहाससदुक्तोविप्रकाशोदिज्ञापते यस्तत्समर्थीसमुभवति न
 तुरीयांतस्यदुस्येतिदविधित्वाभावात्सत्यपिमाप्रथेवावृत्तंन नोत्साहुः ३० ३१ ३२

१३

परिसमाप्यते।

सम ७
१६

५

समर्थविशिष्ट

सोनेप्राप्नोतीतिवचनं ३५

[illegible]

626

नैरिति यद्यप्येवं किमेतदुद्गीतव्यमस्तस्योपवर्तनं नित्यं साधोषः दिक्सांख्योक्तं तस्यैतत्सर्वे विधीयन्ति हेमाभावाद्भूतं नानिति ।
 सप्तमहापस्यत्रापि वसाम्नासं तावद्विषयस्य ह्यो न विना वस्त्रे चैव चान्नं प्रवर्त्तते अधिकं विधिवैरिति भिन्नं प्रवर्त्तते । कृते अधिकं यद्वाच्यं ।
 कीदृशिकं वा ? एतत्संख्योक्तं तस्य त्रिधा तैत्तिरीयैः प्रवर्त्तते । तस्यैव त्रिधा तैत्तिरीयैः प्रवर्त्तते । तस्यैव त्रिधा तैत्तिरीयैः प्रवर्त्तते । तस्यैव त्रिधा तैत्तिरीयैः प्रवर्त्तते ।

[illegible]

सन्तानैः वज्रग्रीहसंचातहीति। अधिकसप्तवर्षेपिउपस्तिपावः त्रिपदेवज्जन्तेहोहृतेपरहयसतद्विद्वार्थान्तरपदेतिनतसुसंपत्ता
द्वेषित्वासंख्यायाव्ययेतिवज्रग्रीहः प्राप्नोति ततश्चवज्जन्तेहोतेत्येपरतिव्याख्यः ४० १ १ १ १ १

७ ७ ७ ७ ७ ७

[illegible]

संज्ञा निरुद्धं माकूचवने किपते समाससंज्ञायाऽनित्यविधायकत्वात् अकिपमागोप्राकूचवने अनवकाशाऽन्यापीभावादपुः संज्ञासमाससंज्ञाभावेऽस्मादाविपतेति प्राकूचवने किपते अथकिपमागोप्राकूचवने यावता अनवकाशाऽन्यापीभावादि संज्ञाकल्पदेवने बोधते किपमागोप्राकूचवने तस्य समाससंज्ञायात् अन्यवचसंज्ञा आरभ्यते तत्र च संज्ञात्मा मावेयो भविष्यति समाससंज्ञायाऽनवकाशाऽवबन्ता दद्विषयि सावकाशाऽसमाससंज्ञाको वकाशः विषयश्चरीम वकाशः विषयश्चतुः विषयश्चतुः अर्कः अर्कः नैवेद्यशः एवात्तात्पर्यं श्रौतौ लसते नैवावपकार्यं भवति तेनैव ससुदयकार्यं प्रापिभवेत् यैनेव चानवपकार्यैः किपते तेनैव ससुदयकार्यं समासोपि भविष्यति विषयश्चरी निगुरा वचनेति इदं तर्हि

निनृपसकलं अतएवसुखं सामानाधिकरणं नातीति तत्तद्व्याभावः यथाशेषद्वयेनैव ज्ञानमधिकारश्चेत्यासदस्ये तर्पति तन्मास
संज्ञाभ्रवर्तते अथकाशेति गर्वमाह एवाहीति शीलेषु भावे भवावृत्तिः शीलो अथयवकार्यमिदं सर्ववद्रूपकृतिलः मधुर
यकार्यसमाससंज्ञा दृढकुली गीवरना येनांतरेण एतदस्येतेन स्पलज्जातं मिथुनि ६ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

॥ २४ ॥

[illegible]

कावतालीयमज्ञाह्यारण्यं एतरेयिनातिप्रयोजनं अत्रापि नैवावयवकार्यप्रयोरिति क्रियते तेनैवमुदायकार्यसमाप्तं ज्ञातं
विध्यति समासाच्चतद्विषय इति इदं तर्हि पुनरिति पुनरिति अत्राप्यवयवतत्त्वसमस्तं ज्ञातं तत्त्वस्याश्रयः समाप्तोऽयं
थास्यात् इदं तर्हि पुनरश्रये अत्राप्यवयवशोभितमेवावयवकार्यमिति कारकोपपत्तिरिति स्वरोयथा त इदं तर्हि पुनरुक्तं

तेवासादेयं ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ ॐ

तत्सुखेति ज्ञानात्सुखं हि दुःखमस्ते तत्तुल्यं प्रयदति पुनरप्येति निमित्तार्थः चेतनेष्वेत्यन्वात्म्यं प्रवृत्तं हि प्रीतिवामपूर्यसमवर्तिताहानि तत्सुखं पुनरप्येति प्रीतिं विशेषकापार्थनात्मासासंज्ञाप्रमेयमस्ते अन्त्यायति ततश्चतुःप्रतिशरपर्यति तत्सुखं तत्र येनो नादत्तं विषयशब्दस्य क्षरतत्वात् पुनरप्येति शब्देकाउत्तराच्च गतिस्तं ज्ञायोक्तभावे समासात्तेलसमवेत्वात् पुनरुक्त्येति प्रीतिं पुनश्चतुःप्रति संज्ञायोक्तसंज्ञायायेत्येतेन तत्त्वेन भावं असंज्ञात्मासातोत्तरत्वेनेति विशेषाभावाद्गतिस्तं ज्ञायो अभावाच्च मासं संज्ञाया एव भावे सम्यते ७

३५

ससंज्ञास्यातइह ८ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

एम्.
२५

सकविप्रज्ञायाऽर्थानि समन्वयेनासहस्रसुखासहस्रजापर्वानि तेनैव ॥ योऽपि सति योगाधिगमविभागः कथ्यते तदहस्रसुखसमसत्वेन ॥
येन सहस्रसुखासहस्रविध्यं अथवाप्येवमन्येह सहस्रसुखमिति चेत् इति युक्तम् ॥ योऽपि सति योगाधिगमविभागः कथ्यते तदहस्रसुखसमसत्वेन ॥
येन सहस्रसुखासहस्रविध्यं अथवाप्येवमन्येह सहस्रसुखमिति चेत् इति युक्तम् ॥ योऽपि सति योगाधिगमविभागः कथ्यते तदहस्रसुखसमसत्वेन ॥
येन सहस्रसुखासहस्रविध्यं अथवाप्येवमन्येह सहस्रसुखमिति चेत् इति युक्तम् ॥ योऽपि सति योगाधिगमविभागः कथ्यते तदहस्रसुखसमसत्वेन ॥

सप्तमर्थन ए
मासिनप्रवृत्ति ए

शर्षपचक्रवर्हनिस्तार्त्तव
कृष्यं वाससीद्वयकेपल १०

पृष्ठ १०
श्रीगणेशाय नमः

कः भगवन्नेत्यत्रापि सहस्रहस्तस्य योगस्य वाचकः ननु सा कल्पगण
गन्धप्रकाण्डिर्हस्तोक्तस्य दशधा त्वनापत्ते ११

कः प्रपुत्रदत्तप्रसिद्धहस्तलक्षणयोगप्रवाचकः
समप्रकाशदिशिमानसुदायात्तनापते १९

कः सपुत्रः
गम्यप्रका

पान्केडि०
३२

[illegible]

५७

စုလှ

एकयातौतेविभाषाअपलाइतिविषयो। नितौपवादः। एकांतनित्यातनंच एकांतनित्यातनंचकनैव पांणमिति। नकनै
 चापसत्ताअसुकासिहंमेवसिहंयसासमर्थं यदात्व-न्याविभक्तपक्षान्वसिथति नरैभिश्च चक्षुभिः सुखासमासित्यपराये
 प्रतिपन्नः। नरैभिः संख्यसमासित्यपरायेप्रतिपत्तिरेवैवत्यर्थः। दीपवतीकेदिशः। शीपवतीकेदिशः। नदीभिः संस्थितिब्रह्माति नवक्त
 यः। हस्तचक्षुर्मिमांसः। हस्त्यदार्ष्ट्यप्रधानः। कक्षिद्विप्राहृष्ट्यप्रधानः। श्विरस्यपराय्यप्रधानः। कक्षिद्विभपपराय्यप्रधानः। हस्त्यदार्ष्ट्यप्रधानः।
 योयपीभावाः। उभयपराय्यप्रधानस्तुसुखः। अन्यपराय्यप्रधानोयद्विहीतिः। उभयपराय्यप्रधानोदेहः १५ ॥ ॥

यमानाः प्रादुरभिः अर्थविशेषमनुपादापयत्येतेन रूपमनात्रिणिचिन्तमात्रोपनिधीयमानोद्धिगोपववह्नीदैरपिमाधकः स्मदिति
 शेषिनिवन्तिकारः न वक्तव्यतिभाषाकारो न चिन्तमात्रे पृथगेव विहितगुरुसंज्ञप्रपाद्यदुपाधीनामर्थोच्यते संज्ञाविषयतनु
 पाधीनामेवेतामवेति १०

भा.वे.दि

[illegible][illegible][illegible]

एन०
३९

[illegible]

यपेतेकेकर्मणाभवति आहोहोदीदवस्त्रेति अमृथाजनीयः स्वल्पवियसनेपाथी संवत्सयः अमृथाजनीयः संवत्सयः
 सः सुखापन्नः स्वः संवत्सयः अमृथाजनीयः अमृथाजनीयः अमृथाजनीयः अमृथाजनीयः अमृथाजनीयः अमृथाजनीयः
 ये विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो
 पृथगेति विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो
 मादप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो विलुप्यहोहो

गद्य येनेतिषादिनागद्वयप्रमः कर्त्तव्यः अत्यथेति अत्यन्तमधिकप्रममिश्रयत्नो
 होयः स्वर्गप्रमः कोनीत्यर्थः स्वर्गप्रमः एवविनयायलत्तार्थमिषाहवतिवतवानिति ॥ अत्यन्तः ॥ कालादिति पृथग्योगेन
 नित्यमावतिविद्यमयकर्त्तव्यं कालादत्यन्तमधिकप्रममिश्रयत्नो कर्त्तव्यः तत्रयत्नेनप्येतिस्वर्गप्रममिश्रयत्नो अत्यन्तः

संयोगादिति ३३

कदादिस्वपीति उग्रपाशो कदाविज्ञासिमिति दक्षिणायने नतश्चक्षुर्होत्रैर्नामस्वेच्छास्वराग्रंत्वंयोगाः स्यात्वापदतिवर्तितस्यैः यत्स्वलिपिनि
द्विनामस्योक्तास्यास्येतिद्विद्वंसमागामस्य कोनएवगच्छतः संकल्पस्यैवपदिर्यते स्यात्वेवेकेश्यानामाहृतौत्वंयेतामस्तद्व्यापदि
वितीयिभिराग्रंत्वंमिति श्रुतमात्रस्यमितिद्वि यादिकस्यैवकर्मज्ञः कःनामपीच्छति कदाविज्ञास्योऽनित्यपिद्वेशास्वराग्रंत्वंयोगाः मावः
नृत्तयोगा नृत्तयोगमिति नृत्तमिति स्यादिति स्यात्वापदतिवर्तितस्यैः यत्स्वलिपिनिद्विनामस्योक्तास्यास्येतिद्विद्वंसमागामस्य कोनएवगच्छतः संकल्पस्यैवपदिर्यते स्यात्वेवेकेश्यानामाहृतौत्वंयेतामस्तद्व्यापदि
वितीयिभिराग्रंत्वंमिति श्रुतमात्रस्यमितिद्वि यादिकस्यैवकर्मज्ञः कःनामपीच्छति कदाविज्ञास्योऽनित्यपिद्वेशास्वराग्रंत्वंयोगाः मावः

नैकद्विहसंघतिवद्विहसिध्याहर्गाताः पञ्चिगाताः नैकहस्ताग्नप्रहृष्टाः पञ्चतिहंस्वरं नैह आहतिहजापयतिहजाः साहप्रमित
 श्वहजाः ॥ तद्विहयातस्तत्कालेनैकिकिपयंश्चाराहृष्टमपदः नैरति आसाध्याहृष्टमनमैतिष्पतिवसमसाधन्यैसापेक्षमसमर्थ
 श्ववतीति सद्विहः परसाधामर्थैकननैहृष्टिनाहसांश्चैयद्विहद्विहपिनिहिनप्राप्तेति शोकुसाहृष्टविकाराहतिह्यापिनी
 कुलाप्याः खेनेनसामर्थैकननैहृष्टिनाहसांश्चैयद्विहद्विहपिनिहिनप्राप्तेति शोकुसाहृष्टविकाराहतिह्यापिनी ॥ ॥ ॥ ॥

पितृश्राप्यपणमासः सर्वत्र निष्ठायाः क्षेत्राणः सर्वेष्वेव नित्यं यत्तत्तच्छ्रेयसि निष्ठायाः द्वादशत्वं धर्मं भावयन्तमासः स्यात् अत्राप्तमप्यदिदि पञ्चमासो
सामर्थ्यानां निश्चयो दत्तं स्यादिति तद्वचनसामर्थ्यात् ततो यस्मान्निष्ठायाः स्वतंत्रं भावयन्तमासमासः स हस्तशुक्लपक्षाद्दशत्योहाद्यात्तामर्थ
सम्भवे दत्तस्य चावकाशत्वात् द्वादशपिद्वीसवन्नभविष्यति निश्चयोपिति तद्वचनस्य पूर्णपक्षस्य नित्यं भावयन्तमासमासः स हस्तशुक्लपक्षाद्दशत्योहाद्यात्तामर्थ
अत्र स्पष्टिगणैस्तिमासमासमैरिणकाकालोयोमासः २४

652

ब्रह्मनादितिकोतित्रितियाकृतसंवेवाश्रयेणोत्तरार्धे इहातीतिपरास्तरुंवेवायवेत्सर्वस्वत्रितियावन्तितीत्कायैरणीतरावपिमतस्येयसामर्थ्यसमु
दायसमासप्रसङ्गस्यैवापात्तात्तरुतात्पर्यग्रहणानिपुणैरुच्यते शुभाश्रयैर्नेति किमर्थमिति श्रयैर्भावाज्ज्ञानेतिरुतात्तरुतात्पर्यावावा
तिवचनेनसमाप्तिनभविष्यति क्रियावचनेनसुकरावर्णनावहलमितिभावसमासेन त्वभावेद्विद्वद्व्यधितमत्तकृतत्वाभावात्तद
व्यवाचिमापिनभविष्यतिभाववंपावातिनितोत्तरार्धेविश्वव्याप्योपाध्यायवृत्त्यवितरुतमत्तमत्रितियावद्वहलसमुदायैर्नामभविष्यतितीति

[illegible][illegible]

पुक्ताये संवत्सरमिति उक्ताग्रहार्थोपपत्तिर्येषाम्लक्ष्मिस्तुपेक्षोदासीपापसंतेन दूते भवति स्थोदन्मस्तेद्वयः यंलाकाखंनृ
 नस्य संवत्सरपितृपते नवोपेदमंनोरासेकापुंसेकावमवितीतितामयथीपुपेनपतितीः संवत्सपेद्विती सर्वलीकायदहाप्रति
 ह्सादितिभाकः अतएव न पतिरायैकेदेशिहमृन्दथीयवसानविति संदेहाहितनदर्थनिष्ठयमर्थःयकमिति मेज्ञानं उन्नखमिति प
 पुक्ताये संवत्सपुष्पामर्थेद्वापुक्तायेनासंयुतीपते कपेयुनरविमदवापुक्तायेताप्रतीयाप्रति तपसयाह्वनदर्थीयावसानं
 पुष्पपाह्वनदर्थीयवहापते अस्मत्पेतेनदेवविदये संप्रतीयमानार्थलेपितनवस्थापिहमृतेसंप्रतीयमानार्थानांशानांलो
 पोभदतीतिअनुवत्सानलोपोपत्ता दधीस्तुतिवहायीयांमेमेदेकेमुन्नंदिमानदेमिति नद्विनांशानांलोपोपुक्ता
 वास्यात् मथामुदरुत्तिसुपुश्रयस्यमंविमितिदेवदुकयहस्य अंगीणापितलश्रयुषोवगदेवहीशोणमतेतिनितीवेया
 ताविहीरेष्टनद्विनांशानांलोपोपत्तयः स्यात् ३०

[illegible]

एम०
५८

विशुद्धिनिवेदिनि यैश्चकपतिषुस्त्वन्निर्गतिस्मासिस्त्रात्रिष्टिकीत्वात्तु चयैवभावाच्च युक्तयेद्यप्युक्तिद्विगुणितिर्ज्ञेयानुपपत्त्यःपदवाचिवनन
निर्गतप्रतिपदहृद्यस्तत्तु स्विज्ञेयवद्विज्ञेहिः निर्गयेतिप्रत्यक्षप्रमाणेतिस्त्रात्रिष्टिकीत्वात्तु चयैवभावाच्च युक्तयेद्यप्युक्तिद्विगुणितिर्ज्ञेयानुपपत्त्यःपदवाचिवनन
नपदिनय्ये यतिचयपदहृद्यस्तत्तु स्विज्ञेयवद्विज्ञेहिः निर्गयेतिप्रत्यक्षप्रमाणेतिस्त्रात्रिष्टिकीत्वात्तु चयैवभावाच्च युक्तयेद्यप्युक्तिद्विगुणितिर्ज्ञेयानुपपत्त्यःपदवाचिवनन
स्त्रिष्टिकीत्वात्तु चयैवभावाच्च युक्तयेद्यप्युक्तिद्विगुणितिर्ज्ञेयानुपपत्त्यःपदवाचिवनन

[illegible][illegible]

668

[illegible][illegible]

ताः पंचासन्निरिति पंचासन्नयः प्रमाणासन्नेति प्रमाणोद्देशो नित्यमिति मात्रौ लुक् सिद्धं चिति यावानापिति पंचावधनरतिव्यवस्थितानामेव शास्त्रानां
मनुशासनं क्रियते ततः प्रत्ययचारमरस्थिते एवेति नास्ति शेषः नहि संतैति प्रत्ययस्य तासंबद्धसमाससत्ता प्रातिवर्द्धोच्चारणपदत्वमाश्रित्याप्यसमासः क्रियते
न च प्रत्ययसमाससंज्ञोक्तैः ४ ७ ७ ७ ७

[illegible]

सम०
५२

होरास्यभिष्टांशं यथासास्मद्विनेनाभ्यन्तरेयः समस्तैर्युतिसुनातरेभिरेयेदिगुणभिन्नं यथास्यत् एवं निबन्धिस्यसिनात्तत्तत्
 द्वितीयांशं तद्विनाशेति न द्वितीयैर्युगैर्यभिन्नं यथास्यत् तदर्थं एवमभिहितं तद्विनाशेऽप्यर्थं यथास्यत् यथासापकासायन
 यत्प्रमाणं विधानमस्माद् दूहेति ६॥

[illegible][illegible][illegible]

674

तत्प्रसवदति विकसंख्येस्तायामिति सप्रामः कः पुनरिति अन्येकविषयतात्माहाराख्य एकस्य तदसंभवात्प्रमः यवतिरिति एकस्यपुत्रं कश्चित्कृत्वासीदररनेक।
 मिति सभ्यते सनेच्छाति शयाहामहत्वाहा अन्येकस्मिन् संभवममः सतकः सिद्धिपुत्रे व्याभवाति अथवेति पूर्वना परितोषोत्पद्यते भाषयामपि।
 प्रविशेत्तौता जप्रव्यते प्रकृतेति त्वरपूर्वप्रप्रस्यात् अतएवैकश्रीसीत्यादिपिहियुक्तभावः कृत्सितामिति विव्यारममिति अप्रभक्तः शब्दप्रवर्ति

सप्रवर्षयः रंगतोद्दिगाभित्येषः स्वरपाप्रीति अस्मत्स्वनेतरे कथमेकापुसीमाहमभित्येषिहं कपुनरुसमाहारः यत्नहानंस्वमो
वाइहहतिहं यंचहोतायेदशहोताः इतंतोद्दिगाभित्येषः स्वरोनपाप्रीति अस्मत्स्वनेतरे पूर्वमावैकचंसप्रवर्षयः अतोतजप्रकरसोत्रिच
काहीनोच्छरसीयेवेमसिहं अथावापुनरस्तस्वनेतरे कथमेकहोताः इशहोताः आसुरात्प्रकरसोत्रिदोससीनोच्छ
दसीयेवसिहं सस्या कुत्तितोविकुत्तरेः कियुहारसां वेयाकरगासुरसिः वेयाकरगा कुत्तितमाहोसिहं द्याकरसा
वेयाकरसाः कुत्तितः तमिस्तुत्तितेयमपिकुत्तितमवति कुत्तितानि १० ७ ७ ७ ७ ७ ७

निमित्तकुत्सायामयेऽंभासदृश्यते वैपाकरगणैरदत्ताहोमादृष्टि तन्मन्त्रादसाध्यवेदोऽंभावात्तिकुत्सानापितरक्षीयानस्य वैपाकस्मादति यय
द्योमिष्यतिभत्तातनसचपतिअहोमननमेजमिति य प्रविस्तरपितरसेनिष्पन्नव्याकसाध्यमन्त्राकुत्स्यते तत्समपीति अथपरोक्षोक्तमि
तस्यापिनिष्पत्तत्वात्कुत्सा १०

भाके०
४५

यमनुच्यमानं गंत्यते ११ ६२ ५

राम०
५५

676

卷之五

यते समासेन १५

भा.कै.० यथेवमिति गुणवचनस्याश्वयत्निगानुविधापित्वात्। विगैरश्यामाश्वेनसमासेकतेहयस्याप्रतिदि। उपतर्जनस्येति च्याप्राधान्यादुपसर्जनत्वंभवति समा
 ५६ सवाच्यत्वादुपसर्गसिद्धान्तं परितोति। इत्स्वविधौह्यविममेवौपसर्जनंयस्यतेनतुलौकिकमपि कृत्रिमाकाशिमपौःकृत्रिमकार्यंसेप्रत्ययसिद्धान्त्या
 औकि.क.महशोशेषप्रसंगंजातिविधिरिक्त्वमपीकुंभकयास्वलोहिनीत्यनौयमानस्यपुंस्वपुंसकादिप्रत्वात्समासात्काक्षीप्रत्ययानाति समासेकतेऽपस

यथेवशस्त्रीश्यामोरेवद्वरतिनसिध्यति उपसर्जनस्येतिहस्वत्वंमविध्यति परितर्क्यपसर्जनान्यप्येवंजा
 तीपकाविभवंति तित्तिरिक्त्वमपीकुंभकपाललोहिनीअनुपसर्जनलक्षणाःकरीकृत्रिमातीति एवंत
 हैशस्त्रीमेवशस्त्रीशस्त्रीवचनेदेवद्वीयांशामाश्वःएवमपिगुणाःअनिर्दिष्टोभवति वहवःशस्या
 गुणाः तीक्ष्णास्तस्माद्युगिति अनिर्दिश्यमानस्यापिगुणास्यभवति। लोकेसंप्रत्ययः तपया सुंदर
 स्वीदेवद्वेतिवहवश्चद्रेगुणाःयाचाशोमिद्यदेशीयतासागम्यतेएवमपिसमानाधिकरणीवेतिवचनेत्य
 शिकस्तात्समासोनप्राप्ति १३

जेनधिकारादडीपडीयोःप्रतिषेधःप्राप्नोति सत्यपिवाडीपिसतिशिष्यत्वादुपमानस्वरंवाधिलाडीपस्युःप्राप्नोति सर्वतर्हीति तःपूर्वोक्तशेषभावःशस्त्रीश्या
 मोरेवद्वरतिप्रपामशहस्यदेवद्ववित्वात्रिजिरिक्त्वमपीतिस्त्रीप्रत्ययानेनोयमेववृत्तिनासमासविधानात् एवमप्येति शमानाशहस्यदेवद्वजाभिधाने
 चरितायेवित्वाजिछस्त्रीप्राप्तोमुक्तोनातिह्यःस्पष्टित्पनि यतगुणानिमित्रसादृश्यप्रतीतिप्रसंगस्यर्थः चंद्रमुखेस्त्रीतिअपेमावःपदानिर्दिष्टोपिगुणात् राम०
 दृव्यवहारवशादुपमानिमित्रत्वेनप्रतीयतेतत्रोयमेयेभुतःसंविधानादुपमानकचनप्राप्नोति १३ छ छ छ छ छ छ छ ४६

किं हि वचनादिति हवेलं प्रकस्यं कृत्या वाच्यत इत्यर्थः पुंवद्भाव इति पुंवत्कार्मधारयजातीयदेशीयेष्वित्यनेन नचस्त्रीपूर्वपरस्यविवक्षितत्वाभ्युपगम्येतिरादि
 वन्यगचपलेतिभविष्यति यद्यप्यत्यन्तयश्चपत्येअन्यसंतुल्यथापिपुंवद्भाविवेतस्त्रीप्रत्ययेनिजनेनास्तिस्त्रीत्वलक्षणाविशेषाभावातिः प्रकरणादिवशा
 त्स्त्रीत्वप्रतिपजोःजातिआनोपासतेवित्पतीतिभविष्यति। साचवहिरंगत्वात्स्त्रीप्रत्ययोत्यतिमिजनंभवति एवंतर्हिप्रतिपजोःगीतप्रसंगोदेतद्व

किं हि वचनाचभवति यद्यपितावहचनत्समासः स्यात्तदहत्वत्सुमपीवचपलाभ्युपगम्यलासमागधिकरणात्समासः। पुंवद्भावो नप्राप्नोति
 एवेन हि तस्यामेवोभयवर्जते सतश्चाव्युक्तं यत्तस्यामेवोभयवर्जं ईतिरथाहिवक्तृपेक्षस्यात् परितोवदेवविमहः करिष्यते। शस्त्री
 वश्यामादेवद्वेतिशस्त्रीश्यामेत्येतदेवास्यात्अथाप्येवंविमहः करिष्यते यथाशस्त्रीश्यामातर्हिदिर्यदेवदेवजैति। एवमपिदेव
 जायोश्यामेत्येतदयस्यस्यात् १४

भाष्यकारेणानाम्नितागत्यंतरसंभवात्तर्हीरोयति एवंतर्हीति शस्त्रीसादृश्यादेवद्वजाशस्त्रीशह्वेनोच्यते सादृश्यमितिजादमेवोपचारात्पचागो
 नीहीकरति पूर्वोक्त्याश्चयेराचशस्त्रीहपमानवाचित्वमवसेयंयदिति। यराश्यामाशह्वेदेवद्वतायांवर्जतेशस्त्रीशब्दःशस्त्रामेव तराशस्त्रीगतश्या
 मत्वमनेकगुणसंभवेगुणांतरव्यवच्छेदोयोपमाननिविमित्रप्रतिपादपितृशराश्यामेत्येभूमीये अथापीतिपराशस्त्रामेवशस्त्रीशह्वेन
 ते श्यामाशह्वपितृत्वमेवतदादेवद्वजागतश्यामत्वमितिपादनापश्यामेत्येभूमीये नचशब्दस्याहजिरिति येनोभयगतश्यामत्वमितिपादयेत१४

[illegible][illegible]

ताविशेषत्वेन तेन कर्तव्यं तिलैश्च

682

[illegible]

नक्षत्रपदहः तिलाञ्जलस्यैति नरवल्गुपिष्वची समाप्तः तिलागोक्षस्यैति किं तर्हि द्वाविमो प्रधानशब्दोऽकास्मिन् यैरुपापदवस्तुनश्चैतेन च
 द्वयोः प्रधानमाहृयोरेकस्मिन् यैरुपापदवस्तुनश्चैति किं विधिप्रयोगजनमिति तत्र प्रयोगोऽतैर्जतैर्यन्मनसा यत्तत्सुधागतं दिशेषकं वा
 परमिति तत्रैते तावत्तदहः किं प्रधानं किं विशेषणमिति सचापि कुतः तदहः यन्वीधोगाशाहोतद्यथा त्वज्जुल्लवं जगति यन् सत्यतरुह
 व्यमन्योपुरातः तत्र पतत्यतस्तथानं तद्यथा शुक्रोऽग्नौ भूतस्य मानसं तैमिनपिष्टपिष्टोमान्ययुक्तौ भवति युवश्रपतद्व्यमाकाशति-

इदमिति साक्षात्क्रियासामर्थ्यादिभिर्भाववृत्तमित्यशङ्कान्तिवाचीतन्नाजानिदिविशिष्टद्रव्यवाचित्वापदिष्टद्रव्यवाचीत्युच्येततदंशस्यसंगोपिपुमराखिशि
ष्टद्रव्यवाचित्वाद्रव्यवृत्तवापघातसिद्धान्तोक्त्याः कश्चिदिदंशैर्बन्धोक्त्युत्पत्तिमन्त्यादिनाशांनानिद्रव्यमन्तपुनर्ज्ञातं न चशब्दद्रव्यवाघातिरेकीना
न्तःप्रत्युपपत्तेरहिम्बवतिशब्दवैयर्थ्यमिति किञ्चित्तात्कोः शास्त्रलेख्येति तत्तत्साक्षात्क्रियात्वेकद्रव्यमन्तपुनर्ज्ञातं होतुं शक्यं न च लोचनव्याप्यते
ताः पुनरुपादिनेष्ट्यापानिन्तपुनरुपापदिष्टव्याप्यत्वेनोपाः प्रत्यापन्नशक्तिप्राप्तकाल्युत्पत्तौ नोत्पत्त्याप्यते
द्रव्यवृत्तलोचनव्याप्यमनं हन्ति एतन्नापापिष्टवैयर्थ्यविरुद्धव्याप्यत्वेनोपाः प्रत्यापन्नशक्तिप्राप्तकाल्युत्पत्तौ नोत्पत्त्याप्यते

हृत्पद्यागालभ्यतद्यागाभावेतुशुक्लस्य इव्यातस्य
त्यत्वेमोनाति १८

भाके० पवस्थितविभाषेवकस्मान्नाधीयतेकिं बहुलप्रमहसोनेत्याहं अत्रपामिति वेदिवकव्यवहारानुसराणापसर्वे अहेरिहव्यवहारस्यार्थः सर्ववेदपरिषदमि
 ५० ति परिषदपरिषदसाधारणमित्यर्थः पनाद्युपरिषदश्चेत्यत्र अनन्येत्याहः परिषदपरिषदकड्यते सचपरिषदसवारसादिति परिषदत्वेनसाधारणत्वं
 नश्यते सर्ववेदसाधारणत्वं वेदसाधारणत्वं नसो बहुलादिमाह गोपेतां क्रियते अनुवेगिको लोकि कश्चिदस्कार इति वेदग्रहाणां त्वेनश्यते सर्ववे
 दानादस्य सर्ववेदसाधारणत्वं नसो बहुलादिमाह गोपेतां क्रियते अनुवेगिको लोकि कश्चिदस्कार इति वेदग्रहाणां त्वेनश्यते सर्ववे
 अतएवात्राकशिष्यपरापास्यावाकृतादिरित्युवाचिद्व्यकारवाचीप्रयोगदशोनाचौसहरास्थानीयाः कतिपयेवैजिकारेः प्रदर्शिताः एकत्रि

अवप्रपत्तत्त्वप्यसामिरिदेवकृत्यं बहुलमन्यतरस्यामुभयवावाएकेषामिति सर्ववेदपरिषदेहीरेखंशाखंतवनेकः पंचाः शक्यस्या
 स्यात् अत्रापार्यः श्रेयापार्योच्यते कृतादिरुहतिगायाः श्रेयापारिषु अर्थवचनं श्रेयापारिषु अर्थग्रहणं कर्तव्यं अश्रेयायः श्रेयायः
 कृताः श्रेयाकृताः यदादिश्रेयापरापके विद्विषते तसमाभूदिति अत्राप्युपार्थग्रहणं युक्तं तस्य प्रतिषेधं शास्त्रितहनतया किं
 कारणं अत्र पूर्वोक्तैर्कार्यैरुपार्थकार्यैरुपानुपूर्व्यं अर्थकार्यपरं अतः कायं २१ छ छ छ

त्यपरापाद्यपरापरोनजीविनासंघः श्रेयाः तत्रपरापर्थकं स्थितानां श्रेयाकाराणां तसमासौपचास्यात् यदातु श्रेयास्थानां मेव नदिरुपकरणं तसमाभूदिति
 येवमथमाह श्रेयापारिषु अत्राप्येति साधोत्तरं ततिचेत्यनुपार्थवचनमित्युक्ता अने प्रतिषेधः कृतः इह तु कस्मात्कृतं तदिति प्रत्यक्षः अन्यत्र
 पूर्वमिति साधः कृत्येन च तत्त्वमिति विलिखिका विप्रतमिति सतामसेन परत्वात् विकल्पः स्यादिति तद्वद्वत्प्रतिषेधः क्रियते तेन पूर्वोक्तानि यानि सता
 भवति इह तु श्रेयाकृतादिति परत्वात् नित्यो गतिसमासः सिध्यातीति नार्थ इह अन्यप्रतिषेधनेत्यर्थः २१ छ छ छ छ छ ॥ ० राम ५०

केनपि विशिष्टाद्वेपसवधारणादिति धिकावाच्यपान्नः तदाति व्याप्तिपरिहारायादाराणि जिशिष्ट इति समानत्वमर्थरूपाभ्यां वीर्यं गौरवमर्थस्तिष्ठत्याह
 इत्यत्र जिति वेति न विद्यते न च स्मिन् पूर्वदत्तं न च तच्चप्रायाको तमेव ह्यस्यते तदयमर्थः आधिक्यमात्रं वचने विशिष्टशब्दपाक्षेपमात्रे कर्तव्यं मृकतसि
 मित्यत्रापि समाससंज्ञा समानप्रकृतित्वं वास्तीति वाजिकेनापि समासो गोनैव शिषः ततश्च न जमहाराको तपूर्वपदविदेशार्थं कर्तव्यमिति अवधारणास
 हिताधिक्यवचनेप्यव्याप्तिरिति तस्य परिहारायाह नुदित्यधिकेन चैति पद्यपित इत्येतद्वक्तो तचापि प्रकृतिभेदे हेतुत्वात् अवधारकस्याप्राप्तिरिति भावः

केन न नृविशिष्टे समानप्रकृतिमुहं न नृविशिष्टे समानप्रकृतिमुहं कर्तव्यं इहमात्रमिति संवाच्यं कंचेति अनजितेन प्रकृतिषे
 धोवक्तुः इहमात्रं कर्तव्यमकृतमिति नुदित्यधिकेन च नुदित्यधिकेन च समासो वक्तव्यः इहपि पचास्यात् अक्षिताः न शिते न जीवति धा १
 क्रि शितेनेति किमुच्यते समानप्रकृतिमुहं कर्तव्यमिति यशान्नृविशिष्टे नैतुच्यते न च मृकत एव विशेषः किं तर्हि प्रकृतिरुक्तो
 पि अयं विशिष्टशब्दोऽप्येवावधारणो वर्जते न च यथा देवदत्तपत्तदज्ञावाच्यं मिथोऽप्येव नीपोपक्षेव तौ देवदत्तपत्तदज्ञावाच्यं
 येन विशिष्टः स्वाध्यायनेवेति गम्यते अन्येयुगाः समाभवति अस्याधिक्ये वर्जते तयथा देवदत्तपत्तदज्ञावाच्यं मिथोऽप्येव नीपो
 य धवतो देवदत्तपत्तदज्ञावाच्येन विशिष्टः स्वाध्यायेनाधिकः अन्येयुगाः अत्र विविधाक्षिता भवति २१ धा १

नुदित्युहं मागममात्रोपलभ्यमाणमिति धि नमित्यत्र तु गविकस्यापि समासो भवति अर्थमेव कर्तव्यं तौ विकारस्याश्रयत्वं धरा मिति ध्याता धि
 तमित्यत्र शब्दोऽन्यतरस्यामितीति कृतं तद्वेनापि समासो भवति आताभारा मित्यादौ न तस्यासिद्धत्वाद् इदं कर्तव्यं न च येन यशसमेत
 प्रथमस्याप्रतिपाद्यते तदावधारणे विशिष्टशब्दः स्वरूपवर्णनमात्रेणाध्यायिगुहारेणात्रियमाणे आधिक्यमात्रे विशिष्टशब्दः २१

भा. वि. दि.
५७

विपत्तिविधापनपनयनाह भैषयुक्तं सपदार्थेति मध्यममवधारयति सपदार्थमत्रापेक्षविधानादस्य पदार्थो वाच्यता इति
भावः इति विषयविशेषवद्गीति साधयति अस्ति यद्येकैकप्रकाराणां तत्त्वकर्मधारयस्य भवितुमर्थः विभावैविभावै वा
अमहाविभायाविपत्तिनायादियेनैवपेक्षयति यद्येते तत्त्वार्थाविशेषाभावाभावेति चेत् तस्माद्विभायाकर्मधारयस्य मर्थो
विकल्पनः कर्मधारयविषयविभागो नावस्थानात्तदर्थो स्वसोदन्तेनान्यपदार्थे सतदुक्तं भवति अन्येति नाम्यपदार्थत्वपदार्थत्वो
नैषपुक्तो विपत्तिविषयः अत्रांताः कर्मधारयः कांतांतात्त्वपदार्थकर्मधारयाः अन्यपदार्थे वद्वीहिः अत्राविभायाकर्म
धारयः एताकर्मधारयत्त्ववद्गीतिमिवयति एवमपि पपन्नकदाचित् कर्मधारयो भवति कर्मधारयप्रकृतिभिर्मर्थीयेरभि
धाने प्रोति सव्यष्ट्यापमवमथापत्तः कर्मधारयप्रकृतिभिर्मर्थीयो रभिवानेमासृतिः एवमहिने दंतस्योगास्याह
राहणाविवृतिविषयमिति किंतहि रक्षीपं पतिता समाना विद्वान्मासाह द्वाहीहिः कदाचित् कर्मधारयः सर्वधना

सर्वधना
सर्वधना

त्रिविध्याभाभवत्तु कर्मधारयः एवमेव त्वत्त्वविचाराया योयुत्त्ववद्गीतिमिवयति एवमपीति एवमेव सपेक्षेति अन्यपदा
र्थेपदकर्मधारय इति तदायच्चादस्य पदार्थेति वतायादीनां पदध्वान्मासाहणावपि स्यादित्यर्थः इति पयमिति वीर्युत्वादेव प्रथममेव
मयस्य विचाराया सर्वधनायादेव पदार्थेति विवहानि पमदृष्टिर्हये प्रतिपाद्यतमर्थः १५

सम०
५४

नार्थनिनेति न्यायसिद्धत्वात् इति भावः यदि कर्मधारयान्मस्वथीयः क्रियते तदा स्वार्थवाच्यतायाश्चिन्मन्मन्धारयः कर्त्तव्यः ते
धामेव पदार्थमास्यत्राण भावमाधित्यमस्वार्थोपपत्त्यावतरेति चति यत्तिगोरवप्रताः यदा एवमेव न्यायपदार्थविवहान् सवर्त्तियदा
यत्तिगतत्राणभावाववाधोपपत्तिप्रतिपत्तिनायवेभवति अन्येतरविल्लाभवमस्येव वद्गीतिरस्य नपेक्षेन्यपदार्थप्रतिपादयति
कर्मधारयत्त्वमस्वथीयपदार्थेति शृणोवप्रताः समद्वयशृणोवतथापयोगदेशनादेव विषययोः प्रीयतस्ति इव न स्यात्ति

नार्थविन एतद्विषयमन्यायस्येन पत्तिमप्रद्वेयो नात्वांति किं नमोपगारनमद्वयं किं कुं केन लोपसद्वयं न
कर्मधारयप्रकृतिभिर्मर्थीये रभिवान्मत्त्ववद्गीतिमिवद्वीहिणाभाविष्यति सधुत्वात् कर्मधारयवत्त्वोसर्वधोसर्वधोसर्वधो
चरमिपि प्रकृणोसर्वधोनिवसति मद्वावप्रवत्तव्य एवोवाधेनायकयोगात् विहापयोगात्त्वदण्डासम्येवाच्यत्वी
वाः संहितशालिमास्यामः अतः अविशेषः जात्याभिमर्शेवः क्रियते स्यात्सर्वधोनामस्य जातिः सात्त्विक्योक्तिपयस्यो
ए जातिहृत्त्वमिति वः क्रियते स्यात्सर्वधोनामस्य जातिः सात्त्विक्योक्तिपयस्यो

कुं दालपदे १

खपप्रसंगीपं सर्वधेति नत्रात्रवद्वनासायवेनाधोपतरति कर्मधारयकृतेरवि कर्त्तव्यत्पुर्थः द्वावाधनायतिपाठेतिमा
भर्त्तेनापिकर्मधारयाश्चाधनायति वेति वत्तव्यमित्यर्थः आरुचि जातिश्चात्त्वमभिवार्येन प्रतीयते यदाहीति विविष्टयु
त्वावद्वयान्तद्वयार्थविचिन्तामित्यर्थः ३०

भाकेदि३

५९

[illegible][illegible][illegible]

696

नतहन्मिति वक्ष्वाभिभवितयः श्रयातिशयेन वक्ष्वाभिवाक्षाणीति तद्वतो ये तत्प्राप्तमाश्रितितमश्च यथायथोपेयं यत्तथाप्य
 योमुद्वेगवत्तद्वत्तेनापामयिकस्मान्भवतीति तावद्वेक्षाणीति अतिशयमानानि वक्ष्वाण्युतिश्रममानानि वक्ष्वाण्येते तद्वत्तयः स
 वक्षोपेत्तातद्वत्तयाधिपकृत्योरर्थंति तावद्भवन्तीति नर्धनिर्निति वक्ष्वादिनाप्यर्थस्य सिद्धत्वात्तेषां नृनिर्निति सामान्ये

[illegible]

पतन्त्यर्थः कृत्यतर्कप्रियतरस्याह यदाक्षितप्रत्यक्षदार्श्यान्नात्रिविवादायां बह्विहीनोपपत्त्या शतित्वादिः क्रियते अतिशयमात्रेण
वैराग्यादुत्पत्त्येकोपपत्त्याह इति त्रिकोतप्रदेशात्तत्रापि विवादादिर्नोत्पत्त्या भवेत्तत्रापि यत्नवद्बहिर्भूतप्रपञ्चादिति शङ्क्यते
क'क्रियतश्चित्तव्रात क'पुनरिति अतिशयतात्त्विकवृत्तिवद्बहिर्भूतः प्रत्ययक्रियमाणव्यापारोत्पत्त्यवैकल्यात्तत्रापि

इतिमहाभाष्येद्वितीयाध्यायस्यप्रथमःपादःसमाप्तः

700

अथमहाभाष्येद्वितीयाध्यायस्यद्वितीयपादश्चास्तिः

701

भा.वे.दि.३
९

अहंनपुंसकस्यावस्थितत्वात्तेवमस्यैवपराधस्यलिंगविशेषानवधारणात्तत्रयपुनपुंसकप्रहण्यहृतसममिति मत्वाएछंति
इहनिष्ठपुनरिति नपुंसकत्वावधारणै तावर्थेपुनः अवयववाचीपुस्मिंश्चरति त्रियमेननपुंसकलिङ्गो नश्वरीयवंपरमेतत्तत्र
पववाचीत्वविशेषवशात् सर्वलिङ्गः तथोत्पयोगादृश्यते अमुयाहंमयाभक्तिरेताद्वैमास्यामनितमिति तदत्रनपुंसकप्रहण्यतएव

श्रीमत्तोशनमः॥ अहंनपुंसके इहकस्मान्नभवति ग्रामादौनगराद्वैरति अहंशब्देनपुंसकलिङ्गस्ययद्गो
पुस्मिंश्चाहंशब्दः कपुनरपुंसकलिङ्गः कपुस्मिङ्गः समपविश्रीयेनपुंसकलिङ्गः अवयवावचीपुस्मिङ्गः इहकस्या
नभवति अहं पिप्यत्नीनामिति नवाभवमहं पिप्यत्पुनरितिभवति यदाखंडसमुच्चयः अहं पिप्यत्नीचाहं पिप्यत्नीव अहं पिप्य
त्पुनरिति यदाखंडाकांभवति अहं पिप्यत्नीनामिति तदानभवितयतदाकस्यान्नभवति एकाधिकरणरतिवर्त्ततेनतदीदानी
मिदंभवति अहंशिरिति भवत्येकमेवेदमधिकरणौपोशाशिमाम् १

पमिन्नर्थविशेषेनियमेननपुंसकत्वंतदथावत्रिरेवाहंशब्दस्याश्रीयेतत्तत्रैववाच्येनपुंसकत्वस्यावधिचारात् अहंमितिनिर्देशादे
वनपुंसकत्वेनवेनपुंसकयहोतपक्वैर्निर्देशेषुनिर्माविश्वकायाः यदान्त्रयिनि अथश्चावभिन्नरगवममिन्नहनेअहं पि
प्यत्नीमेवस्यात् पर्वपदाथेष्यवाध्यागत्तस्यैकत्वात् अहंशिरिति राशेरपयवगन्त्रिरेकात्तात्पदावपवाचोचवहन्तादेकत्वाभावे
अन्ये एकमेवति शब्दादेकसिवाथस्यतिरोहितमदस्यावगमादिति भावः॥

तम
१

श्री॥ द्वितीय॥ अन्यतरस्याग्रहणस्य पक्षेवहीसमासप्राप्तये हतस्यज्ञापकर्तृनांतरीयकतयाप्रतिपादयितुं पूर्वपक्षोपन्यासः॥ यस्य
विपारेमभ्येत्तत्रायमर्थो ज्ञापितस्तथापीदृस्मरणयुक्तोपन्यासे॥ अवयवाविधानरति सामान्याश्रयसमूहापेक्षयाप्रतिनियतो
विशेषएकदेवो भवतीति विशेषविषयविधानमवयवविधानं चाद्वैतानुक्तम्॥ किमेतस्येति न्यायादेव विशेषविधिः सामान्य

द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्थाण्यन्यतस्याम्॥ अन्यतरस्याग्रहणं किमर्थम्॥ अन्यतरस्यांसमासोयथास्यात्तास
मासेनपुन्रैवाक्यमुपि यथास्यात्॥ द्वितीयं विक्षयाइति॥ नेतदस्ति प्रयोजनम्॥ प्रकृता महाविभाषा तेषा
वाक्यमपि भविष्यति॥ इदं हि प्रयोजनम्॥ एकदेशि समासेन पुन्रैवाहीसमासोपि यथास्यात्॥ विक्षाद्वि
तीयमिति॥ एतदपि नास्ति प्रयोजनम्॥ अयमपि विभाषा। छष्टी समासापि तावुभौवचनादु विध्यतः॥ अत्र
नरपठति॥ द्वितीयादीनां विभाषाप्रकरणे विभाषावचनं तापकमवयवविधाने सामान्यविधानाभावस्य॥
द्वितीयादीनां विभाषाप्रकरणे विभाषावचनं क्रियते तापकार्थम्॥ किं ताप्यम्॥ एतत्तापयत्याचार्यः॥ अवयव
विधौ सामान्यविधिर्न भवतीति॥ किमेतस्य तापने प्रयोजनम्॥ छिनत्ति भिजनीति। रजमिनाम् भवतीति।
नेतदस्ति प्रयोजनम्॥ रावादेशः ख्यज्ञादयः करिष्यते। तन्नाहं रापाग्रहणं कर्तव्यम्। न कर्तव्यम्। प्रकृतमनु

विषेर्वाचकुरतिमत्तापछति॥ भिजनीति॥ विशेषादेकफलत्वाववाध्यभाधकभावः॥ इदं तु भिजदेवात्ताद्विरोभावो विकरणानां
शानर्थकादेकफलत्वाभावः॥ वातिकारस्य मतेनैव पुनः। सदेविरोधाभावेवाध्यवाधकभावोवेच्छति। तथावाहं। अस्वकुंजकक्षनां
देवात्तादुक्तमिति वधति॥ भाष्यकारस्तु विनापि विरोधेन सामान्यविशेषविधौ वाध्यवाधकभावमभ्युपगच्छति। अर्थाभिधा

विपारेमभ्येत्तत्रायमर्थो ज्ञापितस्तथापीदृस्मरणयुक्तोपन्यासे॥ अवयवाविधानरति सामान्याश्रयसमूहापेक्षयाप्रतिनियतो
विशेषएकदेवो भवतीति विशेषविषयविधानमवयवविधानं चाद्वैतानुक्तम्॥ किमेतस्येति न्यायादेव विशेषविधिः सामान्य

भा० के० २
२

यादुसुविधिः। अस्मांगपूर्वपदाहेतुतोडीबडीविधौवेखनुवृत्तिः॥ नैतदस्तीति। वार्तिककारस्वमतमाश्रित्यप्रयोजनप्रकारव्यानंभ
ययइकीडीविधौयतेतदाभाग्युक्तपाठनंघत्यादावविस्थाः। तडीवएवतनुदासतविधानेडीबोचप्रतिविधुत्ताहोपाभावात्। तदे
नंनित्येस्तरमात्रविधानेनास्तिसामान्यविशेषविहिततन्म॥ वृत्तिविषयद्वि॥ एकीधरीभावेविषयद्वयार्थः॥ नैतदिति॥ पूर्ण

वर्तते। कप्रहतां कर्तव्यवित्ति। तद्वैप्रथमानिर्दिष्टं। यद्यपि निर्दिष्टेनवेदार्थः। रुधादिभ्यस्तेषांप्रत्ययविवृतिप्रथमायाः। षष्ठी
कस्याविष्यति। तस्यादित्युत्तरस्थेति। प्रत्ययविधिरयः। नवप्रत्ययविधौपुत्रव्यः प्रकल्पिकाभवति। नार्थप्रत्ययविधिः। वि
हितः प्रयः। पठतश्चानुवर्तते। एवं तद्वैज्ञापयत्तानायेः। यत्रास्मांगपूर्वादिविभाषातवापवादमुक्तोऽन्तर्गतोऽभवतीति॥
किमेतस्यज्ञापनेनयोजनोऽपि पूर्वपदान्दीपादयुरवीप्रत्ययुरवीप्रत्ययुरवादीपासुकेडीनभवति। नैतद्विप्रयोज
नं। वृत्तेष्वेतत्तद्विषयपूर्वपदान्दीपादयुरवीप्रत्ययुरवादीपासुकेडीविषयात्। इत्युक्तं। नैतद्विप्रयोजनं। अर्थपि
प्यली। अर्थकोशांतकी। एकदेशेसमासेनमुक्तं। यहीसमासेनभवतीति। उक्तं। गंगलोऽस्मांगं। अर्थपि भावेनमुक्तं
वदुद्गीर्हितंभवति। राक्षिः। युराक्षिः। राजासुकेणभवति। यद्येतस्याप्यतेउपगौरपत्यपौपगवृथतक्षितेनमुक्तोऽप्यपत्यपि
तिनसिध्यति। अस्त्यत्राविशेषः। हेतुविभाषेदेवयत्तिवैविचक्षित्यासुप्रकारेविधिभ्योऽन्तरस्यासमर्थानांप्रथ
माहेति। तत्रैकपादसिधिविभाषाः। पर्याप्तविधियुविभाषापवादः। किमुमाणाविवेचन्यतरस्यायुदणसमासोत्त
प्राप्तिः। किंकारणं। पूर्णयुगोतिप्रतिषेधात्। नैतत्पूर्णांतोऽधनाएतत्सर्वपुत्री। एतद्विपूर्णांतमेव। पूर्णनामाधः। त
माद्वीराब्दः। अतः पूर्णः। योसोपूर्णतात्सार्थभागः। नलोपिपूर्णमेव। एवंतद्वैत्यतरस्यायुदणसामर्थ्यादीसमासो
उपेक्ष्यपूर्णधिकारविहितप्रत्ययान्तयुदणादितिभावः। नैतद्विधिः। पूर्णादुपेक्ष्यादमित्यर्थः। केनानाय्यवदितमित्यर्थः
एतद्वैति। पूर्णयुगसंज्ञितार्थेयत्रार्थेयवृत्त्येकसंबंधात्पूर्णयुगंयुदणंननुतदधिकारविहितप्रत्ययप्रणमित्यर्थः।

राम
२

प्राप्ता॥ अत्रानुभवतीति। नकारेणसमुच्चयार्थेनाकारपदेवोनुभायने। होचत्वाच्चनिर्देशस्यचरुतिभावः। प्रत्ययार्थोऽभवति
॥ ॥ पदसमाहारद्वेदकेनेविषयसम्पकारदेशापेक्षाकिंचते। सुविनिश्चयवर्तमाने। प्राप्तापनयोरवसेनियानाने। एतद्वैज्ञापनं
सत्त्वाभेदाप्यथोहा। प्राप्ताजीनकापिनि। निगविशिष्टयतिभाषयाप्राशयस्यसमाह॥ ॥ कालाः। इहहज्जिनास्यः। समोभावेत्ये

प्राप्ता। निमयेश्चकारः। अनुकयेत्यर्थः। किमवच्छेदने। अयनतरस्याभिप्रेतवृत्त्येनकिंचयोजने। अयनतरस्यासमासेपथा
समासमासेनमुक्तं। तस्मात्परिपथासमासं। जीविकाप्रमर्शने। नैतद्विप्रयोजनं। प्रकृतमनुविभाषातवाकासमपिप्रविष्यति। इ
दंनैर्दिष्टोऽन्तर्द्वितीयासमासेपिपथासमासं। जीविकाप्रमर्शने। एतद्विप्रयोजनं। अयमप्युत्तरेद्वितीयासमासेपिपथासमासं। इ
वचनाद्विष्यति। एवंनैर्दितापमनुकथेणार्थश्चकारः। किंनैर्दिष्टमनेनविधीयते। प्राप्तापनद्वितीयासमासेपिपथासमासं। अयमप्युत्तरेद्वितीया
तपनयोरिति। प्राप्ताजीविकाप्रमर्शने। जीविका। आपनान्जीविकाप्रमर्शने। जीविका। कालाः। परि। किंचयोजनेप्राप्तासः। उत्तरपदाप्यथ
नः। पद्युत्तरपदाप्यथः। सुभमेतानेनोपेक्ष्यापराप्यथोनेभेदिनं। ये। अयमप्युत्तरेपदाप्यथः। पुत्रानेपैवासावेतरेद्वितीयासमासेपिपथासमासं। इ
साः। हमारपिपथासमासं। विषयानि। तथया। एतत्तुल्यत्वात्तप्युत्तरं। इहपुन्योकोवही। समोस्ययमोकेनेतरेवभवति। योसोमासतानयो
॥ ॥ मिहैवैवः। हमारपिपथासमासं। इहपुन्योकोवही। समोस्ययमोकेनेतरेवभवति। योसोमासतानयो

यंप्राप्तोऽननेविशेषात्। तद्वैप्राधान्यसमासेतमासतातोहृष्टमिमादौजातलेवकापेक्ष्यस्वेवायमनप्राधान्यमपेक्ष्यापराप्यथः। यथा
नेवेयमप्युत्तरेपदाप्यथः। इति। किंचयोजने। योसोविनि। वही। निहृष्टोऽप्यथः। यथासमासोऽप्युत्तरेपदाप्यथः। इति। ॥

मौलि

नव रसमहाभादिनाञ्चिपादोपिभिधानेलेविद्वन्नेतत्राप्रक्रियामतुआदेयेनिरपरायप्रश्नः किंप्रधानरतिनयप्रकाशयताः
 अन्यपदेरुपेयोरपराधेप्रधाननसंज्ञाः संभवति यदाज्ञोतोवास्तव्यस्वनेनचविद्यमानेचास्वपयस्यसंवाहनाः स्वात्रिकादिः
 तदामयदाधेप्रधानं यदासंज्ञासामरतिनसंज्ञासादिभिर्विशेषतत्रास्वरास्वनासनचयथासत्संज्ञाः स्वात्रिकादिस्वरासा
 केनोच्चैतदाधेप्रधानः प्रधानः यदातुइदंशेनामियाज्ञानास्वास्वराशब्दः इतिप्रश्नप्रश्ने स्वास्वरापादार्थेतिप्रतिश्रुत्योमावि
 कीनौजवाग्यवाधोमनेनोत्रापराधेप्रधानः यद्यपिरापीनमिदिष्टाः तयाप्यभिधानशक्तिसामावाह्यभवेतदेहचतुस्वतेनपदा
 र्थेहणनवेगमादुपपदाधेप्रधाननशक्तिर एवेष्टवत्संभवेत्यवतिविशेषसमाश्रयितुमाह उत्तरपदाधेप्रधानरतिस्वास्वरा
 नञ् किंप्रधानोक्तमासः उत्तरपदाधेप्रधानः यद्युत्तरपदाधेप्रधानः त्रुवास्वराभावेयेत्युक्तेवास्वरामान्नस्यानयनेप्रामो
 ति अन्यपदाधेप्रधानरतिमविष्यति एदिचययदाधेप्रधानः अथवा हेमंतरनिहेमनस्युपलिंगं वचनचतस्रमासस्या
 पिप्रामोति एवेष्टवदाधेप्रधानरतिमविष्यति एदिचययदाधेप्रधानः अथयसंज्ञाप्रामोति अथयस्यएवेष्टवमिति ७

मात्रेस्तिरस्वतिवतुस्यस्यराविशेषपतिपाटनानापविशेषणं प्रवर्ततेननडयधातावाधुतिचनत्रास्वराधेः पतिवि
 शेषनतदाधेप्रधाननदधेस्वभावान्त्वधेप्रधानस्यान तस्मात्तद्विशेषावचनमात्रजनयक एवेतिस्वास्वरास्वराशब्दयोः
 पयैयप्रश्नचन अन्वात्मादिस्वराधेप्रधानस्याधुतिवदनयकास्यपयस्यसमासस्यान अथवाइति नत्रावपरचलि
 वतासि यस्मात्प्रश्नभेदेनदेकदेशिसमासपोतसास्वा वचनराधेप्रधानस्येयपरिहारेणैव किंच नजसमासस्यान्यपदाधे
 प्रधानस्यवाधोपमापोनयकारचारेनेनवदन्तेनैवनादेवास्वराकोटिशब्दादिनासिध्यति अस्मः अस्मवेस्मापितिचोत्रपदाधे
 एोपमनेनान्य ददितवनामेकापाप्रसंगः सर्वादीनिस्वनेनामनीत्यत्रसंज्ञोपमनेनपुतिविशेषमिधामात अथयसंज्ञेति

मिथ्यामतेतिप्रामोति ७

यज्ञात्ताधेप्राणपिरिहाराभवतीतिपाठमाश्रित्यनैवेदीयइति पाठाभागास्तमास्यमासद्वयपंसंज्ञानिगसंख्यायो
 गस्तनजयप्रधाननाचप्रातीत्यर्थः नदेवाचनिकमिति वाचनप्रयोगसमसतिवाचनिक एतेदुक्तेभवति शब्दशक्तिस्वा
 नैवेद्योपः योनाप्यव्ययसंज्ञाक्रियते नचनस्यमासतत्रयमते यद्यपिनसमोसोतत्रपद्यतेनचतुपद्यते योवेद्यव्य
 यपसंज्ञायासंज्ञाअभिधेयवद्विभक्तयवनविभवेति यश्चरार्थोभिधीयतेतस्यलिंगेसंख्याभाषायासि नदेवाचनिके
 अलिंगताअसंख्यातावा किंनद्विस्वाभाविकेभतत् तद्व्याधिसमानमीहमानां चाधोपानां च केचित्थेपुंत्वेतत्र
 येन नचेदानीकश्चिदर्थवानिहेत्यासर्वैरथेवद्विः शक्यमवित्तैकश्चिदावेथेकइति सर्वैरनर्थकैस्तत्रविप्रसामिः शक्यं
 कते यन्त्रज्ञः चाकृत्समासास्त्रिगसंख्याभाषायासिभवतिस्वाभाविकेभततोत्रुष वाचाश्रयतोनिप्रवच
 नानिप्रविष्यति एतेनवचनानादिशब्दानावाधयतोनिगचचनानिभवति तच्च याचुत्वेवस्वच्छुक्ताशारीशुक्ताः के
 वलः शुक्लैकैकलोशुक्ताः केवलानादितिपर्येष्टव्येतिभवेति एतास्तस्यवद्विभक्तयैकैतदुपप्राणपिभवति एवमिहापि

मागादस्यत्वस्यमंथेयको नत्राहसमासस्तस्यत्वस्यैकेचिदेथेति प्रमोथमेवज्ञानचयवेति त्रुवास्वराभावेयस्यरास्वरास्वरा
 व्याभिधायितावममासस्यसविधाचाश्रयगेतन्निगसंख्यामविष्यतरस्याः एवेष्टवदाधेप्रधानरतिमविष्यति ८

नैवेद्योपः योनाप्यव्ययसंज्ञाक्रियते

भा. के. हि. २ इहानो नैवो मयमाह इहैस्त्वल्पीनि अनेकमित्युत्तरपदाद्यैश्चानलेसनिषावगतसंख्यायामेवमुनेरिहतिनाम्येययोः क
 येषुनरितिचसंयापमिति विद्योपेनकशब्दापटिवृद्धनोवाकस्तदावदुव वनोपांशुमेकैकत्वप्रतिषेधमात्रसंयायिस्तदनेकोनम
 चागमरतिवृद्धनोसंयापिनप्रामोति पुरंनोयमिति विद्योपेयथैः त्रिषाचपयोश्चतयोसमवायतिपतसेत्वाट्यासिपेसत्येकचति
 वेवाहइनोपतीमितिथैः एतच्चपस्यप्रतिषेधउच्यते येषुदशेनुद्यादिहेत्वापुक्त एवमेकशब्दस्यार्थः यस्याद्यादिश्वेकत्वमस्येय
 प्रतिषिध्येते यथाहविद्योदोद्यास्तोत्वेतोयथाचचाहताः सन्निवादिह्यनेनयाअनेकशब्देनसंख्यानापुक्तः यत्रतुल्यत्विति य

इहैस्त्वल्पीमपुनत्रपदाद्यैश्चाध्यायेमितिसेटहीतेभवति किंमेनेकमिति किमत्रसंयहीते एकवचनं कथंयुनरेकस्यप्रतिषे
 धेद्विवृद्धनोसंयापः स्यात् प्रसज्यापक्तिपाद्युतोततः पश्चान्निवृत्तिकरोति तच्चया आसयशापयभाजपुत्रनेकमिति पक्षपिता
 वद्वेनैवैकमेवैकपत्रियापुणैवसंयते यन्तुतुल्यपुत्रैर्वैवसंयतेनत्रकथमेववृत्तिरतीति भवतिवेवेनोतीपकानाचप्येक
 (सप्रतिषेधेनवृद्धनोसंयापः तद्यथात्रसकैविनेनवृद्धेह्यस्मि

प्रवेमेवप्रतिषेधापश्चात्क्रियाप्राविधानेनत्रकथंनोसंयाप
 यदतिप्रश्नः भवतिप्रश्नः भवतीत्यस्यार्थः आत्मा तस्ययश्चात्मापौगोस्त्वपदेवाध्यातर्थाजाना वत्कप्रकस्याकेयोवश्येभावेति त
 त्रैकप्रतिषेधसामर्थ्यादेवद्वित्वादिमोमिहाधुनसिपः ननरति आवाधेयेतिद्विचने यत्रोः प्रियोत्ताहरेनचप्रयोक्तु
 वाचा नरतिनोपधी अनेकप्रतिषेधसामर्थ्यादेवसंख्यातरयुक्तवस्तुपतीति अयथात्रपमिनेववाच्यस्यात्र तस्याश्चत्र
 वाकोविस्ममर्थ्यासंख्यातरगतिर्भवतिनत्रसमासेवावयवित्वाधमम्यादुर्भावहेतौकिंनमविम्वोसुक्तमवति १३

राम०
१

अत्रास्त्वल्पीमिति नचप्रसज्यापवदतिपुण्यद्वैवप्रतिषेधसंवेयनिवृत्तापोप्रत्ययसमासस्यसंयोगेपरित्याग्यस्यः स्या
 त पुनः यमेगविज्ञानाच्चयश्चात्रसमासः किंपेनेरानेसुसंवेयन्यार्थेतिप्रतिपदप्रकृतिस्वेराकाकदात्रपदस्यातप्रत्ययस्वरश्च
 व्यतरति नजेसामासेउक्तवतलोकापौतचभावप्रत्ययस्तायुक्तयस्यसोपेक्षत्वात्सामर्थ्यान्भवतिप्रसमासस्तथायनस्यसा
 पेक्षत्वादेवनिर्माः ॥ इहैतत्पार्थरति यथैकार्थसमवेतकिपाप्रापेक्षयाजातेः प्रामोदियोः गार्ग्यनरः गाएत्रः गार्ग्यकनो

इहवासात्तत्प्रसज्यापतापरत्वात्त्वनलोपापुनः तत्रकोदोषः स्वरेदिदोषः स्यात् अत्रास्त्वल्पीमिनेवेवप्रः प्रस्येतच
 यासोत्त्वमितिचेष्यते नचसामासेभावयवेउत्ताकेभिपुक्ते त्वत्त्वयोमसमासः पदेविप्रतिषिद्धेत्वेनलोः स्वरमिथ्यार्थ
 मिति नत्र ईषदकता ईषदशावसेनन ईषदुत्तवनेनेतिचतुर्थं अकतेतिमुत्तमात्रेइचप्रसंन ईषमर्थः ररुच
 नृणदीवत्कजारेति ईषद वधी रुकेगाच रुचोवाचषधीहमस्यातरतिरुच्यै रक्षप्रत्रजनः यनोक्षणनेवः किमर्थ
 मिदमुज्जैतेप्रतिपदविद्यानाचषधीनहमस्यतरतिवृत्तिरति तस्याप्युरस्तादयकथैः १५

गार्ग्यपाशरतिनैवदर्थेनापिगोः ईषत्कजारेति गत्रेकउत्तिसारवप्रत्ययानत्वात्तद्वरेतः कजारेदेवः किपाकारकसंवे
 वस्यासंप्रस पादकंदरतिकेचिरादुःतरपुक्तेकच्छेदमहि कसिपकः प्रमिपउच्यते अथाद्येसापदीनामस्यमन्त्रिणज्ञाच्यवणा
 वसमासः स्यात् तथापीवदृक्ते ईषदुत्तनरत्तवस्याने ॥ तथेकीकिमर्थमिति सर्वेगोवाचसमासः मिदरतिप्रश्नः अथकथेदति
 अथवादरस्यार्थः १५

मैकेडिश
१२

[illegible]

नैवेन नमस्मात् । अथ पश्येत् अनित्यनिमित्तमेषमिति । पयितिनः सप्तमसो निषिद्यते तदा स्युषे च ग्रथिकारान्तिनः सप्तप्राप्तावादनये
कः पयितियः अथतिजः पश्येत् नित्यनिमित्तमेषमिति । अतो यथाविमः शब्दस्य समाह निमित्ताये नृणां पयितिनः शब्दतिजः नृणां भवति । अथ न
नृणां पयितियः पश्येत् नित्यनिमित्तमेषमिति । अतः अतिजः यस्मात्तिजः स्यात् नृणां चः प्रतिपेक्षयस्यैः तेन ह्येतत् शब्दस्य निमित्तमिति । अथ नृणां पयितिनः सप्तप्राप्तावादनये
यथाविमः पयितियः कस्येति । सामान्यमिति नृणां प्राप्तिपुत्रः कः पयितिनः कालं समाह तस्याप्यस्युषे च ग्रथिकारान्तिनः सप्तप्राप्तावादनये
यथाविमः पयितिनः सप्तप्राप्तावादनये । अतः कालं समाह तस्याप्यस्युषे च ग्रथिकारान्तिनः सप्तप्राप्तावादनये । अतः कालं समाह तस्याप्यस्युषे च ग्रथिकारान्तिनः सप्तप्राप्तावादनये ।

गज०
१२

724

[illegible]

किपावतिषेयोवा मृषावाक्यक्रमेवेदयतिर्यं उपपदमजिषेति अपाजिषेति किममुदाहृतं कास्वोभः चैतकि
पावतीकिर्तेर्द्वयवाचि र्द्वर्तकारस्पतिः कारकस्पद्येति रश्पिद्वयवाचोक्तं च द्विदिनोभावश्च द्वावती ए
वर्तहिस्तेसतिष्ठन्तिप्रतिषेधं नगलिनतत्त्वापत्त्याचार्यः १४

तत्रिंशद्वारामतिन्युदात्तं नृत्तत्वंसुवेदिकियावतिप्रसन्नयेत्यत्रउत्थाभावःपुनर्यायेत्यकत्रैःप्राधान्यं तस्यद्वयस्योत्थाह
ताम्रिधानेनप्राग्नेनेनचयैरेतद्विश्रामवेतीतिद्वयमाचीमुक्तं अतएवगातायास्तस्मादो नप्राप्तिरित्यनुपपत्त्यहोतोश्चक्रियमात्र
क्रियातत्त्वमश्रयापरायोर्यायोरितिद्वयार्थेस्यपुनरापिनेनसहस्यत्ययोरनुरोधेनार्थोभावेनभावात्तद्व्याख्ययुक्तमर्थोक्तोः
सुवेदत्वाभावात्कारकस्यगतिरिति गमनमत्रावतिविषययद्विधानात्तद्विषयवृत्तिवत्प्रतीतिमात्रः एतदेतन्निमित्तानुस
र्याद्यमन्त्रोक्तिकोपपन्नमपत्तिः पुनर्युक्तस्यैवविषयविषयानुसरेणमन्त्रकर्मभावात्तद्विषयमात्रात् वेदयोर्गोच्यप्राधान्यमितिपुन
नैतन्नक्रियावाचिनमसुवेदमितिर्थाः इत्यवतिनि मप्राप्त्यहोतोवेदिकिगोच्यसाधनेनसंबन्धः तेषांउद्विग्नस्यप्राधान्यस्यस्यः ३५

725

अनेक १५

अनेक अनेक ग्रहाणयात्रिवकारः यथोक्तनेव ह्यतीतिमाष्यकारः पर्ययहारासाययद्रासाचयोननमाचष्टे बहुवक्त
यन्नाचपञ्चदशग्रहाणयविचारः पर्ययहाराभिनि अय्यथैरसुच्यमानेसुययथैयविनिनिजे अथोतराश्रीपमाराचय
पर्ययैतन्मने अत्रिययोनोचक्रिपालसंगोवाकोचिहसंभावाचनित्यस्यमपि पर्ययहारांनोपयुच्यतरनिपुत्रः यथाभमा
तेति कश्चिन्नेनविपुषः कंदशः कुलशोलादिनातयितेतिह्यह यथाभेमातेति हनेनिपदनिनथामपितेस्यस्यवा

श्रीमतीशापनमः॥ अनेकमस्ययथै पर्ययहारांकिमये इहानिकमयाथैरती पर्ययमानेवाकाथैपिवहुचीहिः
स्यानयथाभेमातातयोमपिताहृत्तातेभेदति पर्ययहारापुनः कियत्ताणेनहोदीभदति अयामयहाराकिमये अने
काययथैरनायस्यमानेसु पर्ययैपिवहृदिः स्योतराजपुरुषः तत्सुपुरुषरतिनेनरसिपमोजने १

कस्यार्थेमापेतीतिममासयसंगः अथवास्तुहीतिमश्चित्तेनचिदुक्तः तप्यार यथाभेमानेत्पारिषथाशुदकुलामेमा
तातथायितापीत्यभितनमृदिरापमाने किंवाह्यनमानेनेमथैः ततः सुत्तातेभेदतोतराकाथैवनेमायानीयथायथतीनोय
दांममासाभावाथैपर्ययहारा अथतवाकोचैवपरा नोहतिहैपनेपयानचोसिस्मासः कश्चिदुच्यने नयोयाहः संतीति
तस्माच्चमालासीरितिवाकोचैः प्रतीपते अथानयद्राभिनि अंतरंगत्वात्पर्ययैसमासेसिदेपर्ययैरुहारासामप्योदयप
दांनोत्पस्यनेरतिपुत्रः सययथैपीति अपिशाब्दादयमराथैपीत्यर्थः पर्ययैयहारांनोपयुच्यमानेअथवापिशाब्दादिनिषयथाय

पर्ययैतिः समाप्तः स्यात् १

साम १ १५

तत्पुरुषरतिवहुचीहेस्त्वययराथैः वकाशः परकापेवाचैति नतश्चसंज्ञयोः समावेशावसरसमासात्तप्यसंगः शेषवेचनारतिशेषप
हाराप्रत्याख्यातेप्रापति संज्ञेति द्विगवतीकावीरयुपकोः ब्राह्मणकोदेशरतिममासविधायुपयोगादेशेयत्पवहुचीहिने
वाप्रातिनमाथैयहारावक्तैये नतः सपर्ययैवहुचीहिनिहृत्तये अयमहाराकनेमिति स्थितेअत्रिपमाराति नीत्वा
नलेसररत्यत्रापिनिशेषानुपादामादयपदांयैस्ययराथैस्वत सुखोवहुचोहिवाचैने केदेकास्वरदिधिधकरायदेव

तत्पुरुषः सपर्ययैवाथकोप्रविषति भवेदेकमेताधिकारिपिडे परेकापेत्तेनुनमिष्यति आरेमसामप्योत्तरुत्तयः परंकापे
राचवेहृदोहिः यामोनि पंकापेत्तेवमद्योषः शेषरतिवक्तै अथेयत्तान्मप्रविषति शेषवचनवक्तै किमुक्तै तत्रशेषवचनो
द्योषः स्यात्वासेमानधिकारगानजसमासेषुवहुचीहिपतिषेयरति अथैकमेताधिकारिनोथोययद्राणेन एकमेताधिकारि
वक्तैये अत्रिपमाराह्यययद्राणेयैवतत्पुरुषः सपर्ययैवहुचीहि वाचतेरावमप्यमयराथैपिवाधेतअथाभेकय
हाराकिमयेअययथैरतीपस्यमाने एकस्यापियदांसवहुचीहिः स्यात् १

हृदीहृत्स्वकाशः स्यात्अययहारांनोपयुच्यमानेसु पर्ययैमानवकाशंतत्पुरुषपरत्वाहृदीहिबोधतरतिनकश्चिद्द्योषः अथेति
एकविहृत्यथानावहृत्कयहारांनोपयुच्यमाने परविधिव्याप्तसम्येसतिवहुचीहिस्तोविद्यानारनेकाविष्ठाभन्नाचमामप्ये
सनापिवहुनांमामाचप्रनेकयहारा तद्वितीर्थेयनेनोत्तरापदेपरतः समाप्तसंज्ञाविद्यानातहायकाहृदुनावहृदीहेसिह
सादिनिपुत्रः २

१३

11

राम०
१७

734

[illegible]

[illegible]

अपर्याह विभक्तार्थमिदं न द्वयस्य लिङ्गस्यैवाप्यननुपपत्तिः विभक्तार्थमिदं न द्वयस्यैव लिङ्गस्यैवाप्यविभक्तार्थस्यैव
 एवैवेत्युपपत्तेः बहुवचनवर्धनैः वक्तव्यवैधेयवदिति कथं ह्यस्य लिङ्गस्यैवाप्यननुपपत्तिः सापचारः सापचारः स्नातः सिद्धे
 सिद्धे तु पञ्चमसावचनेषु सिद्धे तेन तस्यैव यथाप्रावचनेषु गुणावचनेषु च गुणावचनैश्च यथाप्राप्तमिदं न द्वयस्यैव लिङ्गस्यैव
 नानिधेयेति तद्यथा शुक्लवस्त्रं शुक्लाशीर्षः शुक्लः केशः शुक्लकेशवदिति यदौ तद्वैश्वितोऽप्यनियतास्तस्य पतन्ति
 गतेत्याप्यननुपपत्तिः विभक्तार्थमिदं न द्वयस्यैव लिङ्गस्यैवाप्यननुपपत्तिः बहुवचनवर्धनैः बहुवचनैः बहुवचनैः बहुवचनैः बहुवचनैः

यमोदयचारासंवेद्यमिथीयेतेतत्रद्विष्टत्वंसंवेद्यस्यधामन्यमसामिभवाश्चपत्येववस्थापतरत्रितस्तेनित्तासुखेभवतःननुगवा
श्रेयपदितरतिपयाशुक्तशब्देभुक्ताचिहुपाउच्यतेकयाचिहुपातथाचित्रउशब्देचिकृतत्वापिमिवेद्यसामिभावेयप्रो
निम्वेद्यिनमस्तुसवेद्येतेतन्नास्तियतीतम्यःकृतस्वरसुक्तैतेदृशकार्त्तव्यप्रतिपाद्यतेमइत्येतिदमशब्देवसनहोयैउच्यते०

सम०
१८

[illegible]

भा.के.हि.०
१२

सुखेयं गवसपीति समयास्यमायामिष्यमाणापोवचनस्यतिकरवर्गः अथेतर्ति यथासंकेतत्वादिष्टकवचनादीतिहस्त
निर्देशेन्यापिभवेत्तेर्हि समपश्य परियालितोभवत्येवमुत्तः अथेति अथेतरेष्वप्यपि विज्ञानेन प्रकाशंतेराप्रतिपादय
ति यदातिवृत्तिरित्येकमेवविशिष्टाः प्रातिपदिकाथः अतिप्रियादधिधितः तदाविभक्त्याविनामोऽन्यत्वेनेप्रत्यापयितुमितिप्रथ
मेकवचनेविषये यथेवेदित्ववहत्वेदिवचनवहवाचनाविधिः पर्यायानेतिस्त्वप्यप्यध्यायस्यैः एवमपानि यस्ययस्यानभावान्

एवमपिअतिरः प्राप्नोति एक सिन्धुदिवचनवहवचनेनयापुनः द्वयोरप्येकवहवचने बहुवचनेकवचनद्वित्वेने अथे
तेत्यवस्थाभविष्यति अथवासाध्यानामेपरप्रधानासंख्येयमनयाविज्ञेयं परिधातुप्रथमानस्यासंख्येयमपि विज्ञेयतेसात अथ
वावस्मतेतत्त्वचनपदसासप्रयोगेन उक्तेष्वेकत्वादिवृत्त्यमापयासात एवमपिषुष्टीपीप्रोति किंकारणमभिज्ञानेवसि
येसमाप्तोतिमसंख्येयसंख्येयुननेनअभिव्यक्ति अभिहितः सौम्योत्तरः प्रातिपदिकाथः संयन्तः तत्रप्रातिपदिकार्थप्रथमे
त्रिप्रथमाभविष्यति नतदीरानेपिदेभ्यस्त्रिविधादेवदत्तस्वेतिप्रवतिवाच्यमप्येवपृथु परिगणानेनैववदचीहिः समा
नाधिकरणात् समानाधिकरणात्तद्वद्द्वीदिवेक्यः किंप्रयोगेन अधिकरणानामाभूदिति पदभिरुक्तमिति अथानोच्य

अभिव्यक्तिरिति लिङ्गानां सत्त्वात्तद्वेभ्यस्त्रिविधादेवदत्तस्वेतिप्रवतिवाच्यमप्येवपृथु परिगणानेनैववदचीहिः समा
नाधिकरणात् समानाधिकरणात्तद्वद्द्वीदिवेक्यः किंप्रयोगेन अधिकरणानामाभूदिति पदभिरुक्तमिति अथानोच्य
नप्रतिपाद्यते

सम०
१२

उच्चैर्मुत्तरति उच्चैः शब्दस्याधिकरणाप्रधानत्वादेयधिकरणमिति वचने कंटेत्यरति सपिस्थरतिः अमर्हसुसकारि
तन्नुक्तमोसंख्येयवचनमुत्तरपदलोपायं उद्भूतमिति वति अवयवार्थेतामेमुदापस्यमपेक्षान् नष्टोपमान

उच्चैर्मुत्तरमस्येति उच्चैर्मुखः नीचैर्मुखः समस्यमानयुर्वपदलोपायश्च सममी एवे सोपमानपदस्य चवद्वीदि
वेक्यः उत्तरपदस्य वलोपोवेक्यः कंटेत्याः कालोपवेक्यः उत्तरपदस्य वलोपोवेक्यः केशमामाहृष्टुत् अस्वकेशेवदः स्योविकारोऽनेकप्रससु
रवस्थाश्चवद्वीदिवेक्यः उत्तरपदस्य वलोपोवेक्यः केशमामाहृष्टुत् अस्वकेशेवदः स्योविकारोऽनेकप्रससु
रालोकारः प्रादिभोधातुनस्यया प्रादिभोधातुनस्यवद्वीदिवेक्यः उत्तरपदस्य वलोपोवेक्यः प्रपितपयोः प्रपयोः पमि
तपलाशः प्रयलाशः नतोस्ययानोच्य नतोस्ययानोच्यवद्वीदिवेक्यः उत्तरपदस्य वलोपोवेक्यः अविद्यमानः ऐजोस
स्यविद्यमानः पृथुः अथुवः अविद्यमानः नभापेः अभापेः तत्रेदीदेववक्तव्यं नचाऽनभियानासमानाधिकरणेषु समानेताभावः
नचावक्तव्यं अस्मानाधिकरणानावद्वीदिः कस्यान्यवतिपदभिरुक्तमस्यति अनभियानात् तचावश्यमनभियानेमात्रि
पिनवात्रियमातोपिपरिगणनेपचाभिधाये नभवति तत्रवद्वीदिः पृथापचयुक्तमस्यति १०

तेतिउपमानपदस्य उद्भूतस्य उद्भूतमोपमपदत्रित्वादेवोर्वेपक्षिकभापमेवतिवचनमुत्तरपदलोपायश्च समुदायविका
रवच्छादति समुदायावयवेवेवेपक्षतिविकारमेवेवेवगावलीतदंतावसरतदंतेत्यथादेतेरासहवद्वीदिरित्यर्थः १०

प्रा. के. डि. १
१४

दिङ्नामानि तु न्यायलाघोगद्वयसंस्कारादिङ्नामासंस्कारयोग्यो गयोरिति अत्रिष्टयस्त्रिष्टयवर्तिकोक्तमप्येते दक्षि
णस्योश्च पूर्वस्याश्च दिङ्नामधेयनसंस्कारादिङ्नामासंस्कारयोग्ये तन्मोक्षलक्षणमपराधयाने यद्वैद्योऽपि दक्षिणास्यः स्यात् सपुत्र
इत्यस्यापि समासपिनाप्रधानमप्यपराधयानेति नाथः स्वद्वयैवेत्यर्थः अथ पुनरिति स्त्रोत्रं भविष्यति कालेऽप्यर्थः

दिङ्नामानाग्रहणे तेन सहेतुत्वं योगविक्रमासंस्कारयोग्योश्चान्नलप्रधानाभिधानात् दिङ्नामासंस्कारयोग्यो
श्चाशिव्यावहृद्विः किंकारा अतएव लप्रधानाभिधानात् दिङ्नामासंस्कारयोग्योश्चान्नलप्रधानेवाभिधाने तच्च
न्यपराधयानेव सिद्धे पक्षे वैदक्षिणापूर्वादिङ्नामासंस्कारालक्षणाः पुंवद्भावो न प्राप्नोति अथ पुनरिति सहेतुवदिति
सामवपदेति कृत्वा समासविधेयत्वात् स्यात् पुंवद्भावः सिद्धो भवति १७ ॥

नन्वाकभवेपमयेत्यावापने अत्रालपानिदिङ्नामानिवेचनेनानि समास्ये दक्षिणादीनां यस्मादीनां तस्य तत्त्वत्वेन
तद्वदक्षिणाद्यासौ सर्वेति समासनाधिकरणत्वात् पुंवद्भावः सिध्यति सर्वेति नारेद्यप्यपराधयाने यदक्षिणापूर्वादिङ्नामासंस्कारयोः
स्वाथैव वदन्ति मय गेनवापतैर्वैयर्थ्यकारणा यन्मासोनाधिकरणपि विज्ञेयमासमपः सिध्यतीति नारदव्यभिचारेन दक्षि
वेयपक्षेति सगद्यैविभाषादिङ्नामासंस्कारेति विवक्षितमवेनामसंस्कार्यवहृद्विद्विमेत्येव १८

साम०
२४

सैनसिद्धिरिति नक्षत्राणां नाधिकरणमात्रवर्तिवद्वयैव द्वावः किंतु प्रापितेषु स्वतन्त्रिभेदोपि समासायां वाक्येनौपदधितेषु स्वतन्त्रे
नपुंसकद्विधाधितेषु स्वतन्त्रे स्यात्तथैः पुनर्निमित्तत्वेन नक्षत्राणां न्यपराधयानेति नाथः दिङ्नामासंस्कारादिना विना प्रवृत्तिविमितेन नक्षि
त्रिभेदेन द्वावपराधयानेति नाथः पटिपुनरिति ततश्च व्यवस्थाः कृतौ समासायां प्रापितेषु स्वतन्त्रे पयतिः कथं प्रापानि पटिपुनरिति

नक्षत्रानि प्रापितेषु स्वतन्त्रे द्वावः नचैतौ प्रापितेषु स्वतन्त्रे नचैतौः दक्षिणाशब्दः पूर्वशब्दश्च पुंमिभाष्येन समासायां वाक्ये
नौपदधितेषु स्वतन्त्रे नचैतौ प्रापितेषु स्वतन्त्रे दक्षिणाशब्दो दक्षिणाशब्देति कुशब्दो दक्षिणाशब्देति नचैतौः पटिपुनरिति कुशब्दो
अथि व्यवस्थाशब्दाः सः कथं प्रापितेषु पटिपुनरिति नाथः पटिपुनरिति कुशब्दो दक्षिणाशब्देति नचैतौः पटिपुनरिति कुशब्दो
रमणीयादिप्रसंगो भवति रमणीयादि कुशब्दो भगवति अथ मन्त्रे मन्त्रे दिशि दक्षिणादिपृष्ठः दिक् दक्षः शब्दो दिक् शब्दः
यो दिशेन भविष्यतीति रमणीयादिप्रसंगो भवति पुंवद्भावस्तु न प्राप्नोति एवेति नचैतौः पटिपुनरिति कुशब्दो दक्षिणाशब्देति नचैतौः
यः दक्षिणाशब्दो रमणीयादिप्रसंगो भवति पुंवद्भावस्तु न प्राप्नोति एवेति नचैतौः पटिपुनरिति कुशब्दो दक्षिणाशब्देति नचैतौः
कुसमासनाधिकरणत्वात् पुंवद्भावो न प्राप्नोति नचैतौः सवेनाशब्दो नचैतौः पुंवद्भावो न प्राप्नोति नचैतौः सवेनाशब्दो नचैतौः
यानात् अथवा मन्त्रे पृष्ठो योगः अथवा मन्त्रे मन्त्रे कथं प्रापानि अथवा कथं प्रापानि २०

मित्राश्रयेणादिशिवेनेन नक्षत्राणां नाधिकरणमात्रवर्तिवद्वयैव द्वावः किंतु प्रापितेषु स्वतन्त्रिभेदोपि समासायां वाक्येनौपदधितेषु स्वतन्त्रे
नपुंसकद्विधाधितेषु स्वतन्त्रे स्यात्तथैः पुनर्निमित्तत्वेन नक्षत्राणां न्यपराधयानेति नाथः दिङ्नामासंस्कारादिना विना प्रवृत्तिविमितेन नक्षि
त्रिभेदेन द्वावपराधयानेति नाथः पटिपुनरिति ततश्च व्यवस्थाः कृतौ समासायां प्रापितेषु स्वतन्त्रे पयतिः कथं प्रापानि पटिपुनरिति

तत्रनेमेदे तनीयासप्रम्यंतेष्वक्तपात्रिधानात् तनीयासप्रम्यंतेष्वजाणिमोवदुःखीहिः किंकारणं त्रियाप्रिधानात्त्रिया
मिधापुते तत्रान्यपरायप्रमेदिदे त्रेकशेषधर्मिषोर् नवाणिषः किंकारणंरक्तशेषधर्मिषाधुमिदेवक्तव्यं
वेदाद्योर्दोर्दोर्ध्वत्रेदेवक्तव्यं केकाकिं एतत्तन्पुणेनेनपरिचियोगोपात्तनेवेदोर्ध्वत्तत्पुनः अपरीनामन्यथापु
दृश्यतन्त्रिदोर्ध्वत्तन्पुणेनेभवति मल्लोकापदेपुविधायात् अथकामल्लोपर्यलोभाः अमल्लोपमादेभः कवभाज्य
वाच्ययाकप्रम्यदिति तत्रनेमेदे ११

नयानञ्जयशेषायाधत्ते पूर्वयोगेणानुपरज्जटिकेयोनश्रमेनोदाधितुञ्जयपदाशेषेनान्नस्यदिग्गत्वात्तत्त्वे
 दोषोर्ध्वेति तत्रनेनञ्जट्टमियाकारः पूर्वयोगेणपूर्वपदस्यार्थमिधौयमे उच्चारणस्यतुल्येनिलोपेनप्राणमितिप
 पातनाभायरीत्याभावः अथेदानीमिति एवंमुखासरीतिस्फातेकवभावाधेति दृष्टम्यन्तिनारश्मिचयभाव
 यत्तत्सावकाशः यदीतिरेतुपमेत्याहोविलाकपञ्जप्राणि शेषमहोत्तानञ्जेषाधिकारोद्वेष्टने नह्यपञ्जादयः २१

750

लोपे नार्थस्य अनेति परितु मनासोरेतेयेयोगोपरिमुच्यतेनरातेराषेस्यात् प्राक्समासादिति वाक्येवशब्देनघोससा
 यस्मिन्निगमस्येनमसमासास्यनुवोचकेनात्रयस्यलिङ्गस्यत्वाभावायोग्यस्यः । श्रितो भवेति समास इति समोपशब्देन समासा
 वार्थेदहः वार्थस्युच्यते च श्चाप्यये तेन समासस्य अप्यवयवमन्तावाप्नोति नैषादिषः योदेनावयवमन्ताङ्गियते नवसमासमा
 त्रं पद्येनोदनाप्ययमेतत्तापोसमासमभिधेयवह्निप्रवृत्तवगानिभवेति पद्येना प्रोषिधीयेननयस्यलिङ्गसंख्याभावायोग्यलि
 निर्याचनिकं चिन्तयितुं शक्यमानाया किमु । त्वाभिनविप्रते न तथा समानेषोहमानोनाच्चाप्यो नोचके चिदंति
 येत्यने अयरेत नवराणीकश्चिदर्थवानिति तत्त्वासेवैदंयेवद्विः शक्यतेन न कश्चिदर्थकरतिसिखेरनर्थके तद्विक्रमाणि
 शक्येवतु पन्थात्समासाच्चाप्यस्यलिङ्गसंख्याभावायोग्यात्समासेवभवति स्वाभाविकं तरेत अथवा आश्रयतालिगव
 दनानिभविष्यति येषां तावन्नेषु आश्रयचानां शब्दानामाश्रयतालिङ्गवचनानिभवेति तद्यथा पुष्कलवह्निश्चकाश
 एवमुक्ताः कवनः शुक्लो कवनोः शुक्ताः कवनारति इवसोदयश्चितीभवति त्रिधा तस्यप्यलिङ्गवचनेन तदुत्तराणां पिभवति
 तावन्निगदियदर्थोयश्चितो भवेति समासस्य वह्निप्रवृत्तेन च समासस्य लिङ्गवचनेन तदुत्तराणां पिभवति
 पुंये याकराश्रयकत्वाप्येवहत्तश्चौक्थिकश्चाप्येमीमीमवश्चिती येषदतिवन्ते २३
 येननेनसममुच्चितरजाश्रयलिङ्गसंख्येभविष्यत्तरयः पातिकाश्चापमिति तावत्सिन्धुधोमितायेनेकधुमेसमुच्चयाच्चापेसइ
 वाहेदहेता प्रसंगतं तद्वा भुङ्गितो देहाकराश्रयस्य प्रवृत्तिपातः सात्रमुच्यतेनुकापासिनेवदतिप्रमः परेकापैतेनापेशेयताक
 स्ताधिकोप्येषाप्यविरतेनोत्तरस्यार्थः
 भवतीतिः दीपाप्रतः २४

[illegible][illegible]

कथं च होमस्तथास्य न योऽपि भिद्यति पितृन् इतराः शत्रुपूजति निमित्तं विषयपदे तद्विषयैवेतर इत्येवमज्ञानस्य प्रथमं निमित्तं
शत्रुत्वोपपन्नकारणमिति मन्वाह नाराणांति प्रवृत्तारणितोरात्तावस्थीने न योऽहमाश्रयः प्राक्तावस्थायपनंतरः स्वाभिप्रा
यंप्रकाशयति दशेनमिति लावेक्यवहारस्य नृपतेयीनि लोकव्यवहारे प्रत्यक्षप्रथमिदं नमिह भवोः क्रियावृत्तयानि
द्विवचनदशज्ञानं तुल्यं हीनि तुल्यलोकव्यवहारस्य नृपतेः तद्विषयैवेति कदाचिद्वचनानि मनेनैकाभिधायित्वं न केवलानामि

अविषये द्विविधं १७
मार्गः १७

[illegible]

क्र. दोसिन्वयौशिवश्चदोहितस्तद्यमयवैविधि
मर्धेदोशो रासाप्यश्रस्यमभ्योनावेता ननुमुत्पापिमे
मर्धेदोशोस्ययराश्रयेवास्तिनत कुतःपुंयदेः १८

भाकेदि२
३०

हेद्वैकवदावरति एगपदधिकरागवचननायेद्वैकवक्तव्याः स्यात् एकैकस्यैकपक्षे सन् नवविषयविभागो यो सौतत्रयः
त्रयेण दर्शयन् द्विषयविभागस्य सिद्धत्वात् दशदिग्भिरिति आदिशदेन निशयादयो यस्मैति निशयावर्ष एव तावपि बोधः

[illegible]

अशनेनकश्चिदोषः वचनमिति द्विवचनवद्वचनमेतत्तथैः प्रिद्वेति शक्त्या छिद्यति शक्त्यशक्त्यमिति वक्षीमहाशयः
 सर्वरीति निष्पद्यन्तेति निष्पद्यन्तेति अत्र वचनवद्वचनवद्वचनमेतत्तथैः प्रिद्वेति शक्त्या छिद्यति शक्त्यशक्त्यमिति वक्षीमहाशयः ३१

सप्त०
३०

760

यस्यैनेनै यरषुषोगतिहृष्येभिनि वाकवत्समासे यशानामनुयतेषुयोगाप्रानेपमार्थेभेतदित्यर्थः नवेति नित्यशुद्धेयुप्र
प्रयोगेकैरहितेगाद्यादिषुयोगनिवारणार्थपदेशविद्वद्बुद्धिष्वेप्रयोगो नैव ह श्रुतादिति किं तन्मिन्नर्थेनयनेनैत्यर्थः इत्यानामा

अपमृतेनंश्वे किमर्थमिदमुच्यते अथसर्जनेष्वपदेनचमपाप्रयोगनिवृत्त्यर्थे अयमर्जनेष्वपदेनचमनेकिपात्रोप
 ण्ययोगमाधुविनि नवाभिष्ठादशनात् नवास्तरेषांनमस्ति किंकारणं अनिष्ठादशनात् नहि किंचिदनिष्टं दृष्ट
 तमिदं विस्मयान्मुखादपुनरुच्यते अथसर्जनेष्वपदेनचमपाप्रयोगनिवृत्त्यर्थे अयमर्जनेष्वपदेनचमनेकिपात्रोप
 मयनयेसात्तन्मयानसर्पवर्णिनातोमभवति सतः पुरुषसर्जनेष्वपदेनचमपाप्रयोगनिवृत्त्यर्थे अयमर्जनेष्वपदेनचमने
 विनिपातः यश्चतयोः समासेष्वर्थमिदमस्यमयमर्जनेष्वपदेनचमपाप्रयोगनिवृत्त्यर्थे अयमर्जनेष्वपदेनचमने
 नि अथोष्ठाभिन्नत्रिजलाप्रमाणसर्वनिपातोमभवत्यति अथसर्जने ३१

हेतुहेतुशेषस्य द्वावपि त्रयमेवेति एतत्पुष्पसेनिद्रयोगपिषष्टीतिमममहातेप्रयमानिर्दिष्टतादृशमजेनत्वानर्हयेति वा
तन्निवृत्तप्रसंगः त्रयोभेदादिति उपभोजनमेतादृष्यत्वात्प्रधानमेवेत्यत्र पुष्पश्चात्र कृतापेक्षोपायधोनेमेवेतिपुष्पापार्थो
नमिष्यते एतावदेष्टापानमन्तिप्रचनेरस्यैः नैवेदमितिअवयुधमेवेतित्रिराकरतापान्निप्रमेवेत्यर्थः ३१

764

[illegible][illegible]

सम०
३१

763

[illegible]

763

भा.क.हि.२
३२

राम०
३२

३३

३३

इतिमहासाधेद्वितीयाध्यायस्यद्वितीयःपादः

766

अथमहासाधेद्वितीयाध्यायस्यतृतीयपादप्रारम्भः

767

भा. के. त. ३
१

श्रीगोपायनसः अतमिहिति प्रसारयानवादीखवाचातमिहितप्रार्थनारंवादिनं संसत्यमितुं कृति किमिहमिति अमिहत्वेना
वदन्ति तेषां नोकारणप्रतियारं वचुर्वते ते अथाभिधानीमादिसंयन्तं वदन्ति अमिहितकलाकडुकारणमिति अभिहितार्थे
इति प्रतियारं नदति हि नो ते यदिति सत्यं साधितमिति मन्वात तत्र यस्मात्तानां कलादीनो वेषनाद्यर्थवत्तु यथा संवदाति यथा

श्रीगोपायनसः अतमिहिति अवधितदस्यने किमिहमनमिहितं नाम उक्तमिहिसमि
हितमिहिसमिहिति यावदुपायं उक्ते अनिहिरिति तावदमिहितं इति अतमिहितसंय
नमवर्थाकस्यमिहिति हि तस्याभावादिमिहिते १

इतवचनस्यमिहितं यद्वा प्रमलीयलतः प्रयोजनभावादनर्थकं सत्यमिति भावः पूर्वोक्तमभिप्रायेणाह उक्तमिति प्रतिया
दितमिसत्येः यथा उक्तमिहिति यावदुपायं इति यावज्जावदौ नियातावधिनाथत्वं प्रतियारमतः १

रा. ०

१

अतमिहितवचनमिति अर्थप्रत्यायनाय लोके प्रशस्तं प्रमुच्यते सवाद्योपराशरांतरेण प्रतियारितोभवति तदा प्रयोजनभावात्कले
तरसं प्रयोगानुभावं अकिमिहोकारणप्रतियारं वचुर्वते ते अथाभिधानीमादिसंयन्तं वदन्ति अमिहितकलाकडुकारणमिति अभिहितार्थे
नाजं ते नचेत्यर्थे यज्जोक्तं सत्यं सत्यमिति यावदुपायं इति तावदमिहितं इति अतमिहितसंय
नोदाहरणमिहिति यावदुपायं इति तावदमिहितं इति अतमिहितसंय

अतमिहितवचनमिति अर्थप्रत्यायनाय लोके प्रशस्तं प्रमुच्यते सवाद्योपराशरांतरेण प्रतियारितोभवति तदा प्रयोजनभावात्कले
तरसं प्रयोगानुभावं अकिमिहोकारणप्रतियारं वचुर्वते ते अथाभिधानीमादिसंयन्तं वदन्ति अमिहितकलाकडुकारणमिति अभिहितार्थे
नाजं ते नचेत्यर्थे यज्जोक्तं सत्यं सत्यमिति यावदुपायं इति तावदमिहितं इति अतमिहितसंय

ताम्रयोगोवाहोतुसः प्रतियाद्या सप्रयोरिति वीर्यायो विषयं द्विवचनमुच्यते अतिवेहो स्यात्तस्यार्थो न सति सप्तमसि
तु शशकिं त्वाभावादीत्यागमिहिति तावदुपायं इति तावदमिहितं इति अतमिहितसंय

भा. के. त. ३
६

पर्युदासमाश्रिताह अत्रमिहि तेहोतिपर्युदासेपिहयामाह यद्यपितावदिति आप्रन आसत्सर्वेकै वासनक्रिया तस्या आधिकरणं
लुसाभिहितमिति सप्तम्या अप्राप्तिरित्यर्थः अत्रा धनत्वमिति भिन्नयदमत्याप्यभिन्ने आसन क्रियेदस्यैः एकपरोधाने क्रिया साधन
सर्वे अनेन विभक्तयो विचार्यते ननु वाक्योपाते आसिः साधनमिति आसनमित्युच्यते साक्षिणा तस्या आसिः क्रिया साधनं कथमिति
निवेद्य उच्यते आप्रतेस्मिन्मिता सनमुच्यते परिचासना क्रिया से संनिधायते तत्तत्तदयं कृतं रासनमुच्यते एवैवामध्यारासे

अनभिहिते द्विविधानं अनभिहिते सप्तमी विधीयते नाभिहिते प्रतिषेधः यद्यपिता वदत्रैतद्वेपतेवक्तुं यत्राभ्यावा नाच क्रिया
यत्रतु खलु सेव क्रिया तत्र कथं आसवे आसि शाने शोत इति अत्राध्यम्यत्वमस्ति कुतः साधनं हेतुता लभेदाच्च एकस्यात्र
सेरासिः साधने सर्वकालश्च प्रत्ययः अपरस्यावाप्तु साधनं नैव तमानकालश्च प्रत्ययः ११ ॥

रासिः कर्तृभवनं निनचे वं सत्ता सतसित्यन्या आसि क्रिया सा अस्या आसि क्रियायाः साधनं भवति न तस्या अभ्या एवेत
सोर्धोतरे स्याधे स्यता स्यर्थे तदधमन्न परमाय विधेः आसनशयन करणायादा मादि शब्दे रासना शि क्रिया योग्यं वं स्त
मानमनुदूतश क्रिकमभिधीयते तन्ने शते पुद्गलप्रतिपादनाय विनक्ति रवस्थाया धानतश्चासिः साधनमिति साधनो
तर्निगसः क्रियते शब्दस्य त्रये केवलमा आसि क्रियापरीपत इत्यर्थः सर्वकालश्च प्रत्यय इति काले विशेषानुयाय
नेन लुतो विधीनात्वात्प्राप्तिरिव रतादिकं नित्यः ११ ॥

राम ७
६

778

किंपुनरपि परिद्वयं साधनं तदा तरेकमेव तन्नाभिहितमिति पूर्वोक्तपरिहारेन संगच्छेते अथशक्तिः साधनं तदा तस्या भेदादभिहितत्व
समवायवति समाधानमिति सन्धानस्य मन्त्रः आश्रितत्वात् कृतिरेवानुग्राह न विवक्तिता स एव स्रुति किंपुनरिति गुणः स्याद
ति अर्थभावः यदि द्वयं साधनं स्यात् तदा तस्यैकस्यत्वान्ने भिद्वेधनाद्योक्षितप्रत्यविता विषयत्वानाथे क्रिया करणानिवं धनोय

किंपुनर्द्वयं साधनं आहोस्विदुण किंचातः परिद्वयं साधनं नै तस्य हवत्यभिहितत्वात् अथहिगण साधनं भवते तदस्य रभिहि
तात् अत्रादिसारिगणः अय आसिगुण किंपुनः साधनं व्याप्ये गुण इत्याह कथं ज्ञायते एवं कश्चि लंके विरुद्धति करेवदन्न
रति सतस्या यावद्वै त्रसौ वरु रति कतरं स्मिन्ति एतेति सहस्रौ शिकरा भूता येन शब्देनात्रिस वधमानः कतो स्य घृते इ
वे पुनः साधने सति यत्कर्मैकमेव स्यात् यदस्य लंका करण करणं करणमेव यदधिकरणं स शिकरा मवो अनभिहितवचन
मनर्थकं प्रथमाविधानं स्यात् न वका शत्वात् अनभिहितवचनमनर्थकं किं करणं प्रथमाविधानं स्यात् न वका शत्वात् अनवका
शा प्रथमावावृत्ताद्विषयि सावकाशा प्रथमा को व चममनर्थकं किं करणं अकारकं हर्कः लंकरति अवकाशा कारक
मिति चेन्नाहर्भवतीयरः प्रथमपुरुषोऽप्रमुन्यमानोप्यति अवकाशा कारकमिति चेन्न न किं करणं १२ ॥

पदेण भेदो न स्यात् दृश्यते वा साविनिना नाश क्रिसङ्गायामः सिद्धः सन्नं प्रत्याव्यानुमाह अनभिहितवचनमिति क्रियते क
रः कतः कट इत्यादि सुदितायादि निवारणायानभिहिता शिकराः क्रियते परिचात्र हि तीयादयः सुत्तनः प्रथमानिरकाशे
व स्यात् तस्मादनवकाशत्वात् अथमेव हि तीयादी नोवाचिका मविष्यतीति नावीनभिहिता शिकरा मर्थः हर्कुरति कि
या यदमन्न अय तदिति विभक्त्ये त रा प्राप्तिमस्यते १२

779

भा. कै. ३
१९

पस्मादहताधिरसर्तनेयं चालाधिमं चाने पुत्रस्य वत्तं तिस्राम्वाचिनीः ययोमरा सप्तमीयते अन्तरस्मिन्नुपामां कति विवा
रः क्रियते कथं धितं तन्परीतं रणापि तावत्प्रापयेत् पारश्वेनेम्येमुञ्जते अथवेपथुः उच्यते अनेनेतोम्यवचनमेवमेव
यातेतरासाधितः सप्तमीत्ययमर्थो भवति यद्यप्यस्य नेन स्वाभिरुपेयते यस्यैवेधाम्यरु अनेतत्रसप्तमीपुत्रं भवति कर्त्तुं नि

त्ता
यस्मिन् अधिकं कथमिदं विज्ञायते यस्मिन् अस्मिन् पारश्वेनेम्यवचनमेवमेव नीम्युक्तादिति आहोस्विद्यस्मिन्
स्मिन् पारश्वेनेम्यवचनमेवमेव नीम्युक्तादिति कश्चात्र विशेषः यस्मिन् अस्मिन् पारश्वेनेम्यवचनमेवमेव नीम्युक्तादिति
वेपथुवचनमिति कर्त्तुं निर्देशः अस्मिन् पारश्वेनेम्यवचनमेवमेव नीम्युक्तादिति आहोस्विद्यस्मिन्
तन्निर्देशपरिग्रहो मन्वयमिति नक्षत्रं भवति १९ ॥

ईशश्चेति ईशो नात्र कर्त्तुं नाभिमतं तत्र स्वाधिनः सप्तमीपुत्रं भवति अत्र वचनादिति एतत्स्मृत्तारं भेदाविनायीत्य
र्थः आहोतादिति स्वाभिभाधारे पेथालाख्यता इत्यर्थः तत्र स्वाधिकरणं लक्षणं सप्तमिद्वयेः सप्तमीशोतेरिति वि
कल्पेन समासविधानात् अधिप्रसरत्तर्जति प्रसरत्ताधीना इति वचनमिति विमत्ता यदिति त्वेव रक्षितं इदं वचनमिति वचनं
ति सप्तमिति अधिकरणसंज्ञाते २१ ॥

रा. ०
१९

788

प्रथमानुपपत्तिरिति सप्तमीविधानमनर्थकं प्रथमोक्तं स्वान्नप्राप्तीति हेतुवद्वयोपपत्त्याः अधिप्रसृतो कीति सामीप्येनार्थे य
हणा तयो यणा मपि ग्रहणं मन्यते यद्यनहोतिस्वामिसेवधं सदावात् अशेषत्वादिति प्रातिपरिकाये मानं निवृत्ता इति

प्रथमा नुपपत्तिरिति प्रथमानुपपत्तिरिति कृतः यंचालेभ्यः कृतं हि सादृश्यं सप्तमी सामीप्येन धियतिरायति नन्वाधिश
एः यद्वेद्यते यद्यपि न यद्यत्र अधिप्रसरत्ताची नत्तत्र योमवचनानो ग्रहणं भवति कथं ज्ञायते पर्येकस्य चित्तयोमवचन
स्य ग्रहणं करोति अधियतिरायति यद्यनहोतिस्वामिसेवधं सदावात् अशेषत्वादिति प्रातिपरिकाये मानं निवृत्ता इति
कर्मप्रवचनो यद्युक्ते हि तीयेति सप्तमी कृतान्नस्यार्थसादृश्यान् भविष्यति द्वितीयातर्हि प्राप्तिरिति
कस्याप्यस्तवन्नेः यंचालानोवाभिसेवधं न न द्वितीयाप्राप्तिरिति १९ ॥

रेका भावात् द्वितीयातर्हि अधिशरत्तद्वेः कर्मप्रवचनीयत्वात् प्रमेति प्रसरत्तद्वेः सदावात् अशेषत्वादिति प्रातिपरिकाये मानं निवृत्ता इति
मानया सप्तम्येभ्यः तस्यैवेधाम्यवचनान्नस्यार्थसादृश्यान् भविष्यति द्वितीयातर्हि प्राप्तिरिति सप्तमी कृतान्नस्यार्थसादृश्यान् भविष्यति
तद्यस्याप्यस्तवन्नेः यंचालानोवाभिसेवधं न न द्वितीयाप्राप्तिरिति १९ ॥

789

सहस्रिमुद्राहरणमिति स्वज्ञानरहात्तमीमांसिद्विमतारक्यति तिलैः सहस्रिमुद्राघातमुपमानत्वात् प्रधानकर्मोतिनास्तत्तथाप्युक्ततया
हस्तुलानोद्योयसर्पेणः प्रधानं कर्मोतिनास्ति तद्वितीयायाप्राप्तायान्वतो यावद्विजितेनेमिश्चोक्तस्येति अंतरंगत्वात् सर्वमिच्छाया
यातिनाः करालं प्रतिपद्यते यश्चाहयनक्रियायां कर्मस्य मिति सिद्धात्ततो यत्तथैव चैवमहागन्तव्यतु रवानागमनक्रियायां याथा
कल्तत्वं तु पुनरप्यप्राप्तात्तो यावद्विद्योयते लादयति आदिशद्देमक्रादो नो ग्रहणं तथैव केनचनैव भिन्नकसत्त्वं दृष्टाप्रधान
यो कर्त्तारविधानात्संबाधने कार्यसंप्रत्ययाधनसंबाधनमाप्यमिति अधानस्य प्रतीयमानागमिक्रियायै कर्त्तृत्वात्

सहस्रमुद्राघातं कर्त्तुं साहस्यं तिलैः सहस्राधान्यनीति नैतद्विजितेनेमिश्चोक्तसमाधाउप्येति तत्र कस्योत्प्रेक्षसिद्धे इरेतर्हि उ
त्रेण सहस्रतोरेव दत्तं इति अधाने कर्त्तृत्वं तो या यथाप्राप्त एतद्विजितेनेमिश्चोक्तसमाधाउप्येति तत्र कस्योत्प्रेक्षसिद्धे इरेतर्हि उ
तो कर्त्तारविधाने तेषां प्रधानं सिद्धात्तत्कर्मोत्प्रेक्षत्वं तो या इरेतर्हि पुनरासहस्रमनरेव दत्तं इति तेषां प्रधाने कर्त्तृत्वं तो या

ति इरेतर्हि ३

प्रधानस्य प्रतीयमानागमिक्रियायै कर्त्तृत्वात्तथापि तद्विजितेनेमिश्चोक्तसमाधाउप्येति तत्र कस्योत्प्रेक्षसिद्धे इरेतर्हि उ
याप्रसंगेनियमाथैव अधानेव ततोपान्वति तु प्रधानं इति ध्वन्येति कर्त्तृकर्मोः कर्त्तृत्वेन साधनप्रधानमोरवेकं तं
कर्मोः प्राधान्ये चकार्येन इति अधाने कर्त्तृत्वं तद्विजितेनेमिश्चोक्तसमाधाउप्येति तत्र कस्योत्प्रेक्षसिद्धे इरेतर्हि उ
यसदत्तस्य कार्यानामिति तदा घटीवाधनाप्राप्तो यावद्विजितेनेमिश्चोक्तसमाधाउप्येति तत्र कस्योत्प्रेक्षसिद्धे इरेतर्हि उ

राम०
१५

उत्प्रेक्षसहस्रमुद्राहरणमिति स्वज्ञानरहात्तमीमांसिद्विमतारक्यति तिलैः सहस्रिमुद्राघातमुपमानत्वात् प्रधानकर्मोतिनास्तत्तथाप्युक्ततया
हस्तुलानोद्योयसर्पेणः प्रधानं कर्मोतिनास्ति तद्वितीयायाप्राप्तायान्वतो यावद्विजितेनेमिश्चोक्तस्येति अंतरंगत्वात् सर्वमिच्छाया
यातिनाः करालं प्रतिपद्यते यश्चाहयनक्रियायां कर्मस्य मिति सिद्धात्ततो यत्तथैव चैवमहागन्तव्यतु रवानागमनक्रियायां याथा
कल्तत्वं तु पुनरप्यप्राप्तात्तो यावद्विद्योयते लादयति आदिशद्देमक्रादो नो ग्रहणं तथैव केनचनैव भिन्नकसत्त्वं दृष्टाप्रधान
यो कर्त्तारविधानात्संबाधने कार्यसंप्रत्ययाधनसंबाधनमाप्यमिति अधानस्य प्रतीयमानागमिक्रियायै कर्त्तृत्वात्

उत्प्रेक्षसहस्रमुद्राहरणमिति स्वज्ञानरहात्तमीमांसिद्विमतारक्यति तिलैः सहस्रिमुद्राघातमुपमानत्वात् प्रधानकर्मोतिनास्तत्तथाप्युक्ततया
हस्तुलानोद्योयसर्पेणः प्रधानं कर्मोतिनास्ति तद्वितीयायाप्राप्तायान्वतो यावद्विजितेनेमिश्चोक्तस्येति अंतरंगत्वात् सर्वमिच्छाया
यातिनाः करालं प्रतिपद्यते यश्चाहयनक्रियायां कर्मस्य मिति सिद्धात्ततो यत्तथैव चैवमहागन्तव्यतु रवानागमनक्रियायां याथा
कल्तत्वं तु पुनरप्यप्राप्तात्तो यावद्विद्योयते लादयति आदिशद्देमक्रादो नो ग्रहणं तथैव केनचनैव भिन्नकसत्त्वं दृष्टाप्रधान
यो कर्त्तारविधानात्संबाधने कार्यसंप्रत्ययाधनसंबाधनमाप्यमिति अधानस्य प्रतीयमानागमिक्रियायै कर्त्तृत्वात्

मक्तिर्विद्योयतीति प्रथमा भविष्यति ॥ क्ता यत्र गाः स्वामी ब्रजतीति सहस्रमुद्रा ३

पिगा वा संवेद्योत्प्रेक्षसिद्धि उपाध्याया सद्येव भविष्यति न ततो या गाः स्वामी ब्रजतीति अत्रापि प्रतिक्रियायां कर्त्तृत्वात्तत्रिंश
नाद्वितीयायाप्राप्तायान्वतो यावद्विजितेनेमिश्चोक्तसमाधाउप्येति तत्र कस्योत्प्रेक्षसिद्धे इरेतर्हि उ

[illegible]

804

[illegible]

भा.के.दि.३
२०

[illegible]

प्रतिपदिकार्थे भातिमदिकग्रहणमिति चाप्रतिपदिकदिहादिहानांत्वादिनांमकराशेच्युत्पन्नधर्मानाम्प्रात्यवङ्गपुवङ्गवचनविशेषा
नविशेषाद्यर्थोभातिच्यतेरेणापिभातिभयदिकग्रहणाप्रतिपदिकार्थेप्रथमान्विष्णोतिप्रश्नःउद्देशेतिअस्तिभातिभयदिक
ग्रहणाच्चवपात्तधर्मानाम्प्रात्यवङ्गपुवङ्गवचनमिसादिनासेकवाक्येकीसेषाच्युक्तवृत्तान्तिभयदिकोर्वात्तभातिभयदिकग्र
हणात्तुत्यक्तेस्तेषांहितव्यवसायेप्रथमासिद्धिप्रतिपदिकोर्वात्तवचनमर्थमातिशयोक्तिप्रश्नःअन्यवृत्तान्तिभय
दिकोर्वात्तवाक्यमर्थमिति कथंयत्तुभयदिकप्रतिपदिकार्थेप्रथमासिद्धिप्रतिपदिकोर्वात्तवचनमर्थमातिशयोक्तिप्रश्नःअन्यवृत्तान्तिभय
दिकोर्वात्तवचनमर्थमिति कथंयत्तुभयदिकप्रतिपदिकार्थेप्रथमासिद्धिप्रतिपदिकोर्वात्तवचनमर्थमातिशयोक्तिप्रश्नःअन्यवृत्तान्तिभय

[illegible]

पिधानान्तथाभायः प्रवृत्ताभावादिनिभावपरत्वमिति प्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणाभितिप्रथमोक्तमिति विवेक्षन्मदलं प्राप्यते
तन्निवेक्षन्मदलं कालित्यर्थः चोत्रमिदमस्मिन्बद्धितथाप्योच्यते। नचोत्रमिति सत्यं तन्मदलोत्पत्त्याभावात्प्रत्ययस्य
अवस्थात्वात् तन्मदलोत्पत्त्याभावात् प्रत्ययमिति प्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणाभितिप्रथमोक्तमिति विवेक्षन्मदलं प्राप्यते
तन्निवेक्षन्मदलं कालित्यर्थः चोत्रमिदमस्मिन्बद्धितथाप्योच्यते। नचोत्रमिति सत्यं तन्मदलोत्पत्त्याभावात्प्रत्ययस्य
अवस्थात्वात् तन्मदलोत्पत्त्याभावात् प्रत्ययमिति प्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणाभितिप्रथमोक्तमिति विवेक्षन्मदलं प्राप्यते

स्विपुमानैवैपुसकमित्त-आणिययासाह नैतदस्तिप्रयोजनं एवएवचान्नास्तिमात्रिपरिकारो रश्चनहिकुमारिहकूःकुडमिति
अथपरिमाणग्रहणोक्तमर्थे डोणस्वारी आटकमित्त-आणिययासाह नैतद्वचनग्रहणोक्तमर्थे रहनमुद्रायावत्परिमाणमात्रि
हस्यतेप्रमाणं शनैरुद्राहमिति अर्थितंश्च राजानोहिरण्येनचर्मवन्तिनचर्मयेकरुद्रयन्त्रितस्यैतस्मिन्रुद्रोत्तमैर्नैनातिस्वोत्पिप्तसुवि
नातिमवति तन्नैवसाह डोणस्वारी आटकमित्त रहनस्याह कुमारिहकूःकुडमिति नैतदस्तिप्रयोजनं १ ।

राम०
२२

सात् मात्र प्रहणल व्धारणा श्री नमवति तिनमा निर्यदि कार्ये तावत्प्रथमानवति नल्लक्षिकोकारि सद्वावेदित्तियारय इति
कर्मणादिभि येवेत्तर्धनियमआश्रयिष्यतरतिमाकत्र भवति प्रतययिष्यमर्कयेति पाषाणवरयथेः प्रत्यनिति यद्विप्रति
युदिकार्ये सद्वायमात्र अयमाधिकार्ये सद्वावेदिप्रथमा सात्तपा सेवधमात्रक प्रथमायाः सिद्ध लासुन विधानमनय
केसात्तर्धनियमोति मानत्र प्रथमानवत्त आश्रयिष्यत यथा तद्वाहाराणा वचस्युतेति एवमातिप्रयिकी र्थेनावेदित तप
एकलात्तर्धनियमानवति त्र्युलोकी मते अयमतिमात्रा सेवोयते समारह देन पुसकला बाद्धस्वेल कृतते नाभिदिया

भा.कौ.टी.
२६

घटीप्रसंगश्चेति यदास्मत्तशब्दे कर्मणि क्तो विधीयते तदा तदण्टशब्दो नामाधिकपण्योत्पत्तिश्च दृष्टव्यं कृपायथा तदण्टशब्दो घटीप्रसंगेति
तथास्मत्तशब्दमिच्छादित्येके वाच्यते अन्ये त्वानुभूतिनाधिकारात् नयेत्तथा तदण्टशब्दो कर्मणि घटीप्रसंगेति तदण्टशब्दो नवविधैस्मत्तशब्दो
रपि स्यादिति ननु विधायोऽन्विहो नाधिकारः कथं वा पितृमदशब्दो ह्यप्यत्राहिति मत्तशब्दो मय्यर्थो यत्तद्वैशेष्ये

घटीप्रसंगश्च घटीचप्राप्तेति कुतः स्मत्तशब्दो नामाधिकरणो घटीप्राप्तिरप्यत्राह घटीप्रसंगश्च घटीचप्राप्तेति
वा कुतः स्मत्तशब्दो स्मत्तशब्देनाभिहितं कर्मणि क्तो घटीप्रसंगेति तन्नाह वक्तव्यं नवकृतं अविवक्षितं कर्मणि (गघटी)
नवतीति किंवत्तं यत्तत् नहि कथं सतु समावेगस्य निषेध इति वक्तव्यं शेषश्च कर्मणि दानात् विवक्षाशेषः यदाच
कर्मविवक्षितं भवति तदा घटी न भवति तद्यथा स्मराभ्यहमातरस्मराभ्यहपितरमिति अत्रागच्छेत् १२ ॥

तीति प्रकुर्यादेवेति समासप्रतिषेधार्थमिति समासप्रकुर्याद्व्याख्या तेनेन मातुः स्मत्तमिति घटी समासो न भवति उक्तं च हरिणा
साधनेनैव यदि चेदप्यसमासकिये पुनः प्रोक्ता प्रतिषेधे घटी समासस्य निवृत्तयेति १२ ॥

शम-
२६

रुजायोना ॥ यावतीति धातुतो भाववोचिह्नो यमि चारादौ बकलेकारितित्वज्ज्ञेयिकसंज्ञाप्यं च सीभावकलेकमाभित्यर्थः अ
थवा भावकलेकद्वारादिकं भावकलेकं शब्देनोक्तं कथं पुनर्भाववचनात्तामिदं सभावकलेकं कोरणाभित्यर्थो भवति उच्यते भावश
ब्देन धातुव्याप्तिसिद्धये यो भिद्यते ननु साधु रूपस्य संकलेत्वात् सभावानुवचनं इति प्रत्ययाद्यैः कर्तव्यविवक्षितं क
र्तव्यं लुपेद्विधायान् प्रकृत्यर्थक्यवचनादियानविवक्षितं तेन भावोच्यध्वः पत्तोयेद्योते भाववचनाभावकलेकारित्यर्थः संयुध

रुजायोनाभाववचना मज्जरे अस्वरिसंताप्यारित्यक्तव्यं इहापि यथास्मात् चौरसंतापयति दृवलसंतापयति अथाकिमर्थ
भाववचनानाभित्युच्यते यावती रुजायोभाववचनास्य त्वेति भावकलेको घट्यास्मात् रुहमाभूतं नदीकुलानि रुजतीति
रुजायो हितीयात्र ह्येति किमुदाहरणं घृतिगां प्रदीपेति गोसभास्य उदाहरणं नैव रास्ति प्रवेगायतसिद्धं इदं हिता
मस्यतदहः सभायोरीयेयुः १३ ॥

घटे भवे वचनं योते भाववचनास्ति भावे कर्मणि यो वचनमुच्चारणं भावकलेकधात्वर्थे प्रतिपादनाये यामिति घानसित्यर्थे
नदीकुलानां रुजाशब्दो ह्येतत्तत्र प्रसंगात् एव नास्ति तस्मात् रुजायोनामिति धातुमात्रं नदीशब्दो यामिदं मत्तुदाहरणं
जायाद्विदं शब्देनैकापुरुषरुजतीति मत्तुदाहायेति तादृहितीया किमुदाहरणमिति सर्वत्र नैव वक्ष्यते विभाषा विज्ञा
नासीयु मगोस्यदीपके कर्मणि रुजसिद्धितीयेष्वभित्यतिगां प्रदीपं तीलादीनि प्रज्जगामसिद्धिचन्द्रित्तदर्थे सति नित्ये
घटीप्राप्तिरप्यत्राह शेष इति नाउच्यते इति एतत्संज्ञारमात् सर्वसंज्ञारमात् वशाद्यते १३

नाकः दि
२६

[illegible]

सप्त ०
७४

824

नलीकनारेशदितिलयहामयनीयसखिउयहाराकनैवतनसइहणनशतशामचीमद्येतेलितुयसरोननकानचक्रकखलदसंसा
विधातान्नकिनीचलनहरेलुकिनीरेंमोनादेशालाइहणाप्रसंगाःअथतावितिनिह्नुयौमिदेशहारेथतुन्यादितयथीविवरु
न्युरस्तयथेकममिभार्यमप्रतियुतुजादेशत्वमेवानयोर्विप्रतियुनमितिमल्लाहवादेशादिजवसामीतिव्याख्यामीत्यर्थः

ननैकोवपुनिशुखलर्थेहनांनारैशतलिइयहएकिकिनोःप्रतिवेधार्थेनादेशसल्लिइप्रसङ्गकर्तव्येसुखिदोःप्रयोगे
तिव्यंकरुवकिप्रयोजनंकिकिनोःप्रतिवेधार्थे(किकिनारैपिमयोगिप्रतिवेधोयथास्यात्पुयिःसोमददित्वाः)किपुनःकार
एनतिश्रुतितीयोरेवदशब्दावहनुहिनोनादेशोत्रयथोनोनादेशस्यानोपपत्तिरेवदशब्दावदस्यात्नादेशोतद्विनिवृत्तः
कथेत्रारण्यमहमज्जनःकिकिनोलेदिलिददितिवसातिस्मर्त्तुवदित्वादिदोःकर्तव्येनदोतरागविसिदितेयोग
मतेअंतरागविसिदितेदोशाम्पतेतद्यथाएवब्रह्मदत्तोःब्रह्मदत्तदोःतमेनामेवब्रह्मदत्तवदितव्यमवगोतिरेव
विहास्यल्लित्वाहल्लिददितिज्ञापतेजकारप्रयोगेनेतिवक्तव्यंकरविकीर्णःऔदयेपुनुरुत्ततद्विक्तव्येनवक्तव्यं१६

रस्तु प्रतीति चिह्नैर्देशकैश्चैव तानि न चोक्तिरिति मत्वा ह सतर्हति विशेष्यति देशच सामान्यातिदेशः प्रवर्तते न च विशेष्य सामान्या व्यतिचारः तेन लभ्यते निबध्नतः षष्ठ्यतिषेधः किं किं प्रवर्तते न ह नति प्रसा किं किं विधीयते इति मत्वा वार्ति कारभः कायोतिदेशः प्रयोगात्स्वान् उकार प्रयोगादिति उकारात् प्रत्यययोगात् प्रत्ययः प्रत्यययोगात् तत्र चोक्तिरिति १६

823

उक्तगोपाति उम्माकाभ्युतिहृद्दिहः पूर्वक्रियते ततो येनान्यथानबकेति सातलमशानेति हते बाबन्त्रनदिशत्वात् ॥ अत्र केनोयथा
संख्यायादादर्थेनचननत्रकस्येति स्वरितलोपमितिज्ञानप्रत्यासद्याभाववाक्यान्चेदमित्याहुः अत्रकस्याक्षुर्नैरेपान्तिविधानमिति सवि
द्यद्विकारविहीनसंबतस्यप्रज्ञाशतदय्यति आबन्धककारणयोगोनिनिरतिरुक्तेः नामगोमीति भविष्यति गोम्मा इत्यसत्त्वनाडावि

राम०
३०

अतिगमि रिति गत्यर्थकमेतौ सन्तवर्तमानौ त्रैलोक्ये हि तेषां सिद्धायां हि नीयाग्रहणमययो नारदस्यैयित्तिद्या
नार्थप्रामाण्येति त्रैलोक्ये उक्तं तद्वाच्यकारणानाभिमतमिति आमेगमीत्युदाहरणोपपत्तिः १०

कृत्यानां नैह्योपति का कान्ता नञ्प्रयोगादिहाथनमिधानमित्यर्थः आकथ्येति कृत्वेर्हि कर्मकत्वात्प्रधानकर्मेणः कृत्यानां विधा-
नत्वं प्रधानं नैह्यवर्जते तेन कर्त्तृकमेणोर्हयोरप्युभयप्राप्तिर्भयप्राप्तौ तेनैव प्रतिषिद्धिरेव कर्मणोर्हयोरितिनिरुद्धस्य
मयिकर्त्तृत्वं अहं कर्त्ता नञ्च तत्तिभावेः एवेतद्वाति कृत्यानामित्येतावत्सञ्ज्ञिक्यते तत्र बोध्यप्रमाविति नैतिवर्तते
कृत्यानां कर्त्तृत्वेति कर्त्तृप्रहं कर्म कर्मणिमाभ्यदिति नैतदस्ति प्रयोजनभावकर्मणोः कृत्याविधीयते तत्र कृत्यैरपि
हितलाकर्मणिष्वप्यनविष्यति अतश्च नृपति भव्यादीनां कर्मणोर्हयोरपि कृत्यानां कर्त्तृत्वं ह्यो भव्यादीनां कर्मकत्वेन
हितं नृपोमाणावकः सत्तामभयार्त्ता नोर्कर्मणोर्हयोरपि कृत्यानां कर्त्तृत्वं एव कर्त्तृत्वेति किमु तेन बाधो नोर्कर्मकत्वे
नृपति हितमिति ते हाप्यनमिदितं भवति ॥ कथं कृत्यानां साध्विति एवेतद्विद्योति भागः कश्चित् कृत्यानां प्रयो-
गेष्वप्यनमत्तं किमुदाहरणं यामाकाशशास्त्राणां तत्कर्त्तृत्वेति इत्यादि हि विवेच्यः प्राप्तिरिति योप्राप्ता-
वकः सास्त्राणि जन्मप्राप्तिवर्तते तन्तुचोभयप्राप्तिर्वैवाज्योमाणावकः सास्त्राणि चिद्योनिमाणावकेन
सामानि वचवति उभयप्राप्तिर्नोमसाभवति युक्तोभयस्य प्रागुपपत्तेः अत्र वयदाके कर्मणि न तदा कर्त्तृत्वेति रा-
कर्त्तृत्वेति कर्त्तृकर्मणीति ॥ इति श्रीमद्भगवत्सत्तजलखिरचित्वाकरणाभाषाद्वितीयोऽध्यायस्य तृतीयोऽध्यायः
तेन कर्त्तृकमेणोर्हयोरप्युभयप्राप्तिर्भयप्राप्तौ कृत्येव प्रतिषिद्धिरेव भयप्राप्तिर्वैवाज्योमाणावकः सत्तामप्राप्ति-
र्नैति विवक्ष्योर्हयोरप्युभयप्राप्तिर्नोमसाभवति युक्तोभयस्य प्रागुपपत्तेः अत्र वयदाके कर्मणि न तदा कर्त्तृत्वेति रा-
कर्त्तृत्वेति कर्त्तृकर्मणीति ॥ इति श्रीमद्भगवत्सत्तजलखिरचित्वाकरणाभाषाद्वितीयोऽध्यायस्य तृतीयोऽध्यायः ॥ समाप्तश्चाप्येतत्तीर्थः पादः ३९ ॥

सप्त०
३९

इतिमहासाधेद्वितीयाध्यायस्यतृतीयपादः समाप्तः

828

अथमहासाधेद्वितीयाध्यायस्यचतुर्थपादप्रारंभः

829

भा: कं २
१३

आमलियहणमितिनिपातनादणचनुविम्वमिति तत्तनयस्ययपरद्वारुक्तः प्रत्ययमात्रस्योतितरवारैरपोत्यथैः एवंधाहितिर्वाहनाविषयस्तप्रयोग
विज्ञस्यमेवतद्वचनमित्यर्थेऽमोतस्यामिभक्तपराधेला चैवाभाविर्वातुत्पत्तिस्तारवादेर्गुह्यशाखायायतरतिभाक्काच्येवतत्रतिआप
प्रत्ययोऽविहृष्टाथः प्रत्ययोऽप्येववेतीत्यर्थेनान्वमितिआमगात्वादिप्रत्ययान्विहृष्टोर्हिर्वचनेएकादेशेचयइपमाभितितस्यायं वत्तास्त

नवकया।
क
ण
अर्थवहुरात्र

आमः आमोलेनोपेयुर्लोयेरुपसंख्या नो आमोलेनोपेयुर्लोयेरुपसंख्या वं कतेओतो वै नवाययोविसमकच असमवं तोवि संकुर्वे तु तत्र
हि वक्तव्यं लियहणो निवर्तिष्यते विविधैः प्रत्ययमात्रस्य लुक्कामो निवृत्त्यंतरएवप्रत्ययमात्रस्य आतयेधने एवंधाहकज्वातुप्रस
तेलि शान्तिपदप्रत्ययमात्रस्य लुक्कामो निवृत्त्यंतरएवप्रत्ययमात्रस्य आतयेधने एवंधाहकज्वातुप्रस
ततो माहृदोक्ततायासाभरति लुक्कामो निवृत्त्यंतरएवप्रत्ययमात्रस्य आतयेधने एवंधाहकज्वातुप्रस
योऽप्रतिषेधः लुक्कस्यानेमवतिशामततामितिअर्थेवदुहालाओ प्रतिषेधः आमतेमार्थेवदुहालाओ प्रतिषेधोक्तयः प्रशाम
म उक्तं किमुक्तं सन्निधातलकृताविधिरिति तत्तद्विधातस्य ति किमुक्तं लुगादेशाद्यकारः आहोस्वित्कतेपुद्रे शेषुभवति लुगादे
शापवाटः प्रकृताभावस्तत्किमुक्तं तस्युत्थाभावः कस्यपरत्वस्य लुक्कामो निवृत्त्यंतरएवप्रत्ययमात्रस्य आतयेधने एवंधाहकज्वातुप्रस

लोलु कप्रसंगभक्तपुनरितिपराविधिस्मान्निधिविवाचकरतिन्यायः आश्रयतेतदाल्लकारं तरेषु सावकाशातिवाद्ययोविषयवहितेनलु
कावाधोतरसादेशाद्यकारोनुक्तं पद्यतेअथत्वविरोधादस्तिव संभवोयुद्धमप्यस्याहताश्रयतेतदाल्लकारं तरेषु सावकाशातिवाद्ययोविषयवहितेनलु
देहात्मन्यलुगातिस्तपि संभव भवेत्वाधनेतकारानेनेवद्विरामस्येतिभावः कस्येति ॥ निधातरेतिइकायेत्यादिह

तम०
१३

कथमितिआमप्रत्ययत्वारप्रत्ययद्विमातियस्किं सान्विधेलात्मप्रकारश्चेतिअतिरिक्ति कत्तंताप्रतिषेधस्तिउभाविनोत्कारस्याः अयंतुतिइ
वीतभवतीतिभाक्ः लुपश्चवर्णाभितुपपद्येकवचनसहज्वादिनोपोस्तिनथाविद्विचनवद्वचनप्रकारप्रसंगाः कर्तुंतिमिक्तंनेमतेतत्स्य
कर्तुंतिविशेषणमेतेतत्प्रहणवतुक्तः प्रहारिपुयस्मितिअयतेमनद्विद्वतप्रकरणद्वित साहचर्योद्घातद्वितएवमहतेयत्प्रकारयोचकारे
तिअत्रप्रशङ्गातुदाल्लमिधतेतद्विधादिसुकिं सतिगातिगतोतिविद्योदानवतीतिमिधतिनाम्यमितिभावः ॥ कर्तुंतिमिधतिस्वरादिप्रशङ्

कथंस्तुपुल्लिङ्गकारसकृत्वाप्रतिपदिकत्वंतदाप्रमं प्रत्ययविधानोत्कारः कृत्तानिपदिकमितिमात्रिपरिकसंज्ञातराम्प्रमं प्रत्य
यविधानं प्रतिपदिकोअप्युत्तात्वाचुर्यमिर्भवतिः लुपश्चवर्णाभितुपपद्येकवचनसहज्वादिनोपोस्तिनथाविद्विचनवद्वचनप्रकारप्रसंगाः कर्तुंतिमिक्तंनेमतेतत्स्य
कर्तुंतिविशेषणमेतेतत्प्रहणवतुक्तः प्रहारिपुयस्मितिअयतेमनद्विद्वतप्रकरणद्वित साहचर्योद्घातद्वितएवमहतेयत्प्रकारयोचकारे
तिअत्रप्रशङ्गातुदाल्लमिधतेतद्विधादिसुकिं सतिगातिगतोतिविद्योदानवतीतिमिधतिनाम्यमितिभावः ॥ कर्तुंतिमिधतिस्वरादिप्रशङ्

याचकार।

सकारयाप्रतिपदिकसमासकृतेसमासत्वायप्रवैपद्विप्रकृतिस्वरयोः प्राप्रयोः कृत्वरत्ततः शेषविधानेनगतिरुदात्तत्वं सिध्यतीत्यर्थः
तस्येतिआमनस्येतिउत्तंत्वादिघातोनप्रवर्तेतस्मात्प्रतिदेतमुचकारादिनिहस्यनेनकास्यामिति तत्तच्चानुषादिप्रसंगान्चका
रतिनो लिङ्गनेन सामर्थ्येनदृश्येति तत्तुल्यलौकिकः प्रयोगोमवदितविययेस्तप्रयोगविहस्येत्वादुतप्रयोगारंभस्याचनियक्तय
मा श्रयंनमः सामर्थ्येनमिक्तार्थेनयथैः ॥ ॥ ॥

भा.कै.१

नुदा। शब्दकोर्त्ति नि प्रसूनीनामन्त्रादौ रसकान् आत्मनि यदा न भित्तु द्वात्मनि यदा नां च मथ्य मस्तं च कानां दारौ रसो भवंतीति वक्तव्यं तां तश्च

[illegible]

एम्०

१५

वशे।

संय

[illegible][illegible]

विनिश्चयः । यदा प्रत्यक्षं सदा यस्य तस्य साक्षात् ज्ञानोपपादः ।
 शिवोक्तम् । श्वः कौटिलि- निगोशेयस्तस्यासुराविवदिष्युस्तरतन्मात्राभिन्नमिति दुःखित्वातिनिधातः सननुतिप्रतिषिद्धः ।
 इति निगोशकारेणित्परतः सतर्कादिस्तत्त्वज्ञानोपपादिकारणासाध्यादिजित्तत्त्वान्न गत्यापीति बोध्यम् ।
 नमः शैवे शकते सत्कारमात्रं प्रत्येयपरीक्षां संजायमानां विनाशित्विनित्सत्ताहितर्थः चेत्यसि प्रत्यक्षमुच्यते स्म ।
 उ प्रत्यक्षकारेणः तदा यस्य प्रत्यक्षवान् ॥ ॥

इति महाभाष्ये द्वितीयाध्यायस्य नवतुर्थः पादः समाप्तः

100
OF THE
FOLIO
BRAY

862

00138938

